

371
C 77

1843 ~ 1943

СТО ГОДИНИ
НОВО БЪЛГАРСКО
УЧИЛИЩЕ
ВЪ ГР. ПРИЛЕПЪ

Културен д-р на ОФ
„Вл. Поптомов“
ДАРЕНИЕ

За библиотеката
„Владимир Поптомов“
при Маневоцккия дом
в София

дар от
7 юни 1985
София

автор д-р. Церицки

СТО ГОДИНИ

**НОВО БЪЛГАРСКО
УЧИЛИЩЕ ВЪ ГР. ПРИЛЕПЪ**

1843 — 1943

ВМѢСТО ПРЕДГОВОРЪ

На 24 май т. г. Прилепъ ще отпразднува една рѣдка годишнина:

СТОГОДИШНИНАТА НА СВОЕТО НОВОБЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ „СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ“

Ликувай Прилепъ! Нека се пълнятъ съ радостъ душитѣ на всички твои синове, които врагътъ разпрѣсна навредъ по нашата земя! Свободата — вѣковната мечта стана действителностъ и ти можешъ отново да съберешъ чадата си, за да имъ разкажешъ чудната приказка на своето минало.

А колко много тайни крие стария Прилепъ! Какви величави сѣнки се мѣркатъ въ здрача на миналитѣ му дни! Колко благородни усилия въ борба съ враговетѣ, борба за свобода на родъ и езикъ!

Училището отъ 1843 година бѣше душата на този възкрѣсващъ Прилепъ. То бѣше огнището, върху което се разгорѣ свещениятъ огънь на националното свѣстяване, школата, която възпита българската народностъ, вдѣхна ѝ сили и мъжество, за да издържи страданията на робството ѝ и посочи пътя на културния напредѣкъ. Най-после, то бѣше оня спасителенъ бащинъ домъ, който презъ черни дни даваше подслонъ на мнозина даровити и смѣли синове на родния край, учители-герои, които не поскѣпиха и живота си за свободата.

Това е старото училище „Св. Кирилъ и Методий“. Днесъ то се изправя предъ насъ съ осанката на бѣловласъ мѣдрецъ-столѣтникъ, който много е видѣлъ, много знае и много има да ни каже.

1843 година! Какви смѣли надежди сѣ изпълвали душитѣ на прилепскитѣ българи тогава! Каква вѣра въ бѣдещето на нашия народъ е вдѣхновявала дѣдитѣ ни, които изградиха първия храмъ на новата просвѣта!

1943 година! Днес едно ново поколѣние крачи съ бодри стѣпки къмъ щастливото бъдеще. Синове на онѣзи, които водиха борба за свобода и прѣскаха просвѣта сто години, свалете шапки! Нека застанемъ съ почитъ и смирение предъ сѣнкитѣ на дѣдитѣ си възродители — предъ учителитѣ борци за просвѣта и свобода! Нека обещаемъ, че ще следваме заветитѣ, които тѣ ни оставиха.

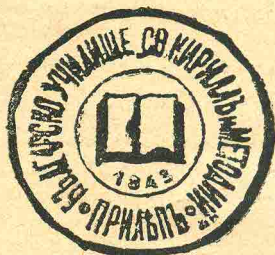
Този сборникъ излиза за прослава на вѣковното училищно дѣло въ гр. Прилепъ. Едва когато се заловихме да разрешимъ своята задача, ние видѣхме, какъвъ богатъ материалъ крие изтеклото столѣтие, който може да бѣде цененъ въобще за българското учебно дѣло. За съжаление, ние нѣмахме нито време, нито възможность да го обхванемъ изцѣло. Сега той се потулва въ споменитѣ на нѣкогашнитѣ прилепски учители и въ запаенитѣ стари книги, каквито Прилепъ крие не малко, и чака спокойния изследователъ, който ще го събере и подреди.

Благодаримъ на всички, които се отзоваха съ трудоветѣ си за сборника. Постарахме се да подредимъ събрания материалъ въ хронологиченъ редъ, като застѣпихме и заслужили учители — покойници. Гледахме, доколкото е възможно, да избѣгнемъ подозрения, затова направихме нѣкои съкращения.

Не претендираме никакъ, че изнасяме въ пълнота и вещина учебното дѣло на Прилепъ, но ние се надяваме, че сборникътъ ще изпълни своята задача.

Отъ началото до края на сборника е подчертанъ единъ нестихващъ стремежъ на българина отъ Прилепъ: просвѣта и свобода.

Днесъ Прилепъ ги има. Да бждатъ вѣчни!

Запазениятъ печатъ на юбилейното училище, който гласи:

„Българско училище Св. Св. Кирилъ и Методий — Прилепъ“
1843

„Както най-уредена и премънена мома на седънки по насъ издига гордо чело помежду всички около стоящи, тъй и Прилепъ въ Македония може праведно да се хвали за добритъ си наредби.

Училищешо ни очуди съ отличнитъ си успъхи. Оставамъ настрана съвѣстнитъ и благодарителни отговори на ученицитъ отъ главното училище, за да ти приведа вниманието върху удивителнитъ успъхи на малкитъ деца отъ основното училище, дето е въведена звучната система. . . . Седемъ—десетъ годишни дечица, запитвани отговаряха ясно, чисто и най-разбрано на всички въпроси, които имъ задавахме.

Тази ми радостъ трѣбваше да се удвои съ постъпването ми въ девическото училище. Нашиятъ народъ печели едно сигурно сжкровище въ лицето на тѣзи ученички, които, като постъпватъ въ неговото общество ще бждатъ членове, добре възпитани, развити майки и избрани детевъзпитателки“.

Проф. С. С. Бобчевъ

Изъ „Пжтни впечатления“, в. „Право“ бр. 16. 1873 г

№ 2.

Богатството се изгубва Науката остава

Ирландско Начално училище

СВИДЕТЕЛСТВО

Атанасовъ Петровъ отъ с. Стрѣла, Вазуговскъ отъ
 Велико-Приселанско-ирландскоучилище, роденъ на 1882-ра година,
 създава отъ (11 а) отдалечие на Ирландското Начално училище презъ 1884-ра
 учебна година и (5) приетъно учебно и (5) неупорно приле-
 жание поизвадилъ *Училище* о поизвадилъ следователъ учебку:

Предмети	Училище		Училище
	1-а година	2-а година	
Язиковъ Българъ	6	Отличенъ	
Българъ писма	6	Отличенъ	
Сметка	4	Удобно	
Селскъ съ знаци	—	—	
Българъ История	—	—	
Българъ География	—	—	
Орфография	—	—	
Читане	—	—	
История	—	—	
География	—	—	

Класенъ Наставникъ

Възпитателъ

St. A. Bogdanov

Наставникъ

Ирландъ, 1894 г. Юни 26

Директоръ

St. A. Bogdanov

Хр. Шалдевъ

ГРАДЪ ПРИЛЕПЪ ЗА СВОИТЪ УЧИЛИЩА

ЧАСТЪ I.

Презъ време на възраждането ни, въ реда на градоветъ, които играли голъма роль въ него, е и градъ Прилепъ. Тукъ възродителната идея се появила много рано, развивала се съ голъма горещина и усиленъ темпъ и е дѣло на мѣстнитъ условия и здравия народностенъ инстинктъ на българското население, което съзнавайки и чувствувайки се българско, поело борбата за извоюване на самостоятелна родна църква и училище, като преденъ етапъ за политическото му освобождение. Нѣщо повече, презъ срѣдата на миналия вѣкъ, съ грижитъ си да уреди и издигне училищата си до възможна най-висока степенъ, които да просвѣщаватъ не само мѣстното българско население, но и онова въ Юго-западна Македония, Прилепъ се издига твърде много и заема, безъ предвеличение, първенствуваще мѣсто на български просвѣтителенъ центъръ въ Западна България.

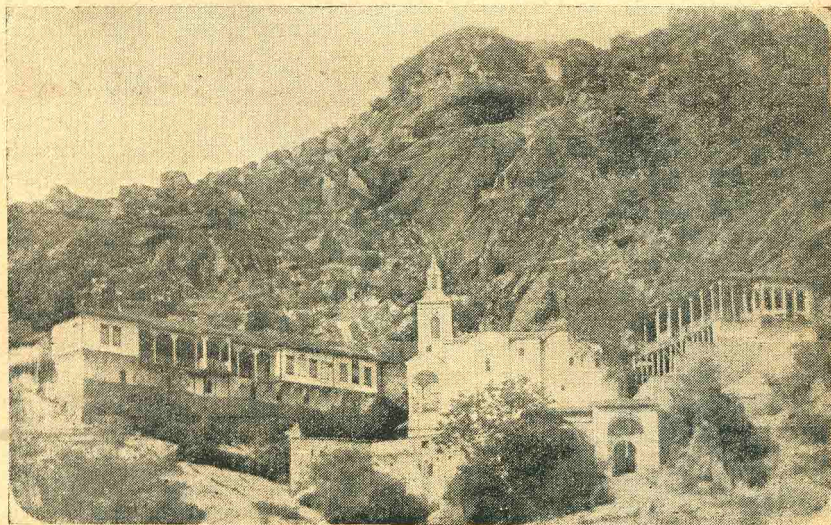
Въ Прилепъ отъ край време се е учило на български, и функцията на българското училище, въпрѣки лошитъ политически условия презъ течение на вѣкове, никога не е прекъсвала. Въ това ни увѣряватъ преданието и надписитъ по църковнитъ и манастирски стени и икони, надписитъ по гробнитъ плочи и кръстове, старитъ рѣкописни църковни книги и запискитъ по тѣхъ, както и воденитъ църковни и манастирски, смѣтки. Така, по надгробни плочи и кръстове въ прилепскитъ градски гробища, четемъ: „† Гюрга Носифъ поклоникъ, 1810 г.“; „† Кочо Найдс 814 г.“; „Мирче Моисей и Елена Петко 1829 г.“ и пр. *) имена, написани съ български букви.

*) Надгробнитъ надписи сж отъ началото на 19 в., тъй като по-рано черкуването и погребването на починалитъ Прилепски граждани ставало въ с. Варошъ.

Преписката, която водили прилепскитѣ църковни настоятели съ селскитѣ първенци отъ околията, сжщо е ставала на български езикъ съ славянски букви, както се вижда отъ следното писмо: „Благоговѣжійній свещеници, честни старци и вси друґги благословени Христиани зелатѣ на Г-да милни. Да имате молитва ѿ Бга и Матерѣ его Прѣтїя Бѣи и ѿ насѣ благословѣ и прощение. Разверете оти сме ги пратили овия два чочека: първи попъ Андрия и втори дякъ да прошетатѣ по селата за помощъ на хансаната. Така вие попове и мирски люде да ги пречекате съсь милостѣ и со радостѣ и да ги дарувате колкү даруваатъ Богъ да даруете за хансаната. Така имате изимъ ѿ етѣ владика, ѿ локотета х, Христета и ѿ кенте чорбаджин. Да ги даруете тако Прѣстая Бѣа да ви даруетѣ ѿ едното хляда. 1842 г. Приакипъ. Єпитропи църковни: Ятанасъ х. Илиа, Георґки х. Кочокъ, Диаманди Маджиръ

Всичкитѣ смѣтки, които църковнитѣ настоятели водили, каквито можяхъ да намѣря въ общинската архива, въ битноста ми директоръ на прилепскитѣ училища, сж били водени на български езикъ и само завѣркитѣ на пелогонийския митрополитъ сж били писани на грѣцки.

Интересенъ е надписътъ надъ входнитѣ врата на манастиря „св. Архангелъ Михаилъ“ въ с. Варошъ, въ който надписъ името на пелогонийския грѣцки митрополитъ Венедиктъ е написано съ славянски букви. Тоя надписъ гласи: „СейЩенный Мстъръ Стѣхъ Ярусгелъ ѿ стари времена разоренный съ помощъ Благочестивый Крѣстанъ у време дѣйствиванїя. Прѣтество Митрополита Пелогонийскаго г. Венедикта Поповича Византийскаго обновя и освися къ 1861 г. 28 априла“.

Обстоятелството, че всичкитѣ надписи, и преписки сж писани на български или славянобългарски езикъ говори, че въ Прилепъ учението е ставало съ родната азбука и на 'роденъ езикъ отъ мѣстни учители българи. А че имало учители, които преди още възраждането ни сж обучавали деца на славянобългарско четмо и писмо и които се занимавали още и съ преписване на богослужебни книги, ни показватъ не само горесцитиранитѣ надписи и писма, но и записката въ едно старопечатно Евангелие, което се пазеше въ архивата на църковната община. Записката гласи; „Сѣтъхъ Сїнаиухъ Воскресныхъ ѡ страстей Гѣда нашего іиса Хрѣта Духовника Куръ Висаріона преписа во 'вкѣ (1823), априли во градѣ Прилепѣ Македонсткѣмъ Христѣ хаджи Константиновичъ оучителъ Прилепскій

Учители били духовни и мирски лица, възпитаници на близкитѣ до града манастири. Имената на нѣкои отъ тия учители сж известни, и стариятъ прилепски учителъ Никола Ганчевъ въ своитѣ спомени ги посочва. Такива сж учителитѣ: Христо х. Константиновъ, Даскалъ Наумче, Диме, Мице, х. Попо и др.

Училищата въ Прилепъ до 1834 г. били *частни* и се помѣщавали въ кѣщата на учителя мирянина или попа учителъ. Тѣ сжществували и функционирали, безъ да бждатъ рѣководени отъ нѣкакво официално обществено тѣло. Всѣки ученикъ плащалъ на своя учителъ уговорена месечна или годишна заплата въ пари или въ натура. Учителътъ имъ отъ своя страна, обучавалъ ученицитѣ си, безъ да прекѣсва работата си въ занаята, който упражнявалъ. Обучението въ тѣзи училища е ставало по буквената метода; то се почвало съ израза „Христе Боже помагай“—както препорѣчвала граматиката на патриархъ Евтимовия ученикъ Константинъ Костенички и последователното изучаване на азбуката съ славянскитѣ ѡ наименования: азъ, буке, веде, глаголъ и пр. Следъ усвояването на азбуката ученицитѣ почвали да сричатъ така: буке, азъ—ба, веде, азъ—ва, глаголъ, азъ—га и пр. после чрезъ подобно сричане чели съ думи: буке, азъ, —ба, буке, азъ ба—баба; хер, рци, ижица—хри, слово, твърдо, онъ—сто—Христо и т. н. Най-напредъ сричали имената на познати предмети и собствени имена, после кѣси изречения и най-последо текстове отъ богослужебни книги, по които е ставало цѣлото обучение. Понеже отъ всички богослужебни книги найрано се почвало съ часослова, текстоветѣ на които сж изучавали наизустъ, затова и тая богослужебна книга си добила името „*Наустница*“. Ученикъ, който успѣвалъ да мине всички богослужебни книги—часослова, псалтирѣ, октоиха,

¹⁾ това писмо е пръвъ писменъ документъ на общинската папка „Входящи и изходящи“ до 1860 г.

минаея, апостола и евангелието — се считалъ, че е завършилъ наукитѣ и минавалъ за ученъ човѣкъ; той е билъ кандидатъ за църковенъ пѣвецъ или за свещеникъ.

По образца на българскитѣ частни училища въ Прилепъ било открито и гръцко таково за обучаване децата на гръчешитѣ се цинцари, които въ града представлявали едно незначително малцинство. Момчетата отъ гръцкото частно училище изучавали гръцката азбука и усвоявали текста на гръцкитѣ богослужебни книги по гореказания редъ.

Отъ цитираното по-горе писмо се вижда, че още презъ първата половина на миналия 19 вѣкъ въ Прилепъ е имало „епитропи църковни“, които представлявали нѣщо като църковно-училищна община, която се грижела не само за благолепие-то на църквата, но подпомагали затворницитѣ и, изобщо, предприемала инициативи отъ обществена полза. Официалното съществуване на прилепската община датира отъ 1838 г., когато съ царски ферманъ е било разрешено на прилепчани да си съградятъ църква въ града.

До тая дата 1838 г. вмѣсто църковни общинари или както въ писмото се наричатъ „епитропи църковни“, представителъ на прилепското християнско гражданство предъ мѣстнитѣ власти и самото християнско население въ града и околията билъ „векилина“ (пълномощника) на това население. Като такъвъ е известенъ *Логотета х. Христо Дамяновичъ*, имунитетътъ на народенъ пълномощникъ на който е билъ подкрепенъ съ специална султанскъ буюрултия (грамота). Тая буюрултия представлява отъ себе си много интересенъ документъ за градъ Прилепъ. Азъ имахъ възможность да я разгледамъ лично и сжжалявамъ, че на времето не се досетихъ да я фотографирамъ. Тя представляваше красиво изписана на пергаментенъ листъ грамота, която се пазеше въ архивата на църковната община. Правнукътъ на х. Христо Логотета, Лазаръ х. Христовъ, бившъ студентъ въ Солунския юридически факултетъ, има добрината да ми я преведе отъ турски на български. Съдържанието на грамотата е следното:

„Известява се на негово благородие прилепския наибъ (мюфтия), на отличаващитѣ се между него подобнитѣ, войводи¹⁾ Ахмедъ ага, на първенцитѣ, влиятелнитѣ и всички граждани, на които Богъ да увеличи достоинството, че кобашията на градъ Прилепъ х. Христо, който досега добре е изпълнявалъ работитѣ на раята (християнитѣ), по поводъ подадената молба, се назначава *векиль* (пълномощникъ) за дѣлата на раята. И отъ сега нататъкъ всички работи, отнасящи се до раята, да се разглеждатъ чрезъ поменатия коджабашия х. Христо. И ти горепоменатий коджабашия, да се трудишъ да из-

¹⁾ Въ най-старо време административния управителъ на Прилепъ се именува въ „войвода“, после мюлязинъ и най-после Каймакаминъ.

пълнявашъ добросъвестно работитѣ на раята, като се въздържашъ отъ всѣкакви нежелателни дѣла.

За удостовѣрение на горното, врѣчва му се настоящето отъ страна на румелийския диванъ и подчиненото ми министерство. Съ Божата воля, съ пристигането му, да се съобразявате съ горезаповѣданото и се въздържате отъ всичко противно. 14 шеваль 1250 г. (1834 г.)“. Титлата му „Логотетъ“ пѣкъ е била дадена отъ Пелагонийския митрополитъ, на когото е билъ пълномощникъ по църковнитѣ дѣла.

х. Христо Логотетъ се ползувалъ се голѣмъ авторитетъ не само предъ турскитѣ мѣстни власти и Пелогонийския митрополитъ, но и предъ мѣстното население, както се вижда отъ общинското писмо послание: „Тако имате изимъ (позволение) отъ св. Владика и отъ Логотета х. Христо“. Но онова, което го най-много издига и го представя като крупна личностъ измежду най-старитѣ ни дейци възродители, е неговия здравъ и високъ патриотизмъ. х. Христо Логотетъ е билъ не само пазителъ интереситѣ на *раята*, но билъ пазителъ на българското име и съзнание. И това му съзнание зароди у него идеята българитѣ да се сдобиятъ съ свой молитвенъ домъ—църква въ новия градъ. Преди да замине за Цариградъ, за да изходатайствува ферманъ за построяване на българска църква въ града, той потърсилъ сгодно мѣсто, дето трѣбвало да бжде построена тя. Като най-подходящо мѣсто той намѣрилъ мѣстото, дето сега е издигната църквата „св. Благовещение“. Това мѣсто било собственостъ на баба х. Мита, която го подарила за целта. Следъ продължително стоене въ Цариградъ, най-после, той се сдобилъ съ искания ферманъ, и църквата, съ общитѣ усилия на българското население отъ града и селата, била издигната и осветена *презъ 1838 г.* Тогава въ града се оформила и църковна община, която се грижила за благолепието на църквата. Пакъ съ усилията на х. Христо Логотета е билъ изработенъ великолепия и скъпъ иконостасъ, представляващъ паметникъ на българското резбарско изкуство. х. Христо е билъ постояненъ, несмѣняемъ членъ на църковната община до самата си смъртъ. Поминалъ се е на 17 Ш. 1852 г. На надгробния му кръсть стои следния надписъ;

1852 г.
марта 17

— Следъ изграждането на църквата една отъ главнитѣ цели на църковната община е била да се съгради помѣщение за „народно“ училище въ обширния църковенъ дворъ. Следъ нѣколкогодишна подготовителна работа, най-после, презъ 1843 г. е било издигнато, привършено и осветено двуетажно гивгирно училищно помѣщение съ 4 стаи въ етажъ, като стаитѣ на двата етажа се отдѣляли съ общиренъ салонъ. Училищната сграда е единъ паметникъ на родолюбието и ученолюбието на прилепчани. Тя е доста голѣма, обхваща 672 кв. м. застроена площ (28 × 24 м.) и е изидена съ дѣлани пѣсъчни камъни и тухли. Стаитѣ на долния етажъ били опредѣлени за училище, а горнитѣ служили за помѣщение на общината и приемна на владиката.

Първитѣ учители въ народното училище били нѣкои отъ частнитѣ учители, като: даскалъ Коте, Смичко, попъ Константинъ и др. — „всички псалтиржии“, както ги наричалъ учителтъ Василь Кюрдалевъ.

Следъ нѣколко години отъ изграждането на училището, неизвестно въ коя именно година, по силното настояване на Битолския владика, общината разрешила на гръцкия частенъ учителъ да учи децата въ „народното“ училище. Отредена му е била половината отъ долния етажъ — две стаи и почнало да се именува „Елинско училище“. Въ последното владиката почналъ да назначава способни учители, завършили образованието си въ Кожани, Негушъ, Атина. Такива сж: Жинзифовъ, баща на поета Жинзифовъ, Спиро Тончевъ, Петъръ Орловъ, Кузманъ Шапкаревъ, Григоръ Пърличевъ и др. — всички по народностъ българи, но фанатици въ преподаването на гръцкия езикъ. Тѣ допринесли твърде много за издигането на прилепското „елинско“ училище, което почнали да посещаватъ деца и на нѣкои чорбаджии българи. Това не е могло да не бжде забелязано отъ общинаритѣ, които сж решили да търсятъ и условятъ добре подготвенъ „първъ“ (главенъ) учителъ за българското народно училище. За такъвъ презъ 1857 г. билъ усло-

венъ велешанецътъ Иорданъ х. Константиновъ, именуванъ още Джинотъ. Той раздѣлилъ ученицитѣ на групи споредъ подготовката имъ, опредѣлилъ мѣсто на всѣка група, допълнилъ учебната програма съ нови учебни предмети — „пространний катихизисъ съ богослужение“ и „зрѣнца изъ отечествоведеніе“. Една тетрадка отъ тия нововъведени предмети се пази отъ Хр. Ачевъ, останала отъ баща му, Джиновъ ученикъ. Джинотъ завършилъ учебната година съ тържественъ актъ въ присѣтствието на гражданството и при представяне на съчинена отъ него сценка. Една отъ такивато сценки е представлявала облечена въ черно вдовица, съ което символично представялъ положението на българитѣ. Двегодишното Джинотово учителствуване съ даскалъ Коте е епохално за прилепскитѣ училища. Отъ тогава прилепскитѣ учители преставатъ да сж само учители на четмо и писмо и сжщевременно занаятчи, а ставатъ истински народни учители и обществени дейци. Съ пламенното си преподаване и съ речитѣ си предъ гражданитѣ, които Джинотъ произнасялъ всѣки празниченъ день, той издигналъ съзнанието на българитѣ по-високо, а съ поведението си, което държалъ спрѣмо гръцкия владика, ги ободрилъ и одързостилъ. Той турилъ основа на кръжокъ отъ лобознателни младежи, които постепенно се самообразовали и повели борба противъ гръцкия владика и гръцката патриаршия. Гръцкиятъ владика следилъ живота на българското училище и дейността на първия му учителъ и, като неудобенъ за елинската кауза, го наклеветилъ предъ битолския валия като бунтовникъ. Въ края на втората учебна година Джинотъ билъ изпратенъ на заточение въ Мала Азия, дето изгубилъ едното си око.

За учебната 1859—60 година общинаритѣ сж условили за пръвъ учителъ Василъ Кюрдалевъ, родомъ отъ с. Маврово (Тетовско) завършилъ образованието си въ Пловдивското класно училище по ланкастерската метода. Нововъведенията на Кюрдалева се състояли въ следното: раздѣлилъ ученицитѣ на три класа — „разреда“ (отдѣления), като въ програмата прибавилъ изучаването на българска граматика, числителници за 4-тѣ действия и земеописание за петтѣ части на свѣта. Василъ Кюрдалевъ учителствувалъ заедно съ помощницитѣ си Хр. Колчаковъ, Ив. п. Стефановъ, С. П. Дръндаровъ и Помяновъ непрекъснато отъ 1859 до 1864 г. — пълни петъ години, презъ които прилепското училище направило значителенъ напредъкъ.

Следъ Кюрдалевъ за „пръвъ“ учителъ билъ назначенъ Г. Икономовъ, който поради разклатеното си здраве можалъ да учителствува само една година: поминалъ се въ Битоля отъ гърдна болестъ.

Смъртъта на новоназначения пръвъ учителъ въ народното българско училище насочила вниманието на прилепскитѣ

църковни общинари и членоветъ на ученолюбивия кръжокъ къмъ две насоки: да се потърси по-способенъ и подготвенъ главенъ учителъ и да се открие въ града девическо училище, въ което „да се даде образование и воспитание на женскій полъ“, защото „много пати да го фатитъ срамъ детето ке бидетъ влечкано отъ майка си и татко си, за да го носитъ на училище со къотеци (бой), но се имъ е веке за пустина. . . И така, дори не се поставитъ едно постоянно девическо воспитание на женскій полъ, нематъ никогашъ нашъ йотъ народъ да видитъ бълъ день и никогашъ не ке имаме достойни людие да заслужатъ на татковината ни“.*) Случаятъ помогналъ, щото девическото училище да се открие по-рано, отколкото пред-полагалъ дописникътъ прилепчанинъ.

Презъ лѣтото на 1865 г. въ Прилепъ пристигнала баба Недѣля Петкова. На 1 юлий тя е била условена за учителка, като за девическо училище била наета кжщата на Тошевъ, дѣдо на революционера Пере Тошевъ и която е била въ непосредствено съседство съ мъжкото народно училище и църквата. Както бележи въ споменитъ си дъщерята на баба Недѣля, прилепскитъ еснафлии ѝ намѣрили не само „кжща за училище, но и кжща за живѣне, всички училищни потрѣби и редовно изплащане заплатата ѝ“, защото власитъ не давали

*) в. Турция, г. III, бр. I (изъ дописка отъ Прилепъ).

да ѝ се плаща отъ църковната каса. Въ началото на учебната година училището е било открито съ водосветъ въ присъствието на много граждани и 180 записали се ученички, които отрано били заведени въ черква, а после заедно съ народа и главния учителъ се събрали въ училищното помѣщение, за да присъжтствуватъ на водосвета. Учителътъ В. Кюрдалевъ държалъ речъ, въ която изтъкналъ предъ народа целта на училището, ползата отъ просвѣтата на бждащитѣ майки и отъ задружната работа въ учебното дѣло. Следъ обѣдъ баба Недѣля извела всички ученички съ майкитѣ имъ вѣнъ отъ града, дето се веселили до късно.

Презъ първата учебна година на девическото училище, а именно презъ 1867 г. за пръвъ пѣтъ прилепчани отпразднували деня на св. св. Кирилъ и Методий. Както празникътъ, така и годишниятъ актъ се извършили много тържествено при участието на цѣлото прилепско българско гражданство. Само власитѣ-грѣкомани не били доволни и кроили, какъ да попречатъ на напредъка на българщината и настоявали, че и за идната учебна година църковната каса нѣма да отпуска пари за заплатата на учителката. Еснафитѣ отъ своя страна се събрали нѣколко пѣти на събрание и решили, издрѣжката на учителката да бжде отъ касата на еснафитѣ. Баба Недѣля била повикана въ Ачковия ханъ и я условили и за следната учебна година. За училищно помѣщение били наети две стаи отъ къщата на х. Кочевъ, който по-късно едната стая далъ подъ наемъ, та ученикитѣ трѣбвало да се побератъ само въ една стая. Условиата за обучението сж били извънредно трудни; при голѣмата тѣснотия учителката е трѣбвало ежедневно да слуша оплакванията на хазайката отъ голѣмия шумъ и тропотъ, които правили ученикитѣ. Въ тия оплаквания имали дѣлъ кувовласитѣ-грѣкомани, целещи изпѣждането на българската учителка, която следъ приключването на учебната година напуснала Прилепъ и заминала за Охридъ, за да учителствува тамъ. Поради липса на преподавателка-учителка девическото училище следъ две годишно функциониране се закрило, за да бжде отново отворено презъ 1870 г. съ първа учителка Сава Палашева и помощница Захария Манасиева. Отъ тогава девическото училище непрекъснато функционирало до 1913 г. — до идването на сърбитѣ въ Македония и Прилепъ.

Мжжкото „народно“ училище, напротивъ продължавало своя възходъ. Следъ смъртъта на Г. Икономовъ презъ 1866 година билъ назначенъ за главенъ учителъ Никола Ганчевъ, който ни остави споменитѣ си за времето на неговото учителствуване. Учителствувалъ е непрекъснато цѣли 11 години (отъ 1866-67 до 1877-78 г. Като главенъ учителъ той е допринесълъ много за преуспѣването на прилепското „народно“ училище. Презъ неговото учителствуване основното народно учи-

лище се развило въ класно и било снабдено съ по-модерни учебни помагала. Броятъ на ученицитѣ се увеличилъ много, та станало нужда не само да се увеличи учителския персоналъ, но и да се открие друго, махаленско училище. Такова било отворено презъ 1868 г. въ Варошката махала. На първо време това училище се помѣщавало въ кѣщата на Тане Дашевъ Клинчевъ, а презъ 1872 г. жителитѣ отъ махалата подали молба до общината, съ която „изражаватъ нуждата за едно училище въ тамкашната епархия, по причина що е тѣсна кукята, кжде що учеха, така и всичкитѣ друзий кукый не сетъ сгодни, чакатъ направата на таковой заведение“. ¹⁾ Общината уважила молбата на махаленцитѣ и въ заседанието си отъ 28 май 1872 г. „чрезъ общо съгласіе“ решили „да сж купитъ една сгодна кука на тамошната страна, като оставитъ векиль за това предпріятіе Г-на Конета М. Тошевъ. Още презъ сжщата година била купена кѣщата на мохамеданина Ибишъ Трътката за 22,000 гроша, която, приправена, била приспособена за училище. Това училище като първоначално подъ име „св. Климентъ“, непрекъснато функционираше до 1913 г. Въ него отъ откриването му до 1910 г. учителствувалъ заедно съ други колеги, като „забавичаръ“ и рѣководителъ на едно отдѣленіе С. П. Дръндаровъ, възпитаникъ на „народното класно“ училище.

За да издигне още по-вече своитѣ училища, прилепската община съ писмо отъ 5 юлий 1874 г. се отнесла до Иосифъ Ковачевъ въ Шипъ и го помолила „да земи грижата за процвѣтяването на училищата имъ, като имъ стане учитель, сжщевременно же и „директоръ“, тѣй като „населението позна вече неотложната нужда отъ просвѣщеніето и напредъка и показва желаніе да ся положатъ учебнитѣ имъ заведения въ многу по-добъръ редъ“. Иосифъ Ковачевъ отговорилъ благоприятно на писмото молба, пристигналъ въ Прилепъ и билъ условенъ за учитель и директоръ на училищата въ града срещу 120 лири турски заплата и „кука наемъ съ църковна платя“. Като учитель и като директоръ Иосифъ Ковачевъ направилъ твърде много за издигането на прилепскитѣ училища: той въвелъ въ обучението звучната метода; държалъ пробни уроци предъ колегитѣ си, за да усвоятъ и тѣ тая метода; въздигналъ класното училище до степенъ на сръдно закръжено учебно заведение, като въвѣлъ следнитѣ учебни предмети: 1. българска граматика и славянски преводъ; 2. аритметика и бухгалтерия; 3. чертание и практическа геометрия; 4. география въ свръзка съ Естествена история; 5. популярна физика; 6. Българска история съ общъ прегледъ върху всеобща история; 7. обща църковна история съ предисловие (богослужение); 8. пространенъ катихизисъ съ въведение въ

¹⁾ Писмо до общината отъ 25. VI. 1872 г. (Входящи отъ 1872—77 г.)

св. Писание; 9. методика за първоначално обучение; 10. турски езикъ; 11. гръцки езикъ; 12. псалтикия (църковно пѣние). Както се вижда отъ изброенитѣ предмети, класното училище представлявало закръжлено сръдно учебно заведение съ специаленъ учебенъ предметъ (Методика за първоначално обучение) за подготовка на ученицитѣ за първоначални учители. И, наистина, мнозина отъ завършилитѣ това класно училище съ достоинство заемали и ръководили учителски мѣста въ цѣла западна и юго-западна Македония. Общината виждала напредъка на своето класно училище и въ писмото ѝ до преосвещенний Евстатий, кандидатъ за митрополитъ на Пелагонийската епархия, когото прилепчани искали за такъвъ, пише, че „ся въведе въ училищата педагогията и ся надеватъ да напреднатъ“. ¹⁾ За непосредственъ надзоръ надъ училището и задоволяването на училищнитѣ нужди общината е създала специаленъ институтъ — училищно настоятелство, което за учеб. 1874-75 за първъ пжтъ представило рапортъ за състоянието и вървежа на учебното дѣло въ града. Въ тоя рапортъ, между другото се казва: „главниятъ ни учителъ Иосифъ Ковачевъ извънредно ся е потрудилъ и неговата заплата наспоредъ трудътъ, що положи, трѣбва да е двойна отъ ланската, но го молихме да склонитъ за ланската“. ²⁾ Отъ сжщия рапортъ се вижда, че презъ 1874 75 уч. година учителскиятъ персоналъ въ прилепскитѣ училища възлизалъ на 10 души, годишната заплата на които възлизала на 35,520 зл. гроша, платени отъ църковната каса. На директора, като вишистъ, се плащало по 10 турски лири месечно, а на тия съ сръдно образование — по 5 лири турски. Източницитѣ за издръжката на училищата били: църковния пангаръ, приходитѣ отъ движимитѣ църковни и манастирски имоти и подаянията на гражданитѣ при разни случаи, особено при смъртни случаи, като имената на дарителитѣ се споменавали въ църква на православната недѣля ежегодно предъ богомолцитѣ.

Иосифъ Ковачевъ учителствувалъ въ Прилепъ три години — отъ 1874 до 1878 г., до Руско-турската война, когато билъ заловенъ отъ турцитѣ и интерниранъ въ Солунъ. Заедно съ него билъ интерниранъ и Никола Ганчевъ.

Следъ руско-турската война и основаването на Българското княжество, въ живота на прилепскитѣ училища настъпилъ упадъкъ, който продължилъ цѣло десетолѣтие. Освобождението на България и станалото презъ 1885 г. обединение на Източна Румелия съ княжеството предизвикаха емигрирането на македонската интелигенция на служба въ освободенитѣ земи. Настанила се на спокойни и доходни мѣста тукъ,

¹⁾ Писмо отъ 28 ноемврий 1874 г., до Евстатий Ничко Пиротски митрополитъ.

²⁾ Рапортътъ на учил. н-во до общината за учеб. 1874 75 г.

тая интелегенция не мислила да се връща обратно въ Македония, кждето турското нравителство и турския народъ поради несполуката въ войната се отнасяли враждебно къмъ българитѣ, а особено къмъ интелигенцията. Турското правителство отъ тогава почнало да проширява гръцката и сръбската пропаганда, съ цель да омаломощи българитѣ, които въ Македония а, респективно въ Прилепъ и Прилепска околия представляваха подавляващо мнозинство на населението. Като добавка къмъ тѣзи общи причини трѣбваше да се появи и конфликта между прилепската община и Екзархията. Конфликтътъ билъ по въпроса, какъ да се управляватъ училищата — по централистиченъ или по децентралистиченъ начинъ. Отъ една страна, Екзархията, като висшъ църковно-училищенъ инеритуръ, си бѣ поставила за цель да ржководи както църковното, така и учебното дѣло въ Македония по законитѣ и учебнитѣ програми на Княжеството, за да може да дава обща насока на учебното дѣло въ образователно и възпитателно отношение, поради което при нея бѣ учреденъ специаленъ институтъ — Училищенъ отдѣлъ, който да изработва училищни закони и правилници, да назначава учителитѣ, както и да надзирава училища въ цѣла Македония и Тракия. Прилепската община, отъ друга страна, ревниво е пазила правото си да ржководи учебното дѣло въ града на чисто автономни начала, както е било по-рано, недопускайки и избѣгвайки даже и чисто формалнитѣ връзки съ учредения при Екзархията училищенъ институтъ. По тоя споръ съществува цѣла преписка между Общината и Екзархията, както и много протоколни решения на общината. За илюстрация на тоя споръ нека си послужимъ съ цитати отъ официалната преписка. На писмото, съ което Училищниятъ отдѣлъ при Екзархията препоръчва на общината да въведе правилника за четирикласнитѣ училища, последната отговорила: „При всичкитѣ ѣ (на общината) старания да приложи въ действие изпратения правилникъ за управлението на екзархийскитѣ училища, указа се за невъзможно приспособяването му въ мѣстното ни народно класно училище. Главнитѣ препятствия сж, че правилника е изработенъ за класни училища и че *той отнима ония права на общината и училищното настоятелство* (к. н.), които тѣ трѣбва да иматъ надъ училищата и учителския персоналъ... Освенъ това, общината утвърди още въ началото на учебната година изработения отъ училищното настоятелство правилникъ, *който е доста съгласенъ съ мѣстнитѣ условия* (к. н.) и който досега е въ действие“.) На друго писмо на училищния отдѣлъ, съ което Екзархията пита за причинитѣ по уволнението на учителитѣ К. Толевъ и В. Динковъ, общината отговаря: „Общината, като мисли, че учите-

1) Писмо № 120 отъ 5-III-1854 г.

литъ зависятъ прямо отъ нея, считала е за излишно да иска съгласието на почитаемото училищно попечителство“. При тия разбирания и при тѣзи официални и формални отношения между Общината и Екзархията единъ отъ по-сетнешнитѣ директори, а именно Йорданъ Кусевъ, въ рапорта си до Екзархията нише: „При тамкашнитѣ (прилепскитѣ) условия и понятия за законъ и дисциплина екзархийскитѣ училищни наредби мжно се прилагатъ“. Пазенето автономнитѣ права на общината и училищното настоятелство стигали до своеобразность и по отношение прѣкитѣ задължения на директоритѣ, които трѣбвало да даватъ статистически сведения въ Екзархията за вървежа на учебното дѣло въ града, както и да не допускатъ на ревизия главния екзархийски училищенъ инспекторъ. При подобни отговори и поведение Екзархията е заплашвала общината съ прекратяване на паричната субсидия, състояща се въ заплатата на директора и нѣкои класни учители: „Вследствие категоричното отказване на директора Ви г. Хр. Ивановъ да даде рапортъ за изтеклото полугодие училищното попечителство реши, да не отпуща останалата частъ отъ пособието на почитаемата прилепска община, до като тя не заповѣда г-ну директору да изпрати рапорта за състоянието на прилепскитѣ училища презъ първото полугодие на настоящата учебна година“¹⁾. Последицата отъ посоченитѣ по-горе причини е била тая, че животътъ на учебното дѣло на прилепскитѣ училища нрезъ времето отъ 1878 до 1888 г. г. е билъ анемиченъ и че при тия условия директоритѣ на прилепското класно училище не сж могли да стоятъ на мѣстата си повече отъ една година, както е станало съ Ст. Минчевъ, Б. Кушевъ, Хр. Ив. Поповъ, Стефанъ Обрейковъ, Н. Бабатановъ, протоиерей П. Ненковъ, Йорд. Кусевъ и Ив. Дейковъ и че, следователно, тѣ сж нѣмали физическа възможность да разбератъ недѣзитѣ на училищата за да взематъ и прилагатъ мѣрки за премахването имъ. Броятъ на ученицитѣ презъ уч. 1878 79 година чувствително е намалѣлъ; намалѣлъ е и броя на учителския персоналъ, като достигналъ до 6 души; намалени били и заплатитѣ на учителитѣ, вариращи между 400—4000 златни гроша, а годишниятъ училищенъ бюджетъ възлизащъ ва 15,800 зл. гроша, срещу двойно по-голѣмия презъ 1876-77 година.

Въпрѣки постояннитѣ обективни причини и конфликта съ Екзархията прилепската община не изпускала отъ предвидъ прѣкото си задължение да се грижи за преуспѣването на подведомственитѣ ѝ училища. Училищното настоятелство отъ своя страна моли общината презъ 1879 г. да позволи да изпрати въ княжеството единъ отъ наставницитѣ, който „да бира (търси) главенъ учителъ за училището“. Общината отъ своя страна, „като разиска тоя важенъ въпросъ, реши се първо

¹⁾ Писмо на уч. попеч. № 684 отъ 1-IV-1884 г.

да се бира такъв достоенъ учителъ по овдешнитѣ (въ Турция) и, после, ако не е възможно да се найде такъвъ, да се бира, дето е потрѣбно¹⁾. Но въ Турция мжно е могло да се намѣри „достоенъ“ главенъ учителъ и до 1880-81г. Учителътъ П. Д. Орловъ основенъ при Н. Ганчеръ и Иос. Ковачевъ заемалъ директорското мѣсто. Директорствуването на основния учителъ П. Д. Орловъ се потвърждава отъ следното издадено му отъ общината свидетелство: „Подписанитѣ изповѣдваме, че Петко Д. Орловъ отъ с. Бобица (костурско) е служилъ въ мѣстното ни народно училище като главенъ учителъ сега наредъ цѣли три години, както и по-напредъ четири години и две години като учителъ въ девичкото ни училище и като членъ на армоническия хоръ въ църквата ни. Понеже заслужилъ въ града ни, за което сме отъ више доволни и благодарни отъ службата и поведението му, заради това му даваме настоящето, потвърдено съ общинския ни печатъ, съ което и го препожчваме на всѣкъде и на всѣкого²⁾“.

За учебната 1880-81 година общината е увеличила броя на членоветѣ на училищното астоятелство, което се състояло отъ 12 души, — по-рано то се е състояло само отъ трима души. На новото настоятелство общината е възложила:

- „1. Да надзирава училищата и да се грижи за подобренieto и снабдяването имъ съ способни учители.
2. Да се грижи и прилага всичко, което е полезно за народното образование“
3. Да туря въ действие решенията, които ще му повѣрва общината“.

Отъ друга страна, общината, виждайки упадѣка на училищата „поради неспособността на старитѣ учители“ и нерасполагайки съ достатъчно материални срѣдства „за издрѣжка на способни“, се отнесла до Екзархията съ писмо молба да ѝ се пратятъ „двама способни учители даромъ“³⁾ Понеже писмото има характеръ на рапортъ, за да се види положението на прилепскитѣ училища презъ уч. 1880—81 г., цитирамъ нѣкои по-важни мѣста отъ него: „При всичко, че даваме по 400 лири турски годишно само за учители, при всичкитѣ неуморими грижи на училищното настоятелство за порядѣка въ училищата ни, пакъ всички жертви оставатъ суетни, като нѣма двама или поне единъ способенъ учителъ, който да одговаря на званието си, да може като директоръ да управлява и да държи училището ни въ нужния порядѣкъ. Отъ неспособността на сегашнитѣ учители повечето отъ ученицитѣ, които свършиха втори класъ, излегоха отъ училището безъ да пожниятъ нѣкакъвъ плодъ отъ трудоветѣ си. Отъ

¹⁾ Писмо на общината до учил. настоятелство отъ 14-IV-1879 г.

²⁾ Издадено на 20-VII 1881 г. (Изъ изходящитѣ на уч. настоятелство).

³⁾ Писмо на общината до Н. Бл. Екзарха отъ 5-V-1881 г.

всички ученици, които завършиха II класъ само 12 се изпратиха въ Битоля...

„Въ днешното разстроено положение училищата ни сж въ следното състояние:

1. Забавницата	има 130 ученика съ 1 учителъ, съ заплата	3.000 гроша
2. Звукарското отдѣл.	„ 120 „ 1 „ „	3.500 „
3. Тритѣ предуготовит.	„ 240 „ 3 „ „	15.000 „
4. Първи класъ	„ 85 „ 1 „ „	5.000 „
5. Втори класъ	„ 60 „ 1 „ „	7.000 „
6. Девическото училище	„ 130 „ 2 „ „	3.000 „
ВСИЧКО 765 ученика 9 учители,		заплата 37.500 гроша

„Много голѣма полза щѣше да има, ако градътъ ни бѣше въ състояние да подържа ако не IV, то поне III класъ. Понастоящемъ Македония има голѣма нужда отъ учители. Битолската и Солунската гимназия (т. е. класни училища) наистина ще принасятъ голѣма полза, но тѣ не пребждатъ въ състояние да удовлетворятъ въ кратко време въпиющата нужда на Македония. Ако има нѣкой градъ въ Македония, който да може да удовлетвори въ кратко време тая нужда, той е Прилепъ, градъ съ българско население, съ жители патриоти и по-ученолюбиви отъ другитѣ македонски градове. При едно добре уредено четворокласно училище само отъ градътъ ни можатъ да се събератъ не по-малко отъ 400 ученика, когато въ Солунската и Битолската гимназия неможе това, защото се иска голѣма издрѣжка отъ родителитѣ, която не могатъ да даватъ. Въ 2—3 години Прилепъ може да даде на Македония 40—60 учители и 5—10 учителки, които ще бждатъ съвършено способни да наводнятъ Македония съ скромно възнаграждение. И сегашнитѣ учители по Македония сж изникнали повечето отъ това училище, когато бѣше снабдено съ способни учители, като Ковачевци, Ганчевци и пр. Денеска нашето училище отпаднало по причина, що нѣма способни учители, а пкъ градътъ не е въ състояние да подържа поне единъ способенъ учителъ, защото способнитѣ учители сж много скѣпи и отъ голѣмитѣ разноси що ставатъ за училището ни, общинската каса е праздна, а нуждата за способни учители е голѣма. За това се принудихме да молимъ Ваше Блаженство да благоволите да ни се издействуватъ и ни се пратятъ даромъ двама способни учители, за да се открие трети класъ и да се устроятъ двата първи, за което благоволение крайно ще благодариме на Ваше Блаженство и ще останиме вѣчно благодарни...“¹⁾

— Екзархията отговорила благоприятно на горното писмо и съобщила, че изпраща Ст. Д. Минчевъ за директоръ и В. Карайовъ за преподавателъ на класното училище. Двамата новоназначени отъ Екзархията учители били възпитаници на Цариградското американско училище „Робертъ Колежъ“.

¹⁾ Писмо на общината до Н. Блаженство Екзарха отъ 5-V-1881 г.

Когато общината узнала деня на пристигането имъ, община-ритъ и много граждани излѣзли извънъ града да ги посрещнатъ най-тържествено. Новитъ учители се заели да издигнатъ прилепското класно училище: въвели предметното преподаване на наукитъ и въвели въ практика тѣй нареченитъ отъ тѣхъ „орации“ — декламираше отъ ученицитъ избрани стихотворения и разказване на сбити научни въпроси, като „що е капиталъ“, „значението на климата и почвата за поминъка на човѣка“, „откъслеци отъ общата и отечествена история“ и др. Орациитъ ставали презъ недѣлни и празнични дни, предъ събрали се любознателни граждани. Двамата млади учители, обаче, като американски възпитаници, не се събразявали съ мѣстнитъ традиции, отивали често на ловъ, кждето се бавили съ дни. Това тѣхно поведение не се нравило на общината и въ специално писмено изложение тя съобщава на Екзархията: „Отдавна искахме да Ви доставимъ сведения за поведението на г-да учителитъ, които се подържатъ отъ Св. Екзархия, но като бѣхме съ надежда, че тѣ сами ще се поправятъ, премълчахме. При все що повелява Св. Екзархия да не напуцатъ училищата безъ позволения на общината, тѣ оставатъ училището и остануватъ глухи на това повеление. Ето днесъ е четвъртий денъ отъ като г. г. учителитъ С. Д. Минчевъ и В. Карайвовъ напуснаха училището“.) Първиятъ при това се отнасялъ свободно къмъ дамитъ, поради което въ края на учебната година и двамата били уволнени.

За учебната 1881—82 година за директоръ билъ назначенъ Васко Кушевъ. Но поради конфликта му съ драгоманина на руския консулъ въ Битоля и поради силното настояване на самия консулъ билъ отстраненъ следъ приключването на учебната година. Презъ тая учебна година класното училище се развило въ пълна прогимназия — откритъ билъ III класъ, а девическото училище се превърнало и въ класно, като се отворилъ I класъ. Директорка на девическото училище въ продължение на две години била г-жа Тима Икономова.

Понеже назначаванитъ отъ Екзархията учители получавали по-добра заплата, а тия отъ общината — по малка поради което имало недоволство у последнитъ, общината е поискала отъ Екзархията предвидената сума за заплата на класнитъ учители въ Прилепъ да бжде изпращана до общината като субсидия, съ която тя да разполага за заплати на учителитъ. Училищното папечителство отговорило благоприятно въ следния смисълъ: „Папечителството като взе предъ видъ безредицитъ, произлизащи между общинскитъ учители и учителитъ, назначавани отъ Екзархията, отъ една страна, възискателността и стремлението на по-долнитъ учители да се причислятъ и тѣ въ тая категория, отъ друга — реши: вмѣсто съ

1) Писмо на общината до Н. Блаженство Екзарха отъ 4-I-1882 г.

изпращане на учители да ви се помогне съ количеството отъ 6.000 франка, което да послужи на общината за уславяне на учители и учителки, въ класнитъ училища¹⁾.)

Когато общината се осигурила съ тая субсидия у членоветъ ѝ отново се появила идеята класното училище да се развие въ IV-то класно, за да се подготвятъ учители за основнитъ училища въ Македония. Изхождайки отъ сжщата идея, общината свикала на събрание еснафитъ, съвмѣстно съ общинаритъ и училищнитъ настоятели решили презъ уч. 1883-84 година да се открие IV класъ и последователно класното училище да се развие въ закржглено срѣдно учебно заведение. А за да може църковната каса да издържа специалиститъ нови учители, както и да се набавятъ необходимитъ учебни помагала, решило се е, ученицитъ отъ забавачницата и отдѣленията да плащатъ отъ 1 до 5 гроша училищна такса, а ония отъ класнитъ училища — отъ 1 до 2 бѣли меджеди (отъ 5 до 10 лева) споредъ материалното положение на родителя.²⁾ Разпредѣлението и събранието на училищнитъ такси било представено на училищното настоятелство. Въ сжщото общогражданско събрание се решило мжжкото класно училище да се именува *гимназия*, а девическото — *срѣдно училище* (?). Отпечатани били изящни свидетелства съ фигури около крайнитъ рамки и съ надписи: „Богатството се изгубва — науката остава“, „Люби народа си — отечеству служи“, „Бога бойся — почитай Царя“, а отгоре подъ разтворена книга два ангела държатъ обтегната лента съ надписъ: „Прилепска гимназия“. Въ свидетелството се изброяватъ за учебни предмети, разпредѣлени на 3 стълбци, както следва: I. Законъ Божий, Български езикъ, Словесност, Отечество ведение, Всеобща история, Черковна история, Педагогика, Славянски езикъ, География и Физиология; II. Аритметика, Алгебра, Геометрия, Григонаметрия, Бухгалтерия, Логика съ Стихология, Турски езикъ, Френски езикъ, Гръцки езикъ и Нѣмски езикъ; III. Физика, Химия, Зоология, Ботаника, Минералогия, Нотно пѣние и Гимнастика. Цифрената оценка на успѣха се означавала по десетобалната система³⁾ Решението на общогражданското събрание не е могло да се осжществи за идващата учебна година поради липса на подготвенъ персоналъ и материални срѣдства. Четвърти класъ билъ откритъ презъ учебната 1886-87 година, но поради сжщитъ причини билъ закритъ следъ едногодишно сжществуване.

За учебната 1882-83 година общината назначава за директоръ на класното училище Христо Ив. Поповъ, за 1883-84

¹⁾ Писмото на Попечителството подъ № 58 отъ 25 май 1883 г.

²⁾ Протоколъ на Общината отъ 20. VI. 1882 г.

³⁾ Таково свидетелство притежаваше Йорданъ Дудевъ и имахъ възможность да го разгледамъ и си взема бѣлежка отъ него.

година — Стефанъ Обрейковъ, а за 1884-85 година Никола Бабатановъ. Първиятъ, поради конфликта му съ Екзархията, поради нежелание да представи статистически сведения и сведения за състояние на учебното дѣло въ училищата, както и поради разправиитѣ му съ отстраненитѣ отъ училищното настоятелство учители К. Талевъ и В. Данковъ¹⁾ следъ приключването на учебната година напустналъ Прилепъ, а вториятъ, който е оставилъ много добри спомени срѣдъ гражданството и колегитѣ си, поради обявяването на сръбско-българската война (1885 г.) заминалъ за България и не се върналъ вече. При неговото директорствуване се турило начало на физическия, химическия и естественоисторическия кабинети, които последователно се обогатявали. Въ това дѣло Н. Бабажановъ билъ подпомаганъ отъ учителитѣ Т. Шойлековъ и Н. Дончевъ

Преди настѣпването на учебната 1885-86 година Екзархията уведомила общината, че презъ идната учебна година въ Прилепъ ще се открие свещеническо училище. Всички македонски общини ще бждатъ уведомени и поканени да изпратятъ по 1—2 ученика, които, като завършатъ двегодишния курсъ на свещеническото училище и се задомятъ, да приематъ свещенически санъ, тъй като „нуждата на църквата отъ просвѣтени свещеници е била въпиюща“.²⁾ Ученицитѣ щяли да живѣятъ въ пансионъ, а за директоръ на новооткритото свещеническо училище билъ назначенъ протоиерей П. Ненковъ, завършилъ Московската духовна семинария и ржкоположенъ въ свещенически санъ въ Цариградъ презъ 1884 г. За преподаватели пъкъ били назначени К. Самарджиевъ и Доброплодний. Презъ м. августъ почнали да пристигатъ ученици изъ разни краища на Македония, броятъ на които достигналъ 25 души. Тѣ били настанени въ кжщата на Таше Тенекеджията, която била наета отъ общината и опредѣлена за пансионъ. Но училището едва е могло да завърши учебната година. Поради обстоятелството, че общината не се е погрижила да извади нужното рухсатнаме (позволително) отъ меорифа (училищния инспекторъ), както и поради това, че дипломитѣ на новоназначенитѣ учители не били потвърдени отъ меарифа (училищния инспекторъ) пансионътъ по интригитѣ на гърчещитѣ власи билъ закритъ, а двамата учители К. Самарджиевъ. Доброплодний били извикани въ Битоля и подведени подъ отговорностъ за учителствуване съ непотвърдени отъ законната власть дипломи. Следъ приключването на учебната година училището било премѣстено въ Одринъ, задето заминали ученицитѣ. Точно какви разходи е направила общината по обявяването и издрѣжката на пансиона не се знае, поради липса

¹⁾ Подробности за разправиитѣ между учителитѣ вижъ в. Марица 1844 г. броеве 588, 603 и 630.

²⁾ Писмо на Училищното Попечителство № 134 отъ 1884 г.

на писмени данни. Запазени сж само два листа. Въ единия съ надписъ: „Инвентаръ на покжщнината и разнитъ вещи на прилепския пансионъ“, въ който се изброяватъ закупени вещи: чинии, лъжици, вилици, казани, лампи и пр. при разходъ 212 гроша, а въ другия при надписъ: Смѣтка за III тримесечие на разходътъ въ прилепския пансионъ“, се посочва разхода за храна, прислуга и наемъ на помѣщението възлизающъ на 6,241 гроша и 35 пари.

Съ писмо отъ 25. VII. 1885 г. № 325 прилепската община изразява съжаленията си предъ Екзархията, че въпрѣки направенитъ отъ нейна страна постъпки предъ мѣстнитъ административни власти за позволение да остане свещеническото училище въ Прилепъ и за идната учебна година, не се е увенчало съ успѣхъ, както и за премѣштането на това училище и моли поне протоиерей П. Ненковъ да остане въ Прилепъ като директоръ на класното училище. Екзархията отъ своя страна отговорила, че нѣма нищо противъ оставането на протоиерей Ненковъ въ Прилепъ, стига само общината да се нагърби съ изплащане на заплатата му.¹⁾

Презъ учебната 1886 87 г. директоръ на прилепското класно училище билъ Иорданъ Кусевъ, презъ която година билъ откритъ IV класъ, сжществуващъ само една година.

Презъ 1887 88 година главенъ директоръ на класното училище билъ Ив. Дейковъ, който следъ приключването на учебната година напусналъ града, а после заминалъ въ Русия да получи висше образование. Следъ това Ив. Дейковъ учителствувалъ редъ години въ цариградската духовна семинария.

Последнитъ две години сж били особено тежки за прилепската община поради появяването въ града на сръбската пропаганда. Последната е намѣрила благоприятна почва благодарение появивилия се споръ между жителитъ на Варошката махала и общината. Спорътъ се състоялъ въ следното: Понеже за жителитъ отъ Варошката махала църквата „св. Благовѣщение“ била доста далече и трѣбвало да минаватъ презъ чаршията, тѣ поискали да се построи въ махалата черква или на първо време параклисъ, за да се черкуватъ. Общината не удовлетворила желанието на махаленцитъ по съображения да не се раздробявала касата. Спорътъ билъ отнесенъ до Екзархията въ Цариградъ и отъ тамъ сж предписали общината да удовлетвори желанието на жителитъ на Варошката махала, общината не се вслушала и въ съветитъ на Екзархията и ѝ отговаря: „прилепската община до сега е била силна само, защото църквата е била една, следователно, и касата една.“²⁾ Поради неотстъпчивостъта на общината, 160 домакинства, както показва писмото на общината до Екзархията

¹⁾ Писмо № 53 отъ 1. VIII. 1885 г.

²⁾ Писмо на общината до Екзархията № 257 отъ 27. XI. 1887 г.

(№ 637 отъ 10. XI. 1987 г.), недоволници, били наклонни да се обяватъ за унияти. Въ туй време пристигнали трима сръбски учители пропагандатори, които успѣли да привлекатъ на страната на сръбската пропаганда нѣколцина отъ недоволниците, които се обявили за сърбомани. Между тѣхъ билъ и Д. Шопчевъ. Сжщитѣ сръбски пропагандатори набедили предъ мѣстната турска власть учителитѣ протоѳерей: Т. Пенковъ, Т. Шойлевъ и К. Почевъ, че сж бунтатири. И тримата били извикани отъ каймакамина и разпитани. После били изпратени съ стража въ Битоля, кждето престояли около единъ месецъ. Сръбската пропаганда по такъвъ начинъ се загнѣздила въ Прилепъ презъ 1886 г. безъ обаче да разцепи гражданството, както и да напредне въ града и околията. Тя можа да се затвърди и разшири само въ Порѣчието, отъ дето е имало много турбетчий-работници въ Сърбия.

За забелязване е още факта, че общината презъ всичкото време на това десетолѣтие, ревниво грижейки се за преуспѣването на класното училище и непосредствено наблюдавайки живота му, често е игнорирала прѣкото училищно началство — училищното настоятелство и директора на училището, както и училищното попечителство при св. Екзархия. Общината се стремилa да обсеби всички права на издрѣжка, разнovidство и контролъ на училищата, безъ да допуска ничие вмѣшателство. Въ края на краищата тя е пожелала да разпростре своитѣ права на единствена компетентна власть още и при назначаването на учителитѣ въ селата на околията. Тя реагира противъ Училищното попечителство при св. Екзархия, когато безъ знанието на общината е назначавала учители по селата. „Понеже с. Маврово се намираше въ прилепското окръжие, то желанието би било прилепската община да се извести за назначаването отъ Училищното попечителство на учителя Левъ Василевъ, за да може въ такъвъ случай тя да гарантира предъ мѣстнитѣ власти“, се казва въ едно писмо на общината до Училищното попечителство при Екзархията.)

Презъ 1887 г. общината е влѣзла въ конфликтъ и съ училищното настоятелство, което е било създадено отъ самата община, като помощенъ нейнъ институтъ, и който действувалъ по изработенъ и одобренъ отъ самата община правилникъ. Къмъ 12 членното училищно настоятелство общината делегирала трима свои членове, които да взиматъ участие при разискването и решаването на известни въпроси по вътрешния редъ на училищата. Училищнитѣ настоятели се почувствуваха засѣгнати и съ писмо отъ 13 юлий 1887 год. пишатъ: „Последното писмо на почитаемата община до училищното настоятелство съ дата отъ 6. VII. 1887 г. упълномо-

¹⁾ Писмо на общината до Екзархията № 121 отъ 14-II-1885 г.

щава трима членове отъ почитаемата община да действуватъ въ настоятелството при улавянето на учителитѣ и да иматъ всичкитѣ права, които има общината; сжщо се задължава училищното настоятелство да дава отчетъ и да иска потвърждение на училищния бюджетъ. Това писмо на Почитаемата община обезсилва членоветѣ 1, 2, 12, 13, 14, 15 и 16 отъ устава на училищното настоятелство, затова правата и длъжноститѣ на училищното настоятелство падатъ, следователно и самото настоятелство пада... за това чрезъ настоящето известяваме Почитаемата община, че за напредъ нѣма да се считае членове на училищното настоятелство“.¹⁾

Най после и по отношение прѣжитѣ задължения на директора на училищата общината често е била твърде ревнива и взискателна, не позволявайки му безъ нейно знание и позволение да дава на Училищното пепечителство при Екзархията каквито и да сж сведения, както и да прилага каквито и да сж Екзархийски наредби. Директорътъ Йорданъ Кусевъ, излага състоянието на учебното дѣло въ повѣренитѣ му училища, въ годишния си рапортъ прави следното заключение и предупреждение; „при това, г-не Председателю, бждете увѣрени, че единъ директоръ, който и да е той, при настоящитѣ условия не би могълъ да направи нищо, защото той е само по име директоръ, — директоръ само съ длъжности и отговорности, но не и съ права“.²⁾

Естествено е, че при тѣзи условия назначаванитѣ отъ общината директори мжчно биха могли да оставатъ такива повече отъ една година и при всичкото имъ желание и умение не сж могли да допринесатъ нѣщо повече за живота на училищата въ Приленъ. Трѣбвало е да се яви такъвъ директоръ, който, познавайки мѣстнитѣ условия и традиции, както и психологията на прилепскитѣ общинари, съ интелекта и волята си да преодолѣе всички формални спѣнки, да използва ентузиазъма и родолюбието на общинскитѣ съветници и да подтикне учебното дѣло въ нормалния му пжтъ, за да върви то съ бързи крачки напредъ. Такъвъ директоръ именно се явилъ въ лицето на Анастасъ Наумовъ, съ назначаването на който въ прилепскитѣ училища е настѣпила нова ера.

¹⁾ Писмо на учил. н-во до общината отъ 13. VII. 1887 г.

²⁾ Изъ рапорта на директора на училищата отъ 9. VI. 1887 г.

К. Църнушановъ, — Битолски обл. учил. инспекторъ

КИЛИЙНИТЪ УЧИЛИЩА И УЧИТЕЛИ ВЪ ПРИЛЕПЪ

(Споредъ данни на съвременницитъ Спиро Петровъ,
Ночевци и др. източници)

Когато говоримъ за българското учебно дѣло въ градъ Прилепъ и въ България изобщо, трѣбва да имаме на умъ една истина, която е доказана отъ историята, а именно: че българската народностна писмена култура не е прекъсвала никога — даже въ най-тежкитъ дни на нашата нова история — и че училището е било центърътъ, около който се е въртѣлъ културниятъ ни животъ и се създавали условия за неговия възходъ.

Ето защо, дирейки началото на българскитъ училища въ Прилепъ, ние ще трѣбва да поемемъ нишката на тая непрерывность и да вървимъ назадъ къмъ далечното минало, за да достигнемъ до неговитъ първоизточници въ днитъ на първитъ български християнски царе. Сжществуването на старитъ български надписи по църкви и манастири навредъ по Прилепско говори, че тамъ, където е имало писмо, имало е и училище. И това училище най-първо ще го диримъ въ ония древни светини, които се намиратъ въ голѣмъ брой въ Прилепско — прочутитъ манастири начело съ стария „Трескавецъ“, където се намира единствениятъ и древенъ ликъ на князь Бориса, Кръстителя на българитъ.

Кои сж били ония многобройни стари пионери на българската култура по тѣзи училища въ по-далечното минало, до днесъ не е открито, тъй като запазенитъ паметници сж малко. Но едно се знае: манастиритъ около Прилепъ сж били и училища — за свещеници или за миряни.

Колкото повече приближаваме къмъ по-новото време, толкова по-леко се натъкваме на конкретни данни за сжществуването на такива училища и за учителитъ въ тѣхъ. Знае се, че първитъ училища въ ония тъмни времена на дълбоко робство подъ турцитъ сж били така нареченитъ „килийнитъ

училища“. Тѣхното предназначение е било да даватъ основна грамотностъ и да подготвятъ служители на църквата — било попове, било пѣвци и, сѣщевременно, учители на четмо, писмо и смѣтане. Ето защо и учебниятъ материалъ отъ старо до дово време въ тѣхъ е билъ черковниятъ: часословътъ, светчето, псалтирътъ, евангелието, апостолътъ и др. Отъ тѣхъ е излизала и оная първа наша интелигенция, която пое черковнитѣ освободителни борби и създаде основитѣ на най-новата българска култура.

Въ тѣзи борби и — преди всиичко — въ тѣхната подготовка Прилепъ заема видно мѣсто. Какъ се е случило това и кои сѣ били благоприятнитѣ условия?

Който надникне въ християнскитѣ светини около стария Прилепъ и въ самия него, той на всѣка крачка ще се натъкне на исторически паметници, които свидетелствуватъ за миналото величие на българския народъ. Крепости и църкви, фрески и надписи на старобългарски езикъ говорятъ, че тукъ е кипѣлъ културенъ животъ, огнища на които сѣ били манастиритѣ около Прилепъ: Св. Архангелъ Михаилъ, Тръскавецъ, Зързеския и Слѣпченския, а въ Марийово — Чебренския, въ който отдавна е сѣществувало училище за цѣло Марийово. Въ тѣзи манастири никога не е угасвалъ споменътъ за българската писменостъ и българскитѣ народни светци, следователно и българскитѣ килийни училища сѣ имали въ тѣхъ най-старото си отношение.

Съ настѣпването на новитѣ вѣкове, тѣзи училища започватъ да се споменуватъ и съ по-опредѣлени дати. Така въ стария Прилепъ (Варошъ) е сѣществувало училище още въ VII вѣкъ, продължило и въ XVII вѣкъ, за да се умножи въ XIX вѣкъ въ нѣколко такива.

Въ манастира Тръскавецъ сѣщо се запалилъ новъ просвѣтенъ факелъ въ XVII вѣкъ. Отъ тогава училището, приютено въ недостѣпната за околото на врага мѣстностъ високо въ планината, е подържало българския огънь все до срѣдата на XIX вѣкъ, когато бива замѣстено отъ модерно обществено училище въ самия градъ Прилепъ.

Когато говоримъ за Прилепъ, ние трѣбва да имаме винаги предвидъ и стария Прилепъ (Варошъ) и новия — който е основанъ едва презъ XVI вѣкъ отъ турцитѣ и е постоянно побългаряванъ съ течение на следващитѣ вѣкове.

За стария Прилепъ имаме най-много данни като първо мѣсто, където сѣ слезнали килийнитѣ училища отъ манастиритѣ, за да преминатъ после — въ началото на XIX вѣкъ и въ новия Прилепъ.

Най-стариятъ килиенъ учителъ, за когото имаме писмени данни, че се е подвизавалъ въ Прилепъ, това е даскалъ Ристе Думбалоски. Неговото училище се споменува още

презъ 1783 година като такава, въ което се е учило и се е преписвало отъ страна на ученицитѣ отъ по-стари славяно-български книги, за да се умножаватъ последнитѣ за нуждитѣ на просвѣщаващето се ново поколѣние. Главно се е преписвало отъ псалтира, евангелието и апостола, а съставяни сѣ и шаблони „поменици“ за другитѣ манастири и черкви, написани съ стереотипнитѣ въведения: „Кърсте помагай! Помени Господи рабовѣ твоихъ“... Отъ самия даскалъ Ристе имаме и писменъ документъ, отъ който се вижда, че е ималъ училище чакъ презъ 1823 година. Върху преписа на едно евангелие той е писалъ за себе си: „преписамо 1823 година априлий во граде Прилепе Македонстемъ Христе хаджи Константиновъ учителъ Прилепский“. Неговото училище — както отбелязва Н. Свѣтлиновъ — е траело до 1825 година. При неговия потомъкъ Тасе Думбалъ и сега се пазѣли останали отъ него книги, негови преписи.

Слѣпченскиятъ манастиръ е ималъ сѣщо така училище, за което имаме конкретни данни, вече съществувало презъ 1820 година. Както ще видимъ по-долу, този манастиръ откървалъ свои училища и въ града, въ своя метохъ.

Въ Чебренския (Марийовския) манастиръ, кждето е била отдавна съхранявана старата българска книга, е съществувало училище въ по-ново време, като продължение на старото. Така напримѣръ въ него се подвизавалъ като килиенъ учителъ монахъ Люнгуръ още презъ 1828 година, който само е продължилъ завета на по-старитѣ монаси, приютили българската просвѣта още отъ времето на българската царкиня Мария, сестра на царъ Шишманъ, а после съпруга на султанъ Мурада. Манастирътъ е изгарялъ нѣколко пѣти. Въпрѣки това въ него е съществувало килийно училище и презъ 1850 година. Отъ него сѣ излизали и всички свещеници за Марийово, а сѣщо така сѣ се подготвяли и прочути пѣвци на източно църковно пѣние.

Презъ годинитѣотъ 1830 до 1840 вече и въ самия новъ Прилепъ е имало килийно училище, особено онова въ една отъ църковнитѣ стаи, следъ направата на самата градска църква. Като учителъ въ него преданието споменава Хаджи Пано презъ времето отъ 1835 до 1838 година.

Все около това време е имало разсадници на елементарна славяно-българска просвѣта и по други мѣста въ Прилепско, създадени отъ ученици на Трѣскавецъ, като е напр. килийното училище на даскалъ Петре въ с. Трояци, баща на видния прилепски гражданинъ Спиро Петровъ и на голѣмия революционеръ Гйорче Петровъ. Както ще видимъ по-долу, отъ школата на даскалъ Петре сѣ излѣзнали и други по-сетнешни килийни учители въ Прилепъ.

Но преди да се размножат килийнитѣ училища въ новия Прилепъ, въ стария Прилепъ — Варошъ — вече сѣ действували нѣколко и едновременно. Забележителни сѣ нѣколко отъ наследницитѣ на старитѣ килийни училища въ Варошъ. На първо мѣсто е попъ Йованъ попъ Димитровъ, родомъ отъ Варошъ. Отначало той билъ шивачъ, после се запопилъ, но занята си пакъ продължилъ да упражнява. По тоя начинъ той е билъ и свещеникъ и шивачъ и учителъ.

Успоредно съ него е работилъ въ свое частно килийно училище и попъ Ангелъ Лимовъ Смичковъ, прадѣда на днешнитѣ прилепски Смичкови. Училището му се помѣщавало въ собствената му къща, въ една отъ стаитѣ, където той сѣщевременно е приемалъ и гости. При него се е училъ и Спиро Петровъ преди 76 години, значи презъ 1865/6 година. Следъ това попъ Ангелъ Смичковъ станалъ игуменъ на манастиря Св. Богородица (Тръскавецъ) и напустналъ учителствуването. Билъ е тогава на възраст къмъ 40 години, следователно — роденъ е къмъ 1825 година. Като човѣкъ билъ е енергиченъ, темпераментенъ.

Мѣстото на попъ Ангелъ Смичковъ въ училището било заето отъ сина му Костадинъ. Следъ известно време той сѣщо се запопилъ и напустналъ учителствуването, а на негово мѣсто е дошълъ братъ му Георги Смичковъ, който е билъ псалтъ въ черквата, отличавайки се съ великолепенъ гласъ. Изобщо цѣлото семейство Смичково е дало гласовити пѣвци. Синоветѣ на попъ Костадинъ Смичковъ сѣ били сѣщо великолепни пѣвци — особено дяконътъ Никола, който бѣ прочутъ надалечъ съ звучния си теноръ.

Успоредно съ училището на Смичковци, въ Варошъ е имало още две други — на попъ Ристе попъ Ничковъ, по занятие шивачъ, и на Йонче Пупла. Последното училище не е имало дълъгъ животъ и се зикрило още презъ 1866 година. Въ него е училъ за късо време Спиро Петровъ.

Всички тѣзи училища въ Варошъ сѣ играли голѣма роля не само като мѣста за ограмотяване на гражданитъ, ами и за създаване на свещеници. Най-виднитѣ семейства въ Прилепъ, които после се проявиха съ открито родолюбие и станаха носители на победоносната борба срещу гърцитѣ, сѣ получили пламъка на българската стара култура въ тѣзи килийни училища. Въ Варошъ и другитѣ манастири сѣ идвали ученици отъ околнитѣ села — Никодинъ, Плетваръ, Оревойцъ и пр. Плащало се е известна такса, тамъ се е прекарвало цѣлъ день, а по манастиритѣ е имало единъ видъ и пансионъ, понеже децата сѣ оставали съ месеци въ тѣхъ — тамъ яли, тамъ били на квартира. Отъ града редовно сѣ идвали деца на учение. Самъ Хаджи Ристе Логотетъ — голѣмиятъ водачъ на българитѣ въ Прилепъ и строителъ на църк-

вата и първото обществено училище, се училъ въ Барошъ. Тамъ сѣ получили вдъхновение и другитѣ народни водачи — Хаджи Ристевци, Хаджи попъ Костадиновци, Фукаровци, Попъ Адамовци, Попъ Гйоргиовци, Московци, Рошковци, Попъ Аврамия, Попъ Димитрия, Хаджи попъ Костадинъ Хаджи Поповци и пр. Особено Хаджи Поповци сѣ най-старото и най-видното семейство, понеже сѣ издѣнка отъ прочутото старо семейство Динговци, отъ което сѣ излѣзнали видни хора.

Единъ отъ виднитѣ представители на това семейство въ Прилепъ е билъ попъ Костадинъ Динговски, който е основалъ частно, килийно училище въ града, въ кѣщата на Търпчевци. Той е прочутиятъ Хаджи Попо, който игралъ видна роля въ борбата противъ грѣцката черква въ днитѣ, когато бива отхвърлена властѣта на грѣцката патриаршия въ Прилепъ. Училището му въ Прилепъ е било прочуто и посещавано отъ деца на видни семейства. Училището на Костадинъ Динговски сѣществувало до рѣкополаганието му за свещеникъ. Споредъ данни на по-стари граждани, той е билъ за малко време учителъ и въ народното училище „Св. Кирилъ и Методий“, основано презъ 1843 година. Като свещеникъ той билъ дълго време архиерейски намѣстникъ. Поминалъ се е презъ 1895 година на около 80 годишна възраст. Следователно, роденъ е навѣрно къмъ 1815 година.

Неговъ връстникъ и знаменитъ като него просвѣтенъ работникъ е билъ даскалъ Коте Пазовъ, дѣдо на днешнитѣ Найчевци. Неговото училище е сѣществувало успоредно съ народното. Коте е единъ отъ най-дългогодишнитѣ килийни учители. Надаренъ билъ съ забележителна педогогическа способностъ. Привличалъ много ученици и възпиталъ много добри граждани. Училището му се намирало въ собствената му кѣща въ „Тавчиоско маало“, при каменаритѣ, въ днешната кѣща на Найчевци. И занаятътъ му е билъ близкъ до просвѣтното дѣло: той билъ подвързачъ на книги. Въ кѣщата си сѣщевременно преписвалъ и много черковни книги. Образци отъ неговитѣ преписи сѣ запазени у неговитѣ наследници. Написани сѣ красивъ рѣкописъ, съ черковно-славянски печатни букви, съ червени особени текстове, въ които се даватъ указания на народенъ български езикъ, книгитѣ на даскалъ Коте сѣ една ценностъ оставена отъ онова време, когато е създавана рѣдка любовъ къмъ българската книга. Неговитѣ преписи на черковни книги, молитви за всички случаи свързани съ религиозния животъ сѣ подвигъ на единъ издигнатъ духъ. Училъ е ученицитѣ си да четатъ и пѣятъ молитви съответни за всѣкой религиозенъ моментъ: при сѣдане на трапезата, при свършване на яденето, при влизане въ църква и пр. Личнитѣ качества на даскалъ Коте

сѣ го издигали особено високо въ очитѣ на гражданството и ученицитѣ му. Той е билъ благочестивъ човѣкъ, кроткъ, благороденъ, тихъ и извънредно трудолюбивъ. Подобно на нѣвгашнитѣ български лѣтописци, той хроникиралъ всички забележителни събития въ града и околията. Доказателства за това имаме въ едно запазено отъ неговитѣ наследници тевтерче, въ което покрай имената на длъжниците си ученици, е отбелязвалъ и събитията на деня. Тамъ е отбелязана и една отъ годинитѣ, когато е билъ учителъ — а именно 1876 година.

Споредъ данни на Георги Трайчевъ, училището му е траело до 1887 година. Споредъ сѣщия авторъ, даскалъ Коте билъ известно време учителъ и въ народното училище, а презъ 1880 година той станалъ отново такъвъ въ забавачницата. Тѣзи данни не се потвърждаватъ отъ съвременницитѣ му. Най-стариятъ — Спиросъ Петровъ, не помни подобно нѣщо. Знае се, обаче, че още преди 1889 година (споредъ данни на неговата снаха) той билъ учителъ въ Варошъ, плащанъ отъ народа по 8 лири годишно и че следъ известно време билъ освободенъ отъ тази си длъжностъ. Сѣщо споредъ даннитѣ на неговата снаха, баба Елена, той се е поминалъ презъ 1901 година на 75 годишна възраст — следователно роденъ е презъ 1826 година. На погребението му се стекълъ много народъ. Ученицитѣ подъ строй придружили останкитѣ му до гроба. Всичко това е знакъ за почитѣта, която народътъ е хранѣлъ къмъ своя ветеранъ-просвѣтителъ.

Не по-малко прочутъ като килиенъ учителъ е билъ и даскалъ Ристе отъ Радобилъ. Това е третиятъ „даскалъ Ристе“, който е известенъ като килиенъ учителъ. Той билъ ученикъ на даскалъ Петре отъ Трояци — бащата на Спиросъ и Гѣорге Петрови. Следъ това самъ е открилъ свое училище въ града и събралъ доста ученици. Броятъ имъ достигналъ често до 60—70. Тѣ му плащали по 60 пари месечно. Неговото училище се намирало въ Варошко-маало, недалечъ отъ днешното училище Св. Климентъ Охридски, въ метоха на Слѣпченския или Зързеския манастиръ. Интересна е обстановка, при която се е работѣло въ това училище на даскалъ Ристе, където е билъ ученикъ и Спиросъ Петровъ. Дѣдо Спиросъ дава следнитѣ подробности за него:

Училищното помѣщение е било въ сѣщностъ работилницата на учителя, който билъ сѣщо подвързачъ на книги и тамъ си работѣлъ презъ време на учебнитѣ занятия. Върху равния съ нивото на двора подъ на стаята имало единъ тезгяхъ покритъ съ килимъ. На него е седѣлъ учителътъ, а децата седѣли на рогозки на пода и се занимавали, четейки текста, който имъ билъ задаванъ отъ учителя за наизустяване или за упражняване — съ думитѣ „отъ тука, до тука“.

Учебниятъ материалъ, както въ всички килийни училища се състоелъ отъ букварчета, наустница (часословъ), псалтирь, евангелие, апостолъ, светче. Букварчето е изучавано по стария начинъ — съ буквуване: азъ, буки веде глаголе... като всѣка дума е прочитана съ именуване на всѣка нейна буква, следъ това е наставало сливане въ срички, па най-после въ цѣла дума. Наустницата (часословътъ) се състоела отъ молитва, която сж изучавали наизустъ (отъ тамъ „наустница“). Когато ученикътъ свършелъ съ изучаването на псалтиря, който не е наизустяванъ, той могълъ вече да бжде прашанъ да чете молитва надъ нѣкой мрътвецъ преди по-пътъ да е дошелъ. Светчето пъкъ е било книга, въ която се намиратъ указания за празниците, отношението на днитѣ въ годината, положението на луната и разнитѣ обреди свързани съ църковния календаръ. Тамъ сж опредѣленията и за службитѣ, прочитане на евангелията и пр. Светчето е било най-голѣмата наука, съ която е завършвано обучението.

Цѣлиятъ учебенъ материалъ е изучаванъ последователно предметъ следъ предметъ и въ продължение на неопредѣленъ брой години — въ зависимостъ отъ способността на ученика. Учебното време презъ деня е било отъ 8 часа сутриньта до 4¹/₂ следъ обѣдъ. Ученицитѣ си носѣли въ торбичкитѣ храна и обѣждали заедно въ училището. Лѣтно време пландували съ учителя и налѣгнали на рогозкитѣ единъ до другъ като сардели. Имало е редовно по единъ дежуренъ, който бдѣлъ, дали всички спятъ и неподчинилитѣ се записвалъ на листъ, който представялъ на учителя за наказание. Дежурство имало и на обѣдъ съ задача да се бди надъ немирницитѣ. Следъ свършване на занятията къмъ 4¹/₂ часа ученицитѣ си отивали дома подъ строй.

Дисциплината презъ време на обучението и въ всѣко друго време е подържана отъ учителя чрезъ физически наказания. Учителътъ ималъ дълъгъ прѣтъ, съ който могълъ да достигне и до най-отдалечения ученикъ-немирникъ за да го удари по непослушната глава. Ако немирството се повторѣло, учителътъ го удрялъ съ нарочна прѣчка по рѣцетѣ. За тежки провинения ученикътъ билъ поставянъ въ „палака“, — единъ инструментъ за измѣчване чрезъ поставяне краката между две дървета, презъ краищата на които била прокарана мрежъ, която се навива отъ единъ ученикъ и стѣгала здраво краката. По тоя начинъ било леко да се удря по стѣпалата.

Следъ като ученикътъ завърши образованието си, майка му ще меси единъ „мазникъ“ (видъ прилепска баница) и ще го подари на учителя. Това е било възнаграждението въ плусъ, вѣнъ отъ редовната такса.

Така описаната обстановка на работа е била обща на всички килийни училища въ града. Нарочно за Ристевото училище Спиро Петревъ си спомня и една интересна подробност. Далечъ отъ всѣка хигиена, стаята за учение е представлявала една широка изба. Въ нея имало петъ камари по стенигѣ, въ които кокошкитѣ на учителя носели яйца. Презъ хубавитѣ дни, когато вратата къмъ двора е отворена, ще се покаже отъ време на време нѣкоя отъ кокошкитѣ, ще се колебае на вратата и най-после ще се реши и ще хвъркне съ крѣсъкъ къмъ нѣкоя отъ камаритѣ, кждето ще носи яйцето. Облакъ прахъ, вдигнатъ отъ замаха на крилетѣ ѝ, ще покрие ученицитѣ. Щомъ ще снесе яйцето си, тя ще стане, ще кряка и най-после „пррррр“ — ще хвъркне съ крѣсъкъ къмъ вратата и ще се изгуби въ двора. Отново облакъ прахъ ще се вдигне въ „учебната стая“.

Веднажъ грѣцкиятъ владика Венедикъ е дошелъ да „ре-визира“ училището на даскалъ Ристе. Преди това билъ вече посетилъ грѣцкото училище, което минавало за модерно въ онова време. Недоволенъ отъ порядѣка въ грѣцкото училище, владиката силно се разсърдилъ на ръководителитѣ му. Когато влѣзълъ въ Ристевото училище, той веднага се стѣписалъ отъ грозотата на обстановката. Дърпайки се назадъ къмъ вратата, той само мълвѣлъ: „Добре, добре, много добре!“ и излѣзълъ навънъ. Искалъ да каже, че „много добре е наредено училището, не имъ трѣбва на българитѣ по-добро училище!..“¹⁾

¹⁾ Подобна картина за килийното училище ни рисува и Н. Г. Еничеревъ:

„Въ Прилепъ имаше още и нѣколко частни училища. Мнозина прилепчани, закоренѣли фанатици, бѣха убедени, че само славянскиятъ езикъ е божественъ, а новото учение броеха нѣщо като дяволско, еретическо, дето децата отиватъ само на забава. Тѣ изпращаха своитѣ синове въ частнитѣ тия училища, които се състояха само отъ една стая въ кѣщата на самия учителъ. Въ тѣхъ учителтъ седѣше на миндера, гдето или шиеше или подвързваше книги, а ученицитѣ, насѣдали долу на земята кръстато, преговаряха уроцитѣ си. Щомъ нѣкой отъ ученицитѣ получеше зададения му урокъ, ще се изправи предъ учителя въ всѣкое време да казва урокъ. Ученицитѣ отъ тия училища не се пущаха на пладне, а пладнуваха въ сѣщата стая на учителя. Учителтъ на простната кърпичка, а ученицитѣ на торбичкитѣ си пладнуваха. Съ останалия хлѣбъ и трохи се хранѣха разнитѣ учителеви птици. Презъ студеното време всѣкой ученикъ отнасяше по една или две цепеници за общата печка. За възнаграждение на учителя всѣки ученикъ плащаше месечно отъ 2 до 3 гроша. Въ тия училища подиръ букваря ученицитѣ учеха часословъ (светче), псалтирь, черковно пѣние, четиритѣ прости действия отъ смѣтането съ тройното правило,

Върпъки това, въ подобни училища се е възпитавалъ и растълъ духътъ, който изгони и гръцкия владика Венедикъ отъ Прилепъ, въведе българската писменостъ въ училищата, създаде модерни основи на българското образование и доведе до неимовърния възходъ на българщината въ Прилепъ. Следниятъ примѣръ изъ живота на училището на даскалъ Ристе е достатъченъ:

Дѣдо Спиро Петревъ се е училъ въ това училище като 8 годишенъ. Той си спомня отъ тогава една пѣсенъ, която е пѣта отъ всички ученици на даскалъ Ристе и която говори за възхода на българския духъ, освобождаващъ сѣ отъ духовнитѣ вериги на гръцитѣ. Шестъ години преди създаването на Екзархията, а навѣрно и много по-рано, въ това училище се е пѣла пѣсенъта:

НАПОДВИГЪ ДНЕСЪ ПРИЗВАНИ...

На подвигъ днесъ призвани,
Торжествено собрани,
Возноси пѣсень Богъ!
Да е здравъ, честитъ
Български народъ!
Изъ него да владѣе
Наука, благодатъ

Царева силна воля
Разсия тѣмнина,
Во робската неволя
Разпърсна свѣтлина.
Да е здравъ честитъ
Султанъ Амидъ,
И съ него да владѣе
Наука, благодатъ!

упражнение въ краснописание и писмописание. Щомъ ученикътъ завършеше тоя курсъ на наукитѣ, той можеше да стане попъ, даскалъ, търговецъ или занаятчия. Такива сѣ били всички училища въ Прилепъ, преди да се изгради общото училище въ черковния дворъ. По-забележителни учители въ такива училища сѣ били: Коте Даскалътъ, хаджи Попо, попъ А. Смичко, Плетварецътъ Диме, Аце Тополчанецътъ и пр. Всички тия учители сѣ били възпитаници на Варошката академия.

Въ тия училища и по сѣщата система сѣ се образували и нѣкои отъ власитѣ, които не сѣ имали възможность да отидатъ въ Кожини и Янина, гдето още отъ старо време сѣ цвѣтѣли прочути елински учи-

Тази пѣсень, чийто произходъ е свързанъ съ времето на оповестенитѣ отъ султана правдини въ връзка съ Хатихумаюна и Хатишерифа, говори за будното българско чувство, отъ което цѣлиятъ нашъ народъ тогава бѣ обзетъ, подготвяйки пълната победа. Тази пѣсень е същевременно и най-мощното доказателство за силата на българщината въ Прилепъ, щомъ духътъ му се е отразилъ така мощно и въ килийнитѣ училища.

Освенъ даскалъ Ристе, въ Прилепъ се споменува малко нѣщо и за нѣкой си Кондо даскала. Навѣрно негово килийно училище не е имало въздействието на Котевото и Ристевото, затова малко се знае за него.

По-забележително е било училището на даскалъ Здраве попъ Илиевъ, който е ималъ сжщо голѣмо обаяние като учителъ предимно на „рекамъ“ (смѣтане), поради което и при сжществуването на народното училище, той е привличалъ ученици отъ него. Училището се намирало въ къщата му при днешното „Мъртоечко сокаче“, въ сѣдство съ къщата на семейство Ночевѣ (сега улица „Тале Христовъ“). Прилепското прозвище на това училище било „Чколията кай попъ Илия Скокни-глушець“. Бащата на даскалъ Здраве попъ Илиевъ билъ попъ Илия. Училището е сжществувало между годинитѣ 1870 и 1880, значи било е едно отъ къснитѣ килийни училища. Спрѣло е, следъ като даскалъ Здраве се е запопилъ. Като свещеникъ даскалъ Здраве е известенъ подъ името попъ Данаилъ.

Около сжщото време е сжществувало и училището на Димко Лязески, подъ „Рида“. За неговото училище данни дава Георги Трайчевъ въ своята книга „Градъ Прилепъ“, понеже самъ той е билъ единъ отъ ученицитѣ на това училище. Той разказва:

Въ училището на Димко Лязески се събирахмъ до 20—30 деца отъ различна възраст. Учителътъ бѣ парализиранъ въ краката и съ влачене по земята се движеше, затуй въ класната стая си служеше съ дълга черничева пржчка, която да достига до най-крайния ученикъ. Обучаваше ни на букваръ (рибния — отъ Беронъ) и др. (б. н.) такива учебници е продавалъ въ своя дюкянъ и Марко Цепенко). Плацахме по шеесетъ пари месечно, сами чистѣхме класната стая, носѣхме вода въ стомни, и всѣка сжбота чистѣхме нуждницитѣ, като хвърляхме боклука въ табли (панери) и съ тесгерета внѣ отъ града. Зимно времъ носѣхме си мангалчета (дъно отъ

лица. Каква голѣма досада усѣщаха подобни влашки възпитаници, които отпосле въ разгара на борбата съ българитѣ бѣха принудени да пишатъ по български и сжщо да се подписватъ съ славянски букви въ разнитѣ си заявления до правителството и патриаршията“.

счупена стомна) и вжглища, всѣки си държи при себе. За пояса имаме закаченъ дивитъ отъ тунчъ съ мастило, приготвено отъ сажди и конци отъ нѣкой пискюль. Обучението се водѣше гласно. Всѣки за себе си чете съ гласъ и кога каже учителя спирахме, за да ни изпитва. Изпитването ставаше подъ редъ. Като свършихме буквара, даваше ни друга книга. Училището на Димко просъществува до Руско-турската война (1877 г.)“ (Г. Трайчевъ, стр. 109/10).

Имало и други килийни даскали по това време. Споменува се за Йонъ Архимандритъ, който нѣма особени заслуги за учебното дѣло. Известенъ е съ това, че се опитвалъ да привлича ученици отъ народното училище съ обещание, че за кѣсо време ще ги научи на всичко. По тоя начинъ се опитвалъ да „конкурира“ на народното.

Много по-сериозенъ просвѣтенъ работникъ билъ Йонъ попъ Бечва, чието училище се намирало край рѣката, нѣкъде къмъ днешната гимназия. Той е билъ благороденъ мъжъ. Училъ се е въ пловдивското училище на Груевъ. Училището му не е било напълно килийно по учебенъ материалъ, но влиза въ категорията на частнитѣ училища.

Най-късното отъ всички килийни училища било онова на Янко Даскалотъ. Той е известенъ съ едно подражание на взаимното училище, като е използвалъ по-възрастнитѣ ученици за упѣтване на по-малкитѣ въ работата, изпитвали ги, провѣрявали и пр. Ученицитѣ били разпредѣлени на групи — единъ видъ класове. Курсътъ му отъ трудолюбивитѣ ученици могълъ да бѣде завършенъ и за 18 месеци.

Килийното училище на Секула Даскалотъ е съществувало къмъ срѣдата на XIX вѣкъ. Секула Петровъ въ последствие станалъ народенъ учител и колега на Никола Ганчевъ Еничевъ, който дава доста данни за дейността му. Съ това преходътъ отъ килийното къмъ народното училище е извършенъ напълно.

За да съществуватъ толкова късно килийнитѣ училища въ Прилепъ, успоредно съ народното, причината е консерватизмътъ на много градски срѣди, които сж държали за старото обучение, като по-християнско. Това явление е било и въ Стара България и е угаснало съ освобождението на България.

Все пакъ, съществуването на толкова килийни училища едновременно или едно следъ друго говори, че учеността на прилепчани е било голѣмо въ всички времена. Учители не сж достигали поради нарастващия брой на ученицитѣ. Въ народното училище е имало по 300 деца на двама учители, както съобщава Никола Ганчевъ въ споменитѣ си. Това е нѣщо невъобразимо. Тогава гражданитѣ намирали отдушникъ и въ килийнитѣ училища. Въ онова време качеството

на работата въ тѣхъ не е било толкова лошо. Казахме, че отъ тамъ сж излѣзнали голѣмитѣ прилепски родолюбци. Въ тѣхъ сж се състезавали и личнитѣ способности на ученицитѣ. Следната пѣсенъ ни рисува лика на тоя видъ ученици, съ всичкитѣ му белези на килиенъ.

Стамянине, домакине,

Дома ли си, али не си?

Ако спишъ — разбуди се,

Ако пишешъ — весели се:

Ти идаатъ мили гости,

Мили гости — водичари...

Има майка мила сина,

Мила сина Костадина;

Го промѣни во свилено

Во свилено, копринено;

Му опаша свиленъ поясъ,

Му закачи стребрень дивидъ;

И го пуци на манастиръ

Да му учи бѣла книга,

Бѣла книга, църно писмо;

Ми го пуца за три годинъ,

Се научи за три месеци...

Отъ днешна гледна точка, измѣрени съ днешно мѣрило, килийнитѣ училища въ Прилепъ, и изобщо въ България, не могатъ да ни се харесатъ. Но величието на тѣхното дѣло е другаде. Въ тѣхъ се запази непреривността на българската култура съ нейнитѣ основни ценности — писменостъта и преданието за миналото българско величие. Само поради това се случи, въ една килия на българския манастиръ Хилендаръ да се роди и разрастне духътъ на единъ Отецъ Паисий, който завладѣ цѣлата българска земя. Паисиевскиятъ духъ на прилепскитѣ килийни училища поведе борбата срещу чужденеца, за да го победи и да отстъпи следъ това мѣсто на новата българска култура. И ето тя дойде по отворения пѣть отъ ония скромни пионери, чиито имена възкрѣсватъ сега предъ насъ — даскалъ Ристе, Ангеле, Костадинъ, Коте, Йоанъ, Анко, Секула... Нека бждатъ миросани тѣхнитѣ кости и споменътъ за тѣхъ да не угасне никога.

Димитър Талевъ

ГЛАСЪ НАРОДЕНЪ

откъслекъ

Прилепчани вече не могат да търпятъ опекуството на власитѣ, хазайничеството имъ въ църквата и училището и, веднага следъ приключването на изпититѣ презъ тая историческа за Прилепъ 1867 година, имъ заявяватъ, че нѣма да позволятъ за въ бъдеще да има гръцко училище въ общинската училищна сграда. Още Хаджи Ристе, когато е трѣбвало да съобщи нѣщо въ църквата, се е обръщаль къмъ богомолцитѣ: „Братя ристяни и вие таму, нѣколцина власи!“ Сега тия нѣколцина власи наистина трѣбвало да бждатъ обуздани. Естествено, тѣ не искатъ да се откажатъ отъ досегашната си властъ надъ църквата и училището и, както винаги, прибѣгватъ до закрилата на турскитѣ власти и на гръцката митрополия въ Битоля. Тѣ искатъ за себе си половината отъ училището и отъ църквата. Борбата се разпалва съ все по-голѣма настойчивостъ и отъ дветѣ страни. Презъ Битоля, въпросътъ се пренася за разглеждане до Високата Порта въ Цариградъ, която пъкъ го препраща въ гръцката патриаршия. Българитѣ не се отчайватъ, а сами задълбочаватъ тая разпра и се опитватъ да доведатъ църковния въпросъ до пълно, основно разрешение. Тѣ приготвятъ едно изложение до прилепския каймакаминъ, до мюте-сарифина въ Битоля и до Високата Порта въ Цариградъ, доста енергично изложение — молба и протестъ въ сѣщото време, подписано отъ чорбаджиитѣ, еснафитѣ и повечето прилепски села, и въ него заявяватъ, че вече не признаватъ гръцкия патриархъ за свой духовенъ глава, молятъ Високата Порта да имъ разреши да си иматъ свой български владика, тъй като голѣмата частъ отъ населението въ Пелагонийската епархия е българско, а дотогава прилепската църковна община да бжде призната като народна българска община. Докато се подписва това изложение, битолскиятъ гръцки владика Венедиктъ се опитва да осуети тая

смѣла акция на прилепчани и отива въ Прилепъ. По сѣщото време власитѣ получаватъ отъ Патриаршията писмо, въ което тя имъ съобщава своето задоволяващо ги напълно решение по избухналата разпра и тѣ искатъ то да бѣде прочетено следващата недѣля отъ амвона въ църквата. Настѣпилъ бѣ върховенъ моментъ въ поетата борба. Поводътъ е това патриаршеско писмо, а последицитѣ сѣ отъ решително значение.

* *
*

Бѣше тъмна февруарска нощъ въ сѣбота срещу недѣля. Рано още бѣ стихналъ всѣкакъвъ шумъ по заспиващия вече градъ. Все по-рѣдко се виждаше тукъ и тамъ по нѣкой освѣтенъ прозорецъ. Презъ потъналия въ мракъ и тишина църковенъ дворъ мина човѣшка сѣнка и излѣзе на една отъ съседнитѣ улици. Това бѣше неуморимиятъ Тодоръ Кусевъ, който и въ тоя късенъ нощенъ часъ бѣ трѣгналъ по народнитѣ работи. Той бѣше развѣднуванъ, бързо прекоси нѣколко улици и се спрѣ предъ заключената порта на Биолчевци. Почука нетърпеливо. Отвѣтре скръцна врата, чу се гласъ:

— Кой е?

— Тоде. Отворете!

Минута следъ това, Тодоръ Кусевъ и Диме Биолчевъ седѣха сами въ една стая, при бледата свѣтлина на сложено наблизу кандило. Двамата млади мъже говориха дълго и най-сетне Тодоръ Кусевъ заключи съ искрещъ отъ възбуда погледъ:

— Ако утре позволимъ да се прочете отъ амвона това патриаршеско писмо, макаръ да е на църковнославяски езикъ, това ще значи, че ние все още признаваме цариградския патриархъ и, значи, ще трѣбва да приемемъ решението му за църквата и училището. Дошълъ е сгоденъ часъ да скѣсаме синджиритѣ. Владиката е тука, та още по-добре.

— Дошълъ е сгоденъ часъ — повтори Диме Биолчевъ и млъкна. Широкото му чело свѣтѣше въ неспокойния здрачъ, при трепкащото пламъче на кандилото. Тоде Кусевъ не свалеше очи отъ него, чакаше нетърпеливо отговора му и най-сетне Биолчевъ продължи: — Народътъ е съвсемъ назрѣлъ за такава решителна стѣпка и нѣма защо да чакаме повече. Да, добре, че и владиката е тука. Настроенieto срѣдъ народа е таково, че колкото прѣчкитѣ сѣ по-голѣми, толкова съ по-голѣма сила ще скѣсаме синджиритѣ.

Кусевъ сграбчи поривисто рѣжката му:

— Брате мой! Прилепчани ще запомнятъ утрешния день, 25 февруария 1868 лѣто, ще запомнятъ тоя день и враговетѣ народни!

Диме Биолчевъ сѣщо стисна и дветѣ му рѣце и мълчливо се усмихна. После той стана, повика двамата си братя, Ничо и Коста. Най-малкиятъ отъ братята — Коста, Коста Карата, както всички го наричаха въ града, съ весели очи и съ усмивка на устата си очакваше нарежданията му. Диме каза:

— Подучено е писмо отъ патриката до власитѣ за църквата и училището и тѣ утре искатъ да се прочете отъ амвона. Народътъ нѣма да позволи да се чете това писмо, ние вече не признаваме грѣцкия патрикъ. Рано утре, преди да бие клепалото за въ църква, вие двамата ще кажете по всички кѣщи около насъ тука, да не се позволява да се чете това писмо, а тѣ да кажатъ по другитѣ кѣщи и така да се разгласи по цѣлия градъ. После съберете другари, хванете църковнитѣ порти и когато почне народътъ да приижда, казвайте всѣкому, та всички да знаятъ.

Коста цѣлъ засия — това бѣше работа тѣкмо за него.

Скоро следъ това Тодоръ Кусевъ се върна по сѣщия пѣтъ презъ тѣмнината въ кѣщата си, която бѣше съседна съ църквата. Градътъ спѣше дълбокъ сѣнь, камбаната отъ високата каменна кула на градския часовникъ съ мощни, мелодични звуци отброяваше часоветѣ на дългата зимна нощ . . .

Наближаваше да се раздени. Тримата братя Биолчеви бѣха вече на кракъ и Коста съ весело подсвиркване обличаше празничното си рухо.

— Хайде, клепалото скоро ще бие! — подкани Диме двамата си по-млади братя и тѣ, минутка следъ това, се озоваха на улицата.

Въ тишината на предутринния часъ се дочуваха вече шумове и звуци на пробуждащия се градъ, нѣкъде наблизу проблесваше свѣтлина, по-нататѣкъ хлопваше врата, излайваше куче. Двамата млади момци трѣгнаха отъ порта на порта по съседнитѣ кѣщи. Дочуваше се шушукане, сдържанъ говоръ, бързи стѣпки. Нѣкакво спотаено оживение скоро се пренесе въ тѣмнината и по съседнитѣ улици — презъ бързо отварящи се и затварящи се порти, презъ двоорища и градини, презъ комшийски вратички и прозорци. Тукъ и тамъ въ тѣмнината се шмугваха сѣнки и бързо изчезваха, надъ града се надигаше глуха врѣва и, когато откъмъ църквата се понесоха първитѣ звуци на клепалото — дружинки отъ млади люде, предвождани отъ Ничо и Коста Биолчеви, заеха тритѣ църковни порти. Първитѣ богомолци вече прииждаха.

— Добро утро, чичко Спиро, на помощъ да ни е света недѣля!

— На помощъ да ни е, деца. Ами вие какво тука . . .

— Ето, чичко Спиро, днеска власитѣ искатъ да четатъ въ църква писмо отъ патриката. Ама ние нали не ги сакаме нито нихъ, нито патриката?

— Разбрахъ, деца. Стига вече, не го сакаме патриката! Хайде на помощъ да ни е света недѣля!

Прииждаха нови и все по-многобройни набожни прилепчани. Младитѣ люде по църковнитѣ порти спираха всички и всѣкому известяваха, че бѣ дошълъ решителенъ часъ, безъ много думи и обяснения, само съ две думи:

— Веке го нейките патриката!

А богомолцитѣ бѣха повече отъ всѣки другъ пѣтъ и всѣки влизаше въ църквата съ разтуптено сърдце. Бързо се изпълни широкиятъ Божи домъ, трупаха се люде и въ притвора, та чакъ и край прозорцитѣ отвънъ. Пристигна и владиката Венедиктъ и никога църковната служба не бѣ започвала срѣдъ такава тишина при толкова много богомолци. Тѣ се взираха напрегнато въ иконитѣ, негли очакваха нѣкакъвъ отговоръ отъ тѣхъ, следѣха всѣко движение на строгия и тържественъ митрополитъ, кръстѣха се усърдно и часъ по часъ току се споглеждаха единъ другъ съ бързи погледи. Тамъ, на своето постоянно мѣсто, бѣше и Тодоръ Кусевъ, съ бледо лице и стиснати устни; къмъ него се насочваха много погледи. Наблизу бѣ застаналъ и Диме Биолчевъ и отвреме-навреме правѣше кръстни знаци съ спокойна рѣка. До високитѣ дървени столове покрай стѣнитѣ стоеха градскитѣ чорбаджии, всѣки на своето мѣсто; часъ по часъ нѣкой отъ тѣхъ извърѣщаше тревоженъ погледъ къмъ множеството, което пълнѣше църквата и отново навеждаше глава угриженъ. Малката група власи се бѣха събрали предъ олтара на дѣсната страна на църквата и, въ тревожно предчувствие, се притискаха единъ къмъ другъ като подплашени овци; само нѣколцина отъ тѣхъ, все тежки чорбаджии, окуражени, види се, отъ присѣствието на владиката, бѣха изправили глави съ предизвикателна надмѣнностъ и се кръстѣха съ широки движения, безъ да поглеждатъ нѣкого, нито дори иконитѣ по иконостаса предъ себе си. Точно срещу мѣстото на владиката се издигаше високиятъ дървенъ столъ на Хаджи Ристе Логотетъ. Направенъ бѣ тоя столъ съ народни пари и бѣше знакъ на народната благодарностъ къмъ заслужилия борець. Никой и никога не сѣдаше тамъ, откакто бѣ починалъ Хаджи Ристе, столътъ и сега бѣше празенъ, ала всички сякашъ виждаха тамъ сѣнката на народния водителъ.

Тържествената служба продължаваше. Когато дойде време да се чете евангелието, хилядното множество спотаи дѣхъ. Дяконътъ се изкачи на амвона и произнесе първитѣ думи отъ евангелието на грѣцки езикъ; никога досега тоя

чуждъ и омразенъ езикъ не бѣ прозвучалъ така предизвикателно въ тоя български божи домъ. И още дяконътъ не бѣ изрекълъ първата фраза, въ тишината се разнесе високъ и ясенъ гласъ:

— Нейкиме! Нейкиме грѣчки!

Това бѣ гласътъ на Коста Биолчевъ. Знакъ бѣ даденъ, чуха се гласове отъ всички страни и се слѣха въ общъ викъ:

— Нейкиме!

Владиката се показа на царскитѣ двери и отново настѣпи тишина. Той даде знакъ на дякона да продължи да чете, но народътъ отново започна да вика. Венедиктъ направи знакъ на дякона да слѣзе. Евангелието бѣ прочетено на църковнославянски.

На амвона се изкачи единъ отъ най-старитѣ свещеници. Той разгъна писмо, а народътъ следѣше настрѣхналъ движенията му, сякашъ не вѣрваше, че стариятъ свещеникъ ще се опита да чете това писмо. Но той почна:

— Григорий, архиепископъ Цариградски, Вселенски патриархъ...

Сега се надигна още по-страшенъ викъ подъ високитѣ сводове на църквата, викаха дори и тия, които се бѣха струпали въ притвора и вънъ, въ двора, край църковнитѣ прозорци:

— Нейкиме! Нейкиме патриката! Молчи! Слизай долу! Нейкиме патриката!

Свещеникътъ се опита да обясни нѣщо, ала нови викове заглушиха гласа му, стиснати юмруци се размахваха застрашително къмъ него. Владиката даде знакъ и на свещеника да слѣзе. Патриаршеското писмо остана непрочетено — прилепчани вече не признаваха грѣцкия патриархъ.

Плочата на черква „Св. Благовещение“

К. Църнущановъ и др.

Известията

ВИДНИ ВЪЗРОЖДЕНЦИ—УЧИТЕЛИ ВЪ ПРИЛЕПЪ

Въ ония велики дни, когато започна да се разгаря победоносниятъ черковна борба противъ гръцкото робство и се поставяха основитѣ на новобългарското образование, презъ прилепскитѣ училища сж минали голѣмъ брой отъ най-едритѣ фигури на нашето възраждане въ Македония. Прилепъ е билъ богата почва за народносно творчество и не случайно най-добритѣ просвѣтни сили сж идвали тамъ, за да оплодятъ съ своя духъ богата българска нива и да събератъ плода на небивалъ народностенъ възходъ. Единъ следъ другъ тѣ минаватъ предъ насъ, оставявайки ни свои вѣчни длъжности, сочейки ни своя пѣть...

*

*

*

1. ДИМИТЪРЪ МИЛАДИНОВЪ

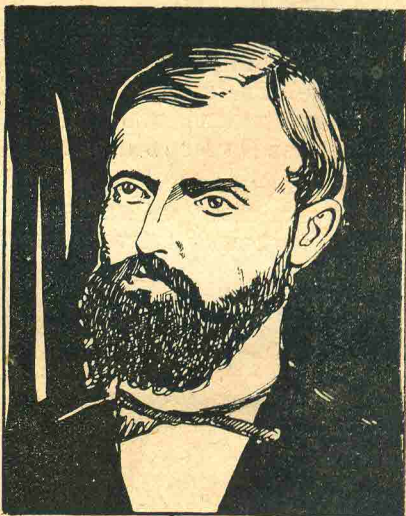
Едвамъ бе минало едно десетилѣтие, откакто Прилепъ се сдоби съ ново, обществено училище предлагаще всички удобства за творческа просвѣтна работа, и древна Струга ни изпрати своя най-голѣмъ синъ — Димитра Миладиновъ. Роденъ презъ 1810 година Димитъръ Миладиновъ вече бѣ преминалъ най-голѣмата частъ отъ своя животъ, когато се вести въ Прилепъ като учителъ, народенъ будителъ. Оставаха му да живѣе само още 6 години. Той отдавна вече бѣ обогатилъ своя духъ съ свѣтска наука и се освободилъ отъ гръцката отро-

ва. Ученолюбивиятъ му баща бѣ постигналъ цельта си: далъ му бѣ дълбока наука чрезъ „глобока книга“, чрезъ която синътъ е разгъналъ своитѣ способности. Познавайки добре гръцкия, френския и италианския езици, той вече бѣ открилъ, че старото население на Балканитѣ не е било гръцко; че неговиятъ народъ е стигналъ до положението да бжде само торъ на нахалния еленизъмъ и че въ народната българска душа лежатъ неограничени културни съкровища, които трѣбва да бждатъ извадени на бѣлъ свѣтъ въ цѣлата имъ девствена красота. Димитъръ бѣ почналъ да събира народнитѣ умотворения и да гради дѣлото си върху народната българска душа. Мечтата му да въведе българския езикъ въ училищата, като направи отъ гръцкия езикъ само единъ чуждъ предметъ, който трѣбва да се изучава както всѣкой чуждъ езикъ, е била вече приложена на дѣло. Превеждайки на български езикъ молитви, давайки на роденъ езикъ на българчетата въ училищата елементитѣ отъ свѣтовната наука, Димитъръ е билъ вече всецѣло обзетъ отъ пламъка на бунта срещу гърцитѣ, когато презъ 1856 година се е вестилъ въ Прилепъ и станалъ тамъ учителъ, връщайки се отъ обиколката си по Австрия, Сърбия и Хърватско. Отъ тамъ е донесълъ много славянски книги и постепенно измѣствалъ гръцкия езикъ отъ училището, замѣствайки го съ българския. Прилепъ му е далъ достатъчно материалъ, за да се вдѣхнови отъ българщината, която тукъ е била стихийна. Помаганъ отъ предания си ученикъ Райко Жинзифовъ въ събирането на народни пѣсни, Димитъръ е развилъ цѣлата си нравствена сила въ процеса на тази си родолюбива дейность. Колко мощенъ е билъ възходътъ на неговия възрожденски духъ въ момента, когато презъ 1857 година е напускалъ Прилепъ, личи въ единъ пасажъ отъ писмото му до кукушани, къмъ които се отправилъ тогава, за да имъ бжде учителъ: „Но ще рекатъ, че фанариотитѣ ще ни анатемосатъ! (задето се въвежда български езикъ въ църквитѣ и училищата). Не ще е за първи пѣтъ, че ще рекатъ това! Но тия времена минаха! Свѣтозарнитѣ лѣчи разкъсватъ тъмнинитѣ. Тъмнинитѣ не ще могатъ да ни измамятъ вече!“ — И наистина, тъмнинитѣ не го измавиха, но тѣ го унищожиха. Той загина заедно съ брата си отъ гръцка отрова въ Цариградскитѣ затвори презъ 1862 година, следъ като успѣ да събере и издаде на бѣлъ свѣтъ чрезъ помощта на Щросмайеръ своя великолепенъ сборникъ „Отъ български народни пѣсни“. Прилепъ трѣбва да бжде щастливъ, че най-голъмиятъ македонски възрожденски българинъ го бѣ посетилъ, подарилъ му частъ отъ плодоветѣ на своя духъ и самъ се вдѣхновилъ отъ възраждащия се духъ на прилепския българинъ.

К. Цариградски

2. РАЙКО ЖИНЗИФОВЪ

Той е единъ отъ най-вѣрнитѣ ученици на Димитра Миладиновъ, неговъ помощникъ въ училището въ Прилепъ и неговъ съ синовна преданостъ сътрудникъ въ народополезното му дѣло, главно въ събирането на български народни пѣсни отъ Прилепъ. Роденъ край брѣговетѣ на шумния Вардаръ въ Велесъ презъ 1839 година, закърменъ отъ възродителнитѣ сокове на старата българска писменостъ въ школата на Никола Самоковецъ, Жинзифовъ започва още 16 годишенъ учителската си кариера въ Прилепъ, където го е

довелъ баща му Йоонъ Джинзифъ, също учителъ тамъ, въ помощъ на Димитра Миладиновъ. Въ Прилепъ Райко Жинзифовъ е намѣрилъ богата почва за работа и за собственото си народностно съзрѣване. Стихията на Димитра Миладиновъ го е възродила и станала откровение за будния му духъ. Подъ нейно рѣководство той се усвѣршенствува въ научната си, училищно-педагогическа и обществено-народностна дейностъ. Събирането пѣкъ на народни пѣсни отъ Прилепъ и околията му дава основнитѣ сръдства за творчеството на неговата поетична природа. Тамъ се поставя началото на поетическото му вдъхновение, което после ще видимъ да се изразява въ стиховетѣ му:

„Прилепъ! То е име славно!
Тамо е живѣялъ
Нѣкога си «кралъ ни Марко,
Въ него е царуваль,
Е царуваль, е воюваль,
Съ власи, каравласи,
Българска е бранилъ земя,
Роду си помагаль“.

Тѣзи стихове сѣ откъслекъ отъ поемата му „Кървава кошуля“, която описва трагедията на една майка въ Прилепъ. Прилепъ и Прилепско всѣкой ще почувствува и въ неговия разказъ „Прошетба“ и въ описанието на ония чудни народни игри на народната мома, възпѣти отъ него въ една отъ по-малкитѣ му поеми. Конкретно, моделтъ за най-

хубавитѣ си момински образи той взима отъ народния животъ въ с. Варошъ.

После, когато съдбата го тласва далечъ въ Русия, следъ дълги години раздѣла, той пакъ се връща въ Прилепско, за да вземе сили за духа си. И още по-късно, когато болестъта го налѣга далечъ отъ роденъ край, той продължава да носи спомена за Прилепъ и за Марковитѣ Кули до сѣгния си часъ.

Ето защо, макаръ и гробътъ му да е далечъ въ студена руска земя, въ далечна Москва, духътъ му чрезъ магията на неговитѣ стихове ще остане завинаги близкъ на Прилепъ.

Х. Царински

3. ГРИГОРЪ ПЪРЛИЧЕВЪ

Знаменитиятъ Пърличевъ се родилъ въ Охридъ на 18 януарий 1830 година и израстналъ въ голѣма бедностъ и оскъдица. Животътъ му е низъ отъ трудности и страдания, които неговата волеа и даровита натура винаги превъзможвала. Като ученикъ въ Атина той участвувалъ въ едно литературно състезание съ поемата си „Арматолъ“ (Сердарътъ), за която получилъ маслиновия вѣнецъ на славата и най-голѣмата парична награда. Той билъ дълго време учителъ по гръцки езикъ, но и това не можело да го застави да за-

брави майчиния си езикъ. Обратнo Пърличевъ е единъ отъ най-непримиримитѣ борци за свобода на родния езикъ на българското училище и църква. Въ 1853 година той става учителъ въ гр. Прилепъ. За своя краткъ престой тукъ той ни разказва само съ нѣколко най-безискуствени реда:

„Отидохъ въ гр. Прилепъ и казахъ г-ну Х. И.:

— Дошълъ съмъ да ви служа за никаква цена — ще ли ме приемете?

— Те приемаме, но колко сакашъ?

— 3.000 гроша.

— Ние ке ти даиме 2.500.

— Съвсемъ малко ми давате.

— Доста ти е.

— Приемамъ но контратъ не ви давамъ.

— Що трѣбватъ контрати оланъ.

Следъ 5 месеци получихъ отъ охридскитѣ първенци писмо, съ което ме канѣха да имъ служа за 3.600 гроша годишно. Имахъ за зимание отъ епитрона въ Прилепъ около 400 гр., които нито дръжахъ да потърся и незабавно тръгнахъ. Посрѣдъ чаршия г. Х. И. запрѣ кираджията ми, ласкателно ме хвана за ржка, ме посади въ магазина си.

— Къде вака, синко?

— Въ Охридъ.

— Защо?

— За учителъ.

— Колко ке ти дадатъ?

— 3.600.

— Немой, синко: Ние ке ти дадемъ 4.000.

— Не бидва.

— Ке ти дайме 4.500.

— Не бидва.

— Ке ти дайме 5.000.

— Не бидва.

Х. И. урони нѣколко сълзи.

Прилепчани бързо оценили Пърличева и му предложили щедро възнаграждение. Но той билъ винаги последователенъ на себе си и упоритъ въ преследване на своитѣ цели. Следъ 5 месеци престой въ гр. Прилепъ, той напусналъ града и заминалъ за родния си градъ Охридъ, където повелъ борбата за духовното освобождение и културния напредѣкъ на своя народъ.

П. Пресекиев

4. ЙОРДАНЪ х. КОНСТАНТИНОВЪ — ДЖИНОТЪ

Той освенъ въ Прилепъ все като български учителъ е учителствувалъ още въ Велесъ и Скопие. Когато поминахъ презъ Велесъ, азъ се видѣхъ съ него въ дома му. На ръстъ бѣше доста височень, съ изпито лице и едно око, едното му било повредено, когато го карали на заточение въ Айдънъ. Единъ отъ коннитѣ стражари, които го конвоирали, за да го накара да ускори хода си, завъртѣлъ съ камшика по лицето му, та му бѣ извадилъ едното око. На възраст бѣ около 50 г., приказваше доста усладително и имаше богата библиотека. Той тогава бѣше безъ работа; отъ къде се прехранваше, не се знае; едни казваха, че сестра му го подържала. Джинотъ е жертва за българщината. Той изнури младостта си, живота си за тая българщина; страда заради нея въ заточение, дето остави и едното си око, а на стари години го оставиха да питимосва за хлѣбъ!

Между това най-укорно е нехайството на неговитѣ съотечественици — велешани, които оставиха да пропадне богатата му библиотека. Той е учителствувалъ въ Прилепъ около 5 месеца презъ 1859 година. Намразенъ отъ педагогическия тогава владика Венедиктъ, той билъ наклеветенъ

предъ правителството за бунтовникъ, та изпърво е билъ заточень въ родното си мѣсто (1860 г.). Презъ сѣщата година, когато заминалъ везирътъ Мехмедъ Къпрѣзлъ паша презъ Македония, той все по ходатайството на владиката е билъ изпратень на заточение въ Мала Азия. Въ Прилепъ Йорданъ х. Константиновъ, наречень още Джинотъ, е оставилъ добро впечатление. За него се разказваше, че живѣлъ много луксозно, рѣдко излизалъ отъ стаята си, билъ упоритъ и неотстъпчивъ, не търпѣлъ възражение; билъ прекалено българолюбець и искусень разказвачъ за старото българско царство, и билъ голѣмъ ненавистникъ на грѣцкото духовенство. Всѣка недѣля и празникъ държалъ подобни беседи въ горния коридоръ на училището, който всѣкога бивалъ препълненъ отъ слушатели. Презъ месецъ септемврий 1859 година, когато билъ и владиката Венедиктъ въ Прилепъ, за събиране владичината си, Йорданъ по обичая си събралъ пакъ народа да му побеседва. Слушателитѣ били толкова много, че задрѣстили владишката стая съ владиката въ нея. Когато минало 12 часа и слушателитѣ се готвѣли да си отидатъ за ручокъ, той извикалъ къмъ тѣхъ: „Сега васъ дяволътъ всички ви съблзнява, кого за ядене, кого за тютюнъ и пр., та сака ви се да послушате дяволи и азъ прекивамъ разказотъ“. Слушателитѣ, ентузиазирани отъ разказа му, отговорили, че тѣ сѣ готови да го слушатъ до край безъ да се измѣстятъ. И така проповѣдта се продължила още повече отъ два часа. Продължението на тая проповѣдь е била нарочно скроена. Тя принудила и Венедикта да стои повече отъ 5 часа, а това го озлодявало.

Другъ пѣтъ въ коридора накаралъ да запалятъ въ голѣмия му мангалъ вѣглени и върху тѣхъ да турятъ да горятъ много люти пиперки, та отъ пушека и задуха имъ не могло да се търпи. Владиката много пѣти прашалъ да молятъ Йордана да махне пиперкитѣ. „Кажете на владиката, че тая миризма ще го изцѣри отъ магарешката му кашлица“ — казалъ Йорданъ. Владиката като знаелъ, какво голѣмо влияние ималъ учителътъ помежду населението, не смѣялъ нищо да му направи, но затова пакъ накаралъ гавазина си да избие училищния слуга и да изхвърли пиперкитѣ, а за отмъщение накаралъ прилепскитѣ първенци да подпечататъ едно заявление до битолския мутесарифъ, съ което му се оплаквали отъ бунтовника Йордана и молѣли да бѣде отстранень отъ Прилепъ. Това заявление не било подписано само отъ х. Ангела х. Илиевски, но затова последниятъ трѣбвало да се крие три дни въ мусандритѣ, до когато заминалъ Венедиктъ въ Битоля. Поради това заявление Йорданъ е билъ изпратень най-напредъ въ Велесъ, а после въ

Мала Азия.

Никола Ганчевъ

5. БАБА НЕДЪЛЯ ПЕТКОВА

Тя е родена въ гр. Сопотъ на 1826 година. Била е учителка въ София, Самоковъ, Охридъ, Битоля, Велесъ, и Солунъ. Въ Прилепъ тя слага началото на девическото образование, като открива презъ 1865 година първото девическо училище. Това не било лесно. Тръбвало да се разрушатъ напластени отъ вѣкове предразсѣдъци, споредъ които за момичето, не само че нѣма нужда отъ образование, но последното се схващало като за безчестие за него. Единственото мѣсто, кждето момичето можело да се готви за живота билъ

бациния домъ, подъ непосредствения надзоръ на майката. Въ Прилепъ на Баба Недѣля се падналъ жребия да проправя пѣтя на девойката, да ѝ извоюва първото и най-свещенно човѣшко право — правото на образование. И тя успѣла. Прилепскитѣ жени трѣбва да ѝ бждатъ навѣки признателни. Тогава били времена на особенъ моралъ. Жената не можела да се срѣща и говори съ мъже, вѣнъ въ обществения животъ за нея нѣмало никакво мѣсто. Мисията налагала на Баба Недѣля да влиза въ събранията на мъжетѣ, да се договаря и убеждава, да беседва продължително дори въ кафенетата. Това не било въ съгласие съ традицията и навѣрно тя ще да е преживѣла и въ Прилепъ не едно оскръбление.

Не се знае почти нищо за учебната практика на Баба Недѣля въ гр. Прилепъ. Н. Ганчевъ споменава, че освенъ другитѣ предмети ученикитѣ учили и шевъ върху герговъ. Адамче Зографъ предварително рисувалъ върху платната съ бои, следъ което ученикитѣ минавали върху платната конци. Въ 1867 година Баба Недѣля напустнала града и замина за Охридъ.

Т. Прогановъ

6. КУЗМАНЪ А. ШАПКАРЕВЪ

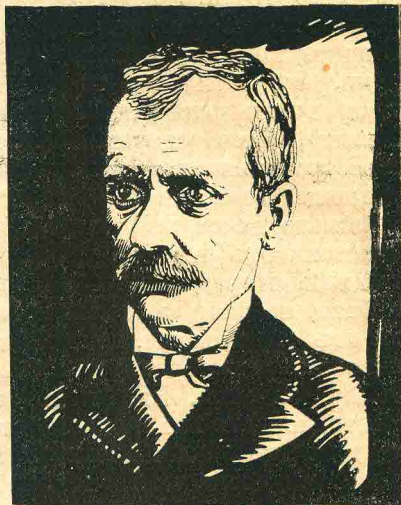
Въ българското училище въ Прилепъ, на което сега празнуваме стогодишнината, е учителствувалъ и е просвѣщавалъ прилепскитѣ българчета и народниятъ будителъ и събирачъ на народни умотворения Кузманъ А. Шапкаревъ.

Както мнозина отъ тогавашнитѣ наши народни просвѣтители, и Кузманъ А. Шапкаревъ се е родилъ въ бедно се-

мейство, въ Охридъ, на 1 февруарий 1834 година. Баща му билъ простъ и неграмотенъ, но буденъ и съ жива паметъ мжжъ. Затова често разправялъ на сина си предания за славното минало на Охридъ. А майка му ценѣла високо учението. Тя плетѣла рибарски мрежи и съ спечеленото купувала книги на сина си книги.

Съ преданията си и съ своето чаровно мѣстоположение, старопрестолниятъ Охридъ въздействува върху умното дете, което започва да учи. И Шапкаревъ минава по единствения тогава пжтъ за просвѣта: учи въ гръцко училище по гръцки книги.

Съ прекжсвания и мѣстения отъ едно училище въ друго, най-после, презъ 1853 година, Шапкаревъ завършва учението си, безъ система и безъ особени научни знания, и се отдава на учителство. Така той започва да минава отъ градъ въ градъ въ Македония и покъсно въ България.

Кузманъ А. Шапкаревъ

Въ Струга Шапкаревъ се сближава съ Димитъръ Миладиновъ и презъ 1859 година се оженва за неговата дъщеря Елисавета.

Влиянието на Миладиновъ върху Шапкарева било голѣмо и плодоносно въ всѣко отношение. Между другото, просвѣтниятъ македонски родолюбецъ внушилъ на Шапкарева да въведе въ училището си български езикъ. По онова време въ Охридъ кипѣла ожесточена борба противъ гръцкия владика. Водачъ въ тая опасна борба е билъ Д. Миладиновъ, а неговъ най-довѣренъ сътрудникъ — К. А. Шапкаревъ.

Отъ 1861 до 1875 година Шапкаревъ прекарва въ учителска и трескава обществено-просвѣтна дейность въ Прилепъ, Кукушъ и Битоля. Презъ сжщото време, по цѣлата българска земя народътъ се бори съ неотразимъ устремъ и съ чудна готовность за жертви за свои черкви и училища, така че за неговитѣ просвѣтни синове, като Кузманъ А. Шапкаревъ, се откриватъ широки възможности за блѣскава родолюбива дейность.

Още презъ 60-тѣ години Шапкаревъ сътрудничи въ много вестници и списания и издава учебници и църковни по-

магала, ръководенъ и въ тая си дейность единствено отъ желанието да бжде полезенъ на своя народъ.

Следъ освобождението, Шапкаревъ се връща въ Македония, отъ дете е билъ принуденъ да избѣга презъ 1877 година, и по искане на Екзархията се заема съ рѣдка прозорливостъ и съ голѣмъ опитъ да преустрои учебното дѣло и успѣва напълно.

Последнитѣ 25 години отъ живота си Шапкаревъ прекарва въ най-разнообразна книжовна дейность. Презъ всичкото време той води упорити спорове съ чужди етнографи относно народността на македонскитѣ славяни, но най-първо мѣсто въ книжовнитѣ му занимания заема сборникътъ отъ народни творби.

Кузманъ А. Шапкаревъ е ненадминатъ въ своята любовъ къмъ народното творчество и въ своя стремежъ да събира народни творби отъ всички краища на българската земя. Той не знае тайнитѣ на фолклорната наука и не се движи по пѣтищата, начертани отъ нейнитѣ закони. Той е само единъ фанатизиранъ любителъ въ царството на народното творчество, любителъ, който е изпълненъ съ пламенна обичъ къмъ народа и къмъ идеалитѣ му, който се вдъхновява отъ творческия му гений и който е опияненъ отъ богатството, блѣсъка и разнообразието на неговитѣ предания. Не нѣкакво призвание събужда у него чисто наученъ стремежъ къмъ богатството на народното творчество, а дейността му на народенъ учителъ го изправя предъ тежки народности задачи, за разрешаването на които се бори и дава скѣпи жертви цѣлъ народъ. Убеденъ веднажъ, че дейността въ областта на народното творчество не е никакво губене на време, а, напротивъ, има огромно значение за подържане и засилване на народния духъ и за успѣшно водене на борбата, на научна основа, срещу фалшификаторитѣ на националната принадлежностъ на македонскитѣ славяни, Шапкаревъ разширява дейността си и върху етнографията на Македония.

Най-после, подкрепенъ отъ Министерството на народната просвѣта, Шапкаревъ успѣва да издаде сборника си презъ 1891—1892 година, въ осемъ голѣми книги съ повече отъ 2.000 страници — съ пѣсни, детски фолклоръ, приказки, гатанки, пословици, народни обичаи и суевѣрия, народни облѣкла, исторически предания и описания на мѣстности, езиковословни материали, народна медицина и приноси къмъ историята на българската народоука.

По тоя начинъ Шапкаревъ осъществява великото дѣло, което е резултатъ на неговата многогодишна неуморна родолюбива дейность. Въ неговия сборникъ сж отразени все-странно битътъ и културата на македонскитѣ българи. Мечтата е осъществена, но дългътъ не е изпълненъ до край.

Роденъ и израсналъ въ време, когато въ Македония, както въ цѣло Българско, се надигатъ неподозирани народни сили за борба съ Фенеръ, Шапкаревъ се нарежда въ редицата на българскитѣ просвѣтители, които, като Миладиновци, сѣ готови да минатъ и презъ огънь за спасението и възраждането на своя народъ. Той се бори срещу гръцкия езикъ и гръцкото духовенство и по-късно, когато Берлинскиятъ конгресъ връща отново Македония въ робство и така създава македонския въпросъ, Шапкаревъ започва нова борба срещу домогванията на сръбската пропаганда, която се опитва да заблуди свѣта върху националната принадлежностъ на македонскитѣ славяни.

Кузманъ А. Шапкаревъ работи безъ умора и прекъсване до края на живота си. Голѣмото му дѣло е дѣло на родолюбецъ, който се бори безъ страхъ и безъ отдихъ за правата и достоянията на народа си. Заедно съ братя Миладинови, той е най-типичниятъ представителъ на националноромантичната епоха не само въ историята на българската народоука, но и въ борбитѣ за освобождението и обединението на българския народъ.

Тоя Кузманъ А. Шапкаревъ е билъ единъ отъ просвѣтителитѣ и на прилепскитѣ българи, които по онова време сѣ се учили въ своето историческо училище.

Др. Веленовъ

7. ЙОСИФЪ КОВАЧЕВЪ

Йосифъ Ковачевъ е роденъ въ гр. Щипъ презъ 1839 година. Най-напредъ се училъ въ родното си мѣсто, после следвалъ въ семинарията въ Бѣлградъ и въ 1869 година свършилъ Киевската (Русия) духовна академия.

По препоръжка отъ българското настоятелство въ Одеса той заминалъ за Габрово, за да поеме учителска длъжностъ при тамошната гимназия, за да ръководи учителитѣ отъ основнитѣ училища, като ги запознае съ методиката на звучното преподаване, което той пръвъ е въвелъ въ България. Съ това

си нововъведение Ковачевъ създава епоха въ нашето учебно дѣло и е пионеръ на съвременното обучение по майчинъ езикъ.

Но въ Габрово той е стоялъ само три месеца. Наклеветенъ билъ предъ турскитѣ власти, че учи децата на „талимъ“ и проповѣдва бунтъ противъ турската държава.

По нареждане отъ Митхадъ паша, управителъ на Туна вилаети (Дунавска областъ), Ковачевъ билъ интерниранъ въ родния си градъ, дето скоро се настанилъ за учителъ въ класното училище, което преобразувалъ като вмъкналъ въ програмата преподаването на педагогика и учителска практика, далъ широко мѣсто на нѣкои богословски предмети, въвелъ обширно обучаване на български, история и география и по тоя начинъ създавалъ новъ типъ класно училище, което кръстилъ съ името педагогическо — първо по рода си въ Македония, пкъ и въ цѣла България. Въ това учебно заведение се стекли много младежи отъ Македония и България и то станало разсадникъ за приготвление на народни учители. Тукъ следвалъ и именития народенъ учителъ Сарановъ, авторъ на читанки и други педагогически ръководства и горещъ последовател на Ковачевата звучна метода.

Освенъ въ Шипъ Ковачевъ е билъ учителъ въ градеца Гиляни. Опиталъ се да се настани въ Велесъ и да пренесе своето педагогическо училище тамъ, но не успѣлъ.

За онова време въ Прилепъ общината кроила да издигне своето класно училище и потърсила способенъ директоръ съ висше образование.

По препорѣка на Методий Кусевъ общината поканила Ковачева за главенъ учителъ и презъ м. августъ 1874 година той заелъ длъжността си.

Въ разстояние на две години Прилепскитѣ училища, особено „Голѣмото“ или „Главното“ (класното), се прославило въ цѣла западна Македония.

Въ свободна България е билъ народенъ представителъ, секретаръ на Министерството на финанситѣ и кметъ на гр. София.

При откриване на висшето училище (университета) презъ 1888/89 учебна година на Ковачева биде повѣрена катедрата по философия и педагогия, отъ която прѣскаше наука изъ българското отечество.

Презъ 1898 година на 1 ноемврий той се помина.

На университета завеща крупната сума 20.000 лв. златни, на солунската м. гимназия и на духовната семинария въ Цариградъ — грамадната своя библиотека.

Ковачевъ работи неуморимо за разпространение на педагогическото образование между българския народъ на практическа почва и даде на нашето учителство своя трудъ „Школска педагогика“.

Съ своята подготовка и съ такта си Ковачевъ оправдалъ надеждитѣ на прилепската община. Първата работа на новия директоръ била да нагоди училищнитѣ помѣщения споредъ плана на неговото обучение. Той подканилъ учил. настоятелство да прегради по на 3 стаи голѣмитѣ две крила (салони) отъ общинското училище. Въ тѣхъ се събрали ученицитѣ по отдѣления и класове, тѣй че всѣки учителъ ималъ самостоятелна класна стая. Въ две стаи се помѣщавали класовѣтѣ — по два класа въ стая, рѣководени отъ 4 учителски сили: М. Ковачевъ, Н. Ганчевъ, П. Орловъ и В. Пападопуло; въ други две стаи се помѣщавали горнитѣ отдѣления на основното училище, рѣководени отъ Стефанъ А. Зографовъ и Григоръ Алексиевъ (прилепчани), а въ останалитѣ две стаи — ученицитѣ звукари, рѣководени отъ Пере Ачевъ и Конє Устаилиевъ (прилепчани). По-късно били построени още две стаи въ коридора, кждето били настанени забавачитѣ и девическото училище, рѣководени отъ Сава Палашева и Зах. Манасиева. Варошмахаленското училище рѣководѣлъ Секула Дрѣндаровъ. Освенъ туй, по настояването на директора, направили се нови чинове, нови дѣски, доставили се географическа карта, глобусъ и др. Съставила се и нова училищна програма.

Въ звукарското училище Ковачевъ пръвъ въвелъ звучметода. Самъ той често държалъ пробни лекции въ присѣтствието на всички преподаватели отъ основнитѣ училища, за да видятъ и усвоятъ новата метода. Неподражаемъ е билъ Ковачевъ, когато е предавалъ лекциитѣ въ първоначалното училище; съ такъвъ ентузиазъмъ, страсть и умѣлость е работилъ. Голѣмата преднина е далъ Ковачевъ на богословскитѣ предмети, та училището е заприличало на семинария. Наредилъ се и черковенъ хоръ, който пѣлъ въ празнични дни на практически начала църковното пѣние. И тѣй Ковачевъ напълно оправдалъ желанието на прилепската община. Прилепското IV-класно училище се издигнало предъ очитѣ на българитѣ отъ западна Македония, които почнали да търсятъ учители измежду свършившитѣ неговия курсъ. Мисля, нѣма да сбъркаме, ако признаемъ, че прилепското училище е било първото срѣдно учебно заведение на онова време въ Македония. Испита и годишния актъ ставали на открито, въ училищния дворъ, при стечение на много народъ и въ присѣтствието на официалната гурска власть. Отъ рано още почиствалъ се обширния дворъ, поливалъ се съ вода, нареждали се чинове за ученицитѣ, черни дѣски, карти, картини, глобуси, на страна се редѣли столове за каненитѣ гости, за публиката, а по срѣдата стояла голѣма маса, покрита съ сукно и на нея разкошни вази съ букети отъ живи цвѣтя. Испитвали се ученицитѣ по Законъ-

Божи, решавали задачи, разказъ за Европейска и Азиатска Турция, прочить, — преводъ и писване по турски езикъ, прочить и преводъ по гръцки езикъ и на край — прочить на слово по турски, съ похвали за Султана и неговитъ административни и военни чиновници и за градскитъ турски първенци. Краятъ приключвалъ съ изпѣването на български и турски пѣсни.

Въ Прилепъ Ковачевъ останалъ три години, отъ 1874 до 1877 година. Споменитъ за Ковачевото време сж голѣми у прилепчани. Грижитъ му да издигне Прилепското училище били добре оценени отъ прилепчани. Тъ сж го похвалили и въ Цариградъ като сж писали на митрополита Евстатия. Между другото за пръвъ пѣтъ учил. настоятелство дало тая година (1874—75) рапортъ за вървежа на учебното дѣло. Обучаванитъ ученици, презъ отчетната година сж били около 600 съ 10 души учители, на които се плащало 38.520 гроша.

То Г. Брагчевъ
и М. Ивановъ

Никола Ганчевъ

ПРИЛЕПСКОТО УЧИЛИЩЕ 1866—1878

(Изъ споменитѣ на Никола Ганчевъ Еничеревъ)

Още отъ първата година ми направи лошо впечатление довеждането въ училището на маловъзрастни деца. Като се видя, че е невъзможно да се отбиятъ отъ тоя навикъ и за да се избегне отъ неприятнитѣ разправии съ родителитѣ имъ, накарахъ да изкъртятъ едно отъ четиритѣ стѣпала предъ първоначалното училище, та разстоянието между дветѣ стѣпала стана 40—45 см. Следъ това се прибираше въ училището онова дете, което можеше свободно да прекрачи отъ едното до другото стѣпало и което можеше още да брои до сто. Следъ време, когато се видя, че и тая мѣрка не помогна, то се реши да се даде свободенъ входъ на всички, като се събератъ маловръстнитѣ въ една отдѣлна стая, дете подъ надзора на единъ отъ по-възрастнитѣ ученици съ нищожно възнаграждение се упражняваха да чертаятъ на плочи разни лесни фигури, да пѣятъ кжси пѣсни и да приказватъ нравствени приказки и басни, като същевременно се обръщаше внимание върху правилното стоене и държане на перото и на правилното изговаряне на думитѣ и предложенията. Съ една дума неусѣтно се отвори единъ видъ забавачница.

Азъ се отричамъ да разправамъ подробно за моята учителска деятелностъ въ Прилепъ, като оставямъ да я описватъ и критикуватъ самитѣ очевидци. Ще се помъча да опиша само измѣненията, които направихъ въ училището на Груевата програма и доколкото ми е възможно да нарисувамъ нравственото, умственото и материалното положение, въ което намѣрихъ Прилепъ презъ 1866 година. Като се направи сравнение съ онова отъ 1878—79 година, когато го оставихъ, лесно ще може да се види грамадната разлика въ успѣхъ и напредѣкъ.

При дохождането ми въ Прилепъ, смѣло мога да кажа, че просвѣтителното дѣло, както тамъ, така и въ цѣла Бъл-

гария, влизаше вече въ другъ новъ периодъ. Взеха да гърмятъ добре нареденитѣ училища въ Пловдивъ, Габрово, Свищовъ, Ст. Загора и др., въ които учителствуваха учители млади, свършили образованието си по западна Европа и Русия, които бѣха видѣли и слушали Ушински и други педагози и прочели тѣхнитѣ трудове по възпитанието и образованието. Въ Цариградъ и другаде се издаваха разни български вестници и други периодични списания, въ които между другото се помѣщаваха и доста дълги и сериозни педагогически статии по възпитанието и науката, та и ние, второстепенитѣ учители захванахме да усѣщаме, че не ще можемъ да следваме по пѣтя на нашитѣ възпитатели, ако не се потрудохме да се съобразяваме съ новитѣ нужди на времето.

Въ разстояние на една година можахъ добре да се запозная съ прилепскитѣ нрави и обичаи, скоро можахъ да позная, че тѣхнитѣ спекулантски наклонности не дирятъ високи науки, но нѣщо практично — реално, което да може веднага да имъ спомогне въ търговията и занаятитѣ, затова и училищната програма се нареди въ тоя духъ. Преди да тръгна за Прилепъ, бѣхъ купилъ отъ единъ панагюрецъ една врека, пълна съ книги, които бѣха останали отъ починалия му въ странство синъ. Между тѣхъ имаше освенъ отборъ книги отъ французка литература, но още три тома отъ Бороиа — пълни съ слова и понетрици отъ французкитѣ писатели, търговското рѣководство на Едисонъ Гранжъ и две годишни течения отъ руското периодическо списание „Учитель“, които твърде много ми спомогнаха въ училището. Ползвахъ се много и отъ нѣколко писма, помѣстени въ в. „Турция“ (1866 г.). Тѣ ми дадоха да разбера, че Груевата система на предание търпи измѣнение. Тѣ ме подсътиха, че е обременително да се изучва пространото Груево землеописание и всеобща история съ милиони собствени имена, съ подробното описание на царетѣ и войнитѣ, безъ да се споменува, какво влияние сж имали известни планини, рѣки, морета и пр. за търговското, промишленото, умственото и икономическо развитие на народитѣ, които сж населявали тия страни.

Рѣководимъ отъ списанието „Учитель“, съ помощта на Дановата читанка и отъ други книги и вестници, съставихъ землеописание, което се захващаше съ рисунки. Нарисувахъ се най-напредъ на черната дъска единъ четирижгълникъ. Въ срѣдата на този четирижгълникъ, който представляваше Прилепското поле, поставяше се една голѣмичка точка, която означавахме съ името Прилепъ. Подиръ това се поставяха по-малки точки, които означаваха селата около Прилепъ, споредъ посоката, на която се намираха отъ него. Съ

тънки чертици означавахме рѣкитѣ, а съ прекъснати чертици — друмищата и пѣтищата. Планинитѣ и ридоветѣ се изобразяваха съ двойни прекъснати чертици, полегати една срещу друга. Преди всичко това ученицитѣ се запознаваха съсъ що се нарича хоризонтѣ и неговитѣ части. Така се запознаваха ученицитѣ изпърво съ своята околностъ, съ своята околия. На вторѣ по-голѣмъ четиригълникъ въ срѣдата се поставяше гр. Битоля, после Прилепъ, Кичево, Крушево и пр. по-голѣми села, рѣки и градове. Тия картички се накарваха ученицитѣ да си препишатъ въ своитѣ тетрадки по землеописание и когато имаха урокъ отъ него, начертаваха се сѣщитѣ фигури, безъ обозначение на имената, които ученицитѣ се караха сами да наименоватъ. Най-после предъ ученицитѣ се поставяше картата Европейска Турция и тя се изучаваше по пространното Груево землеописание. Къмъ това се прибавяше извлѣчение отъ Дановия лѣтоструй, дето се описваха разнитѣ народности, които населяваха Балканския полуостровъ; тѣхнитѣ нрави, обичаи и помиякъ и на кратко тѣхната история.

Управлението на държавата се захващаше, като се запознаваха ученицитѣ съ длъжноститѣ на махаленскитѣ и селски старейшини, градскитѣ съвети и постепенно се отиваше до централното управление въ Цариградъ.

Европа, както и останалитѣ части на свѣта, се изучаваха по Груевото или Манчевото кратко землеописание съ нѣкои малки прибавки. Въ едно гръцко землеописание намѣрихъ цененъ материалъ на старата география на Палестина, Мала-Азия и Египетъ, заедно съ тѣхнитѣ карти, които ми послужиха при изучаване св. история. Отъ руското списание „Учитель“ извадихъ нѣколко практични правила, които доста ми спомогнаха при предаване на чертание.

Споредъ методата на Груевата българска граматика, първо се учеше етимологията, а после словосъчинението, но понеже женскитѣ имена, които окончаваха при именителенъ падежъ на а, винителния се пишеха на ѿ, а мъжкитѣ сѣществ. съ окончание на ѣ въ множествено число вин. падежъ се пишеха съ ѣ, ученицитѣ, за да разбератъ това граматическо правило, трѣбваше по-преди да изучаватъ словосъчинението, дето едно правило казваше, че известни опредѣления и допълнения се поставятъ въ винителенъ падежъ. Затова се принудихъ при изучаване бълг. езикъ да захвана първо отъ синтаксата.

За да привикнатъ ученицитѣ да излагатъ мислитѣ си свободно, изпърво се накарваха да излагатъ писмено въ училището при присѣтствието на учители урока, който бѣха казали по-преди или ще да пишатъ нѣкоя пѣсенъ, нѣкоя приказка. Следъ това имъ се задаваше да опишатъ по-от-

влѣчени мисли, като същевременно имъ се задаваха нѣколко въпроса. Отговоритѣ на тия въпроси писмено съставляваха цѣлото изложение. Следъ това ученицитѣ си размѣняваха тетрадкитѣ, като се задължаваха на идущия урокъ да ги донесатъ съ означение забележенитѣ отъ тѣхъ погрѣшки.

Въ Прилепъ говоримиятъ езикъ е български. По махалитѣ, въ чаршията, па дори и въ правителственитѣ учреждения повечето по него се споразумяватъ. Не само християнитѣ рѣдко познаватъ говоримия турски езикъ, но дори и самитѣ турци.

За по-добро изучаване на турски езикъ се възползвахъ отъ Олендорфовата метода, отбрахъ думи и изречения около 15—16 коли и ги приготвихъ да се изучаватъ отъ ученицитѣ на втората година заедно съ турската читанка. Отъ разнитѣ инши (писмовници) събрахъ и съставихъ правила за османското писмописание съ доста примѣри. За запознаване ученицитѣ съ разнитѣ видове букви и термини, бѣхъ събралъ отъ разнитѣ правителствени учреждения нѣкои по за работа арзухали, такрири, махзари, илями, фетфи, хаджети, тапии, фермани и пр.

За да не изброявамъ по име всички предмети, които се предаваха въ Прилепското българско училище, ще кажа изобщо, че като притурите къмъ предметитѣ, които се изучаватъ въ сегашното трикласно училище още и търговско рѣководство — алгебра, физика, догматическо богословие, нравствена философия, математическа география, турски и грѣцки езици, ще имаме цѣлото прилепско училище съ четиритѣ му класове и това до дохождането на Йосифъ Ковачевъ въ Прилепъ.

Когато следъ дълги жестоки борби се сполучи да се изгонятъ власитѣ отъ училището и отъ църквата (въ края на 1867 г.) и грѣкоелинското училище се слѣ въ едно съ българското, реши се да се предава грѣцки езикъ на всичкитѣ ученици отъ класното училище. За преподавателъ на казания езикъ се спогоди домогвания грѣцки учителъ Петъръ Димитровъ, който следъ две годишно учителствуване въ българското училище отиде за българо-грѣцки учителъ въ гр. Битоля.

Него го замѣсти Спиро Танчевъ (Исихата), атински възпитаникъ, после Кузманъ Шапкаревъ и двоицата родомъ отъ гр. Охридъ и най-после Василъ папа Иану отъ с. Бурбоцко, Костурска околия. Всички тия учители бѣха фанатици въ предаване на грѣцки езикъ.

Следъ буквата даваха на ученицитѣ да изучаватъ странната елинска Генадиева граматика съ всичкитѣ ѣ ексересиси — парексересиси. За четене се употребяваха тритѣ

тома отъ елинската христоматия, като се превеждаха елинскитѣ статии на просто-грѣцки, сиречъ неизвестното се обясняваше съ още по-неизвестно. По тая мъчна метода при изучаване на грѣцки езикъ безполезно се измѣчваха ученицитѣ. Ето защо всички го учеха безъ охота.

Отъ всички учители, които предаваха грѣцки езикъ въ Прилепското българско училище, само единъ Кузманъ Шапкаревъ можа да схване, що се искаше отъ него. Той прѣвъ се осмѣли да захвърли всички дотогавашни граматики и томове и вмѣсто тѣхъ въведе една кратка грѣцка граматика, а за читанки — Ераистория, Епистоларинонъ и Герастати съ преводъ на български езикъ.

Подиръ празника на Св. св. Кирилъ и Методий другъ тържественъ день за училището бѣ 20 юлий 1867 година, день, въ който щѣше да се изнесе на яве моята годишна деятелность, моята способность. Тоя день се очакваше съ нетърпение отъ прилепчани, особено отъ младитѣ. Отъ това изпитание зависѣше бждещето на българското класно училище въ Прилепъ.

Споредъ както бѣхъ виждалъ да се прави изпитание отъ моитѣ майстори въ Пловдивското централно училище, още отъ предния день бѣхъ поставилъ въ голѣмата зала на взаимното училище лика на султанъ Азиса и иконата на Св. св. Кирилъ и Методий съ вѣнци. Подобни вѣнци отъ цвѣтя и зеленина имаше поставени и на входнитѣ врати. По стени-тѣ на училището бѣха поставени и нѣколко землеописателни картини. Третията отъ училищната зала заемаха чиноветѣ, на които щѣха да седятъ ученицитѣ. До тѣхъ маса съ две чаши, пълни съ цвѣтя. На масата стоеше още и каталогътъ на ученицитѣ, описътъ на предметитѣ, които бѣха учени и по които щѣха да се изпитватъ ученицитѣ, при това мастилница и нѣколко пера.

По останалата частъ на залата се наредиха столове и столици за публиката. Още отъ вечерята се разпратиха поканителни бележки до всички първенци и еснафли, сѣщо и до каймакамина, мюфтията и до други турски голѣмци. Тия последнитѣ нарочно се канѣха да присѣтствуватъ два часа по-късно, сир. да се намѣрятъ въ това време, когато щѣше да се захване изпитанието по турски езикъ.

На заранята, следъ черковния отпускъ х. Пано обяви отъ царскитѣ двери, че днесъ ще да има въ българското главно училище изпитание, та се поканватъ благочестивитѣ християни да присѣтствуватъ. Името българско училище се спомена, защото по-предната недѣля той сѣщото нѣщо бѣ обявилъ за грѣцкото училище. Въ училището се събра толкова много народъ, че училищната зала се препълни. Столицитѣ се заеха само отъ поповетѣ и първенцитѣ, а оста-

налата публика стоеше на крака (въ Прилепъ само за града имаше 11—12 попове).

Прочете се една молитва отъ архимандрита попъ Константинъ (Бечва), изпѣ се отъ ученицитѣ първо молитвата „Царю небесни“, а после пѣсенъта „К“ подателю на мъдростъта“, следъ което прочетохъ приготвеното за случая слово. Въ това слово се разправяше за ползата отъ науката, колко ученика сж били записани въ началото на годината и въ двата класа и сега колко сж останали, какви предмети сж се учили и пр. Следъ това се начена изпитанието. Първо се питаха ученицитѣ по Законъ Божи (св. история и катехизисъ), български езикъ и числителница. Забележително бѣ, че при решаване на задачитѣ публиката ги решаваше преди ученицитѣ. Следъ горнитѣ предмети захванахме изпитанието по землеописание. Въ това време се зададоха нѣколко турци, които направиха тѣснотата още по-голѣма. Това притеснение стана причина, та на другата година терзийскиятъ еснафъ събра всичкия американъ отъ базиргянитѣ, отъ които ушиха голѣмъ чадъръ и вѣнъ въ широкия черковенъ дворъ се прави изпитанието. Подиръ землеописание то първи класъ прочете отъ турската читанка нѣколко басни, пословици и ги преведе на български езикъ, втори ятъ прочете отъ иншата (писмовникъ) нѣколко писма, прошения и пр. Питаха се ученицитѣ за нѣкои арабски думи, които се срѣщаха въ прочетеното и нѣкои граматически правила. Най-последо се каза слово на турски езикъ, съ което се похваляваше голѣмата ученолюбивостъ на царя. Разказа се, какъ той желае да види всичкитѣ си поданици, безъ разлика на вѣра и народностъ просвѣтени и че най-голѣмата прѣчка на българитѣ да не могатъ да се съобразятъ досега съ това царско желание е билъ гръцкиятъ езикъ, който безразборно имъ се налагаше отъ деспотъ ефендилеръ да го изучаватъ папагалски. Каза се още, че съ изучаването на османския езикъ, българитѣ се трудятъ, за да се сношаватъ по-добре съ правителството, по-добре да разбиратъ неговитѣ распореждания и по-лесно да се побратимяватъ съ турското наследство. Най-последо изпитанието се свърши съ изпѣване турската пѣсенъ: „Нашири нуръ“. Не зная по чие распореждане, но на масата се сложи и единъ дискосъ, и въ него взеха да тропатъ лири, минцове, а най-много бѣли меджидиета. Коне Мартино държи на високо съ два прѣста бѣлата меджидия и се бута изъ множеството да дойде до мене. Изпоследо се научихъ, че тоя обичай билъ въведенъ отъ гръцкитѣ учители. Както и да е и азъ се ползвахъ единъ пжтъ поне отъ тоя обичай съ около 500 гр. сума, която не бѣ получавалъ никой отъ дотогавашнитѣ учители. На дру-

гия день азъ бидохъ условенъ за три години съ увеличена годишна плата.

Следъ три дни се изпълни и изпитанието въ девическото училище. На учителката баба Недѣля се даде да прочете слово, въ което се описваше ползата отъ възпитана девойка, майка и къщовница. Въ девическото училище имаше повече отъ 80 ученички, които се изпитваха по св. история, първи познания, смѣтания, краснописание, шевъ и най-после се изпѣха нѣколко пѣсни. Въ училището баба Недѣля практикуваше повече диатическа система: възправяше на чина две едно срещу друго девойчета, едното пита, а другото отговаряше.

Нейното везане ставаше по особена система: накарваше Адамче Зографътъ да ѝ нарисува на тънка четвъртата книга Св. Георги на конь. Тая картина се зашиваше на гергефа подъ платното и после по нея везѣше на платното сѣщата картина съ цвѣтна коприна.

Следъ девическото училище се изпитаха ученицитѣ отъ първоначалното училище, гдето се гнетѣха повече отъ 300 души ученика, подъ управлението на учителитѣ Хр. п. Колчакъвъ и Секуле Петровъ. Първата година тамъ се предаваше по ланкастерската метода и по таблицитѣ на Доброплодни, но понеже съ предаването по тая метода се вдигаше много шумъ въ училище, то на втората година се изхвърлиха таблицитѣ и се въведоха Дановитѣ буквари и читанки.

Ученициитѣ се раздѣлиха на две отдѣления: първото подѣ управлението на С. Петровъ, а второто — на Хр. Колчаковъ. Въ второто отдѣление се предаваше св. история, първи познания, четиритѣ действия отъ числителницата, читанка и краснописание. Въ прилепскитѣ училища се обръщаше голѣмо внимание върху краснописанието. Изобщо всички тогавашни ученици иматъ красивъ почеркъ. Ученицитѣ отъ година на година се умножаваха, та се отвори още и трето отдѣление и за учителъ се постави черковния пѣвецъ Куне Уста-Илиевъ.

Въ продължение на единъ периодъ отъ 1865—1878 година Прилепъ, или по-добре казано прилепското училище е произвело цѣлъ редъ прочути и родолюбиви търговци, банкери, учители, печатари, чиновници и пр. Градове: Битоля, Солунъ, София, Кюстендилъ, Плѣвенъ, Вратца, Пазарджикъ, Ст. Загора и много други въ Македония, Тракия, България, Сърбия и Ромъния, па дори и въ Абисиния познататъ предприемчивия и решителния прилепчанинъ.

ХИМНЪ НА ЧЕРКОВНИТЪ БОРБИ¹⁾

До кога, братя мили българи,
До кога гърци ще тѣпчатъ
Чрезъ своето Фенерско духовнство
Милото наше отечество?

Хайде, братя, да ги пронждиме
Изъ тия наши страни
И да викнемъ всички грѣмогласно:
Махнете се, гърци, не щемъ ви!

Защото ви причина станахте
Преди стотини години
Народната ни патриаршия
Съсъ лѣжания усвоихте!

Где сж нашитъ стари списатели?
Где сж нашитъ стари списания?
Всичко, всичко на прахъ е станало
Отъ грѣцката фенерска злоба.

*Застисал:
К. Църнушанов*

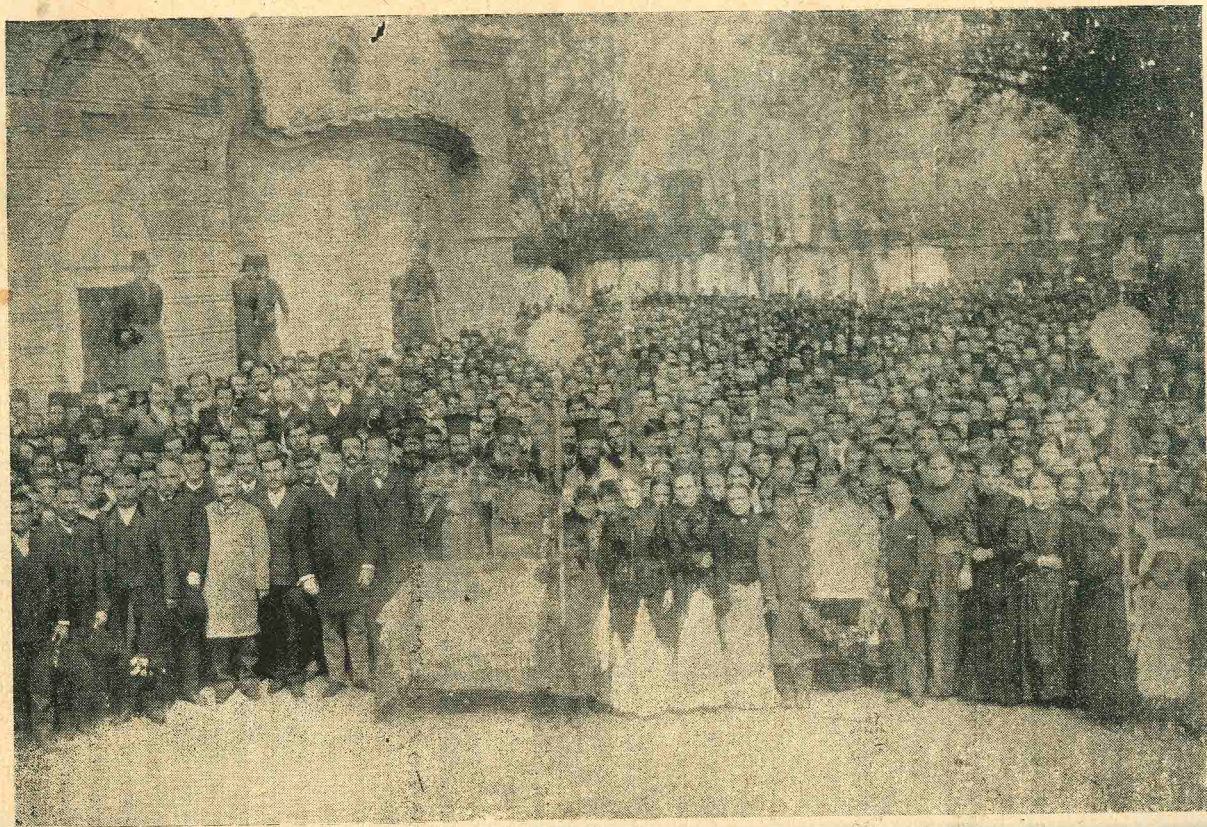
¹⁾ Тази пѣсенъ, съ текстъ отъ Григоръ Пърличевъ и мелодия отъ неизвестенъ авторъ, е била широко разпространена въ училищата на Македония и особено въ Прилепъ — презъ втората половина на миналия вѣкъ, когато борбата срещу гърцитѣ е била въ своя разгаръ.

Н. Ганчевъ

**ПЪРВИЯТЪ ПРАЗДНИКЪ „СВ. СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ“
ВЪ ПРИЛЕПЪ
1867 г.**

Преди една недѣля х. Попо отъ царскитѣ двери бѣ извѣстилъ, че въ еди кой си день се пада праздникътъ на народнитѣ просвѣтителѣ и учители. На 10 май ученицитѣ не учиха уроци. Тѣ преписаха и научиха на изустъ и на гласъ тропаря на праздника и пѣсенята: „И следъ тисѣща годинъ“. Подиръ това имъ се разправи накратко житието на светиитѣ, значението на тѣхния праздникъ за българския народъ и се разпустнаха. По пладне сѣщо се изпѣха още 2—3 пѣти тропарѣтъ и пѣсенята, следъ което ученицитѣ се разпратиха да донесатъ зеленина и цвѣте. Презъ свободното си това време азъ останахъ да преписвамъ на чисто словото, което бѣхъ ковалъ и кърпилъ отъ преди десетина дена и което щѣхъ да изговоря предъ събранието на другия день.

По едно време доле въ училището се зачу глѣчѣ и разправия съ учителитѣ Ицо Колчаковъ и Секула Петровъ, които бѣха оставени да се разпореждатъ съ зеленината, която щѣха да носятъ ученицитѣ. Това бѣха жени, дошли да се каратъ съ учителитѣ, защото ученицитѣ имъ бѣха опленили градинитѣ. И действително, ученицитѣ бѣха надовлѣкли толкова много зеленина и цвѣте, че бѣха изпълнили и дветѣ класни стаи, безъ да се смѣта изтѣпканото по училището и училищния дворъ. Отъ тая зеленина се увиха нѣколко вѣнци за надъ училищнитѣ и църковни врати, надъ малката икона: Св. св. Кирилъ и Методий (тя бѣ дълга около 75 см. и широка около 50 см. Съ останалата зеленина се уви другъ голѣмъ вѣнецъ, за надъ училищната порта, а отъ по-избраното цвѣте се напѣлниха нѣколко чаши за надъ масата. Така увѣнчана иконата се понесе отъ двойца ученика за въ черква, когато се захващаше вечернята. Другитѣ ученици вървѣха по тѣхъ. Следъ пущане на черкова иконата се остави въ владишкия тронъ. На ученицитѣ се порѣча

да дойдатъ на заранъта въ черкова по-отрано, като се измиятъ добре и се премѣнятъ въ нова премѣна. Сжщо да поржчатъ и на родителитѣ си да дойдатъ въ черква и въ училището.

На заранъта черквата бѣ препълнена съ народъ. Следъ отпускъ духовенството и пѣвцитѣ напредъ пѣха тропара, следъ тѣхъ двоица ученика носѣха иконата, а подиръ тѣхъ всичкитѣ народъ. Ученицитѣ бѣха излѣзли отъ черква, още щомъ се изпѣ причестната и бѣха заели въ училището своето мѣсто. Тука се извърши водосветъ. Ученицитѣ изпѣха въ хоръ тропара „Яко апостоловъ еднопървний“. Нѣкои отъ присжтствуващитѣ се порѣсиха единъ по единъ, а останалитѣ се порѣсиха изобщо. Следъ това азъ прочетохъ приготвеното ми слово, и ученицитѣ изпѣха приготвената пѣсенъ. Това слово се грабна отъ ржцетѣ ми и цѣла недѣля се разнася отъ ржце на ржце и се критикуваше съдържанието му. Подиръ всичко това всѣкой си отиде да работи. Праздникътъ Св. св. Кирилъ и Методий се е празнувалъ и въ по-напрежнитѣ години. Да бжде отворена чаршията и да се работи него день не правѣше добро впечатление. Взе да се мисли, какъ да се направи, та да се празнува по-тържествено и никакъ да не се работи. За тая цель се поржча на Адамче Зографътъ да приготви нова икона въ голѣмъ форматъ (единъ и полъ м. висока и единъ м. широка). Предложи се на новоформирувания тютюнджийски еснафъ да избере и постави за свой патроненъ тоя празникъ, и така на другата година дюкянитѣ на българитѣ бѣха затворени. Обаче, за да привикнатъ женитѣ да го празнуватъ, трѣбваше още две-три години подъ редъ да се работи. Изпърво женитѣ наричаха тоя празникъ даскалски празникъ, та само тѣ трѣбвало да го празнуватъ, и затова мнозина дохождаха да ми правятъ визита.

И СЛЕДЪ ТИСЯЩА ГОДИНА...¹⁾

Moderato

И следъ ти-сѣ-ща го-динѣ у насъ все ех-тятъ хвал-би пѣс-ни въ-па-ми-ни
 на при-тъ свѣ-щи! Вся-кой сво-е у-сѣ-ща и о-це-ня-ва,
 въ-ми-на че-ни-та на гун-до-до-дро! Духъ на-ро-денъ духъ на раз-
 яр-сна тѣ-ми-на се въ-е бол-га-ри-я свѣ-на въ-е свѣ-ти-ли-на

И следъ тисѣща годинѣ у насъ все ехтѣтъ
 Хвалби пѣсни въ память за нашѣ свѣтци.

Свѣкой свое усѣща и оценява,
 Премина цената на чуждо добро.

Духъ народенъ духна, разпрѣсна тъмнина,
 Че въвъ България светна вѣчь свѣтлина.

Що не може една постоянна душа,
 Душа пълна съсь любовь къмъ народа?

Всякой свое усѣща и оценява;
 Премина цената на чуждо добро!

Духъ народенъ духна, разпрѣсна тъмнина,
 Че въвъ България светна вѣчь свѣтлиина!

(Пѣта отъ Иванъ Крайничанецъ, Прилепъ.
 Записаль К. Църнушановъ).

¹⁾ Тази е най-старата пѣсенъ за Св. Кирила и Методия, пѣта въ училищата на Македония, следъ като започнало празнуването на особенъ день за тѣхъ презъ втората половина на XIX вѣкъ.

ПРИЛЕПСКОТО ЧИТАЛИЩЕ „НАДЕЖДА“

То е било основано през пролътта на 1867 год. Но и преди тая дата, още въ времето на Джинотъ (1858 г.), известень кръгъ младежи сж се събирали презъ празнични и недѣлни дни, за да прочетатъ нѣкой вестникъ, или нѣкой книга и да разискватъ по разни въпроси. Членовѣтъ на тоя младежки кръгъ сж били повечето отъ еснафа и срѣдна ржка търговци. Тамъ се числѣли: Диме, Ничо и Коста Биолчеви, братя Кусеви, Василь Крапчевъ, Марко Цепенковъ, Адамче Зуграфъ, Конє Пърцанъ, Конє Чешларъ, Здраве Дъниврагъ, Ицо Устайлиевъ, Илия Здравевъ и др. Тогавашнитъ цариградски български вестници често сж писвали и подканяли младежитъ изъ разнитъ краища на турската империя да откриятъ читалища, кждето ще се дава подготовка за добри граждани и добри патриоти, толкова необходими, за да застанатъ начело и взематъ управлението на черковно-училищнитъ работи. Въодушевени отъ тия идеи, прилепскитъ младежи решаватъ да отворятъ читалище. За целта обявява се чрезъ покана до гражданството. Въ първата недѣля следъ черковния отпускъ събиратъ се около 30—40 младежи въ училището, въ голѣмата стая, наречена „читалищна“, разправя се на присѣтствуващитъ за ползата отъ недѣлни събрания, които ще спомогнатъ за самообразованието и развитието на членовѣтъ и пр. и следъ туй станало записването на членовѣтъ. Всички присѣтстващи съ готовность се записали, внесли по една малка сума и обеща-ли да турятъ начало на библиотека, книгитъ, съ които разполагатъ. Избрала се тричленна комисия, която да изработи читалищень уставъ. Най-стариятъ членъ отъ присѣтствующитъ билъ Костадинъ Марковъ, на възраст около 30 години. Следующата недѣля Тодоръ Кусевъ прочель предъ многобройно събрание устава, който билъ единодушно одобренъ. Първото настоятелство на читалището се състояло отъ: учителя Никола Ганчевъ, Тодоръ Кусевъ — секретаръ, Василь Крапчевъ — касиеръ, и Илия Здравевъ — библиотекаръ. Следъ туй ремонтиратъ читалищната стая, набаватъ шкафове, маси, пейки, портрета на султана, ико-

ната на Св. Св. Кирилъ и Методий и картата на Европейска Турция. Кусевъ преписалъ устава и, поставенъ въ рамки, окачили го на стената. Поставилъ красивъ надписъ на читалищната стая, който гласѣлъ: Българско читалище „Надежда“ въ гр. Прилепъ. На масата винаги имало нови български вестници, а сжщо триестката „Имера“, цариградския „Неологосъ“, турския „Басаретъ“, „Куриеръ Д' орионъ“ и разни книги. Следъ черковенъ отпускъ събирала се публика, откривало се заседание и се държали речи. Темитѣ били най-разнообразни: отъ българската история, що е народность, полза отъ образованието, по икономия, хигиена, суетвѣрията и разни религиозни теми. Следъ всѣка сказка имало разисквания, задаване въпроси и отговори. По инициатива на читалището, наскоро се открило и недѣлно училище за неграмотнитѣ и малограмотнитѣ, което спомагало на мнозина да добиятъ познания. И така, отъ една страна читалището, отъ друга недѣлното училище успѣли да групиратъ не само по-интелигентната младежъ, но и по-възрастнитѣ. На следущата година читалището броело 50 редовни члена, мнозина отъ които вече сж държали самостоятелни сказки. Такива сж били: Илия Берберчето, Ицо Гавазовъ, Ничо Биолчевъ, Иванъ Г. Кусевъ, и др. А секретарьтъ Тодоръ Кусевъ винаги държелъ първенство съ своитѣ сказки и критики.

Читалището и недѣлното училище накарали еснафитѣ и гражданството да погледнатъ симпатично на младитѣ читалищни членове и съ довѣрие да се отнасятъ къмъ самото читалище. За насърчение дейността на прилепското читалище, получиха се отъ Цариградъ нѣколко сандѣци разни учебници и книги. Много отъ тѣзи книги били разпратени изъ по-голѣмитѣ села. Срѣдствата читалището черпѣло отъ честитки за сватби, за еснафскитѣ именни празници и отъ глоби на членове, които говорятъ неприлични думи. Така наредено, читалището незабелязано сполучило да направи цѣлъ духовенъ превратъ въ живота на прилепчани, да приготви смѣли борци въ народното поприще. Съ течение на времето, то разширило своята дейность. По негова инициатива се свикали въ читалището презъ панаира на вечерни обществени беседи и педагогически конференции български книжари, учители и др. Сжщо тамъ се взело решение за изгонване на гръцкитѣ ученици отъ народното училище и презъ 1867 година туря се началото на открита вече борба съ гръцкото училище и гръцкия владика, която борба се свършва съ пълень успѣхъ за българитѣ. Следъ време читалището се закрива отъ турската власть. Трѣбваше да се дочака освобождението на Прилепъ отъ българскитѣ войски, за да се поднови нѣкогашното читалище „Надежда“.

Презъ 1917 година свика се събрание отъ учителитѣ и интелигенцията, въ което се взе решение за отваряне старото читалище. Изработи се уставъ, който въ най-скоро време биде потвърденъ отъ Министерството на просвѣщението. Отвори се библиотека, записаха се членове и устройха се разни културни и патриотични тържества. Така продължи кратковременния си животъ читалището до настѣпване на катастрофата — 21. IX. 1918 година.

Изъ в. „Прилепъ преди 100 години“ възпоменателенъ листъ по случай 100-годишнината отъ освещаването на прилепската църква „Св. Благовещение“.

К. Църнушановъ

СПИРО МОИСОМИРЧЕВЪ ЗА УЧИЛИЩНОТО ДЪЛО ВЪ ГРАДЪ ПРИЛЕПЪ

Ние сме много щастливи, че въ днитѣ на стогодишната отъ основаването на първото българско обществено училище въ Прилепъ имаме още живи мнозина отъ старитѣ учители и учителки, които могатъ да ни помогнатъ да възкрѣсимъ спомена за тѣхното голѣмо дѣло и да го предадемъ написанъ на по-младото поколѣние. Следъ като сами не се решиха да говорятъ за себе си, отъ присѣщата на нашия старъ просвѣтень труженикъ скромность, ние намѣрихме за по-полезно да ги подиримъ, доколкото времето, ни позволя и пространството не ни дѣли, за да изтъргнемъ изъ тѣхнитѣ уста неволенъ разказъ за времето, въ което сж живѣли и за дѣлото, което сж изграждали въ най-усилнитѣ години на нашата нова история. Едно качество на нашата стара интелигенция особено ни е възхищавало, но и плашило — скромностьта. Възхищавало ни е, защото най-голѣмитѣ работи сж извършвани мълкомъ, тихо, като нѣщо, което е естествено, въ собственитѣ очи недостатъчно голѣмо, за да се шуми около него. Плашило ни е, понеже поради тая скромность и подценяване на голѣмината на собственото дѣло, не излиза и разказъ отъ устата на тѣзи наши скѣпи интелигенти, на които ние днесъ дължимъ толкова много. Има опасность времето да заличи много ценности и да затрудни задачата ни да се вдъхновяваме отъ все по-вече нѣща, които сж голѣма ценность необходима и днесъ.

Ето защо ние намѣрихме нѣкои отъ тѣзи мили старци, наши прѣки или косвени учители, за да ги поизмѣчимъ съ въпроси и да изтъргнемъ отъ паметъта имъ и запазимъ за бждещето ценни сведения. Напрѣгайки своята паметъ, у мнозина отъ тѣхъ оживѣ яркия споменъ за миналото съ една прецизность, която радва и вдъхва веднага довѣрие.

И ето ги сега миналитѣ дни на нашето учебно дѣло описани въ оня видъ, какъвто може да даде единъ разговоръ.

Тѣй успѣхъ да измѣча и дѣдо Спиросъ Мойсомирчевъ, дългогодишенъ учителъ и просвѣтенъ деецъ отъ Прилепъ. Едновременно използувахъ присѣтствието и бодростта на неговата сестра Захария Грашева — една отъ старитѣ директорки на девическото училище въ Прилепъ, за да създамъ възможностъ и на нея, заедно съ помощта на брата ѝ Спиросъ, да оживи спомена за времето, когато се изграждаше образованието на прилепскитѣ девизи, сегга вече 70 годишни бабички. Нека ми бѣде простено, че свободно ще предамъ разказа имъ, спазвайки точността на всички данни, заедно съ формата на тѣхнитѣ мисли и изрази. Свързани отговоритѣ на моитѣ многобройни и многостранни въпроси даватъ следния разказъ:

Роденъ съмъ въ градъ Прилепъ презъ януарий 1866 година. Основното си образование получихъ тамъ, въ училището „Св. Кирилъ и Методий“. Учителите ми бѣха: въ I отдѣление — Григоръ Алексиевъ — Гячето, въ II отдѣление — Константинъ Илиевъ — Псалтътъ, въ III отдѣление — Никола Ганчевъ, а въ IV отдѣление, за малко време — Йосифъ Ковачевъ. Тогава се откри войната за освобождението на България презъ 1877 г., та се лишихме отъ Ковачевъ и отъ училище — временно. Впечатленията ми отъ първитѣ ми учители вече сѣ избледнѣли. По-ясни ми сѣ ония отъ учителитѣ следъ войната.

Прѣвъ учителъ следъ войната ми бѣше Петъръ Орловъ, родомъ отъ с. Бобища (Костурско). Той ми бѣ учителъ въ I класъ на класното училище. Поради нужда отъ учителски сили, той преподаваше и въ девическото училище. Това бѣ презъ 1880 година.

Следъ него ми стана учителъ Илия Здравевъ — Грѣковъ, отъ семейството на Гърчевци. Той стана прѣвъ секретаръ на първата църковно-училищна община следъ 1868 година — годината на скѣсването на всѣкакви отношения съ гърцитѣ. Следъ това той бѣ станалъ учителъ и преподаваше въ класното училище физика и математика.

Подиръ него учителъ ми стана Димитъръ Чешмеджиевъ отъ Прилепъ. Орловъ, Здравевъ и Чешмеджиевъ иматъ тази заслуга, между другото, че откриха училището следъ освободителната война и раздѣлиха ученицитѣ на класове, въ които всѣкой отъ тѣхъ преподаваше свой предметъ. До тогава такова разпредѣление на работата по предметите не е имало, ами всѣкой отъ тѣхъ е ималъ по едно отдѣление (класъ), въ който самичкъ е преподавалъ всичкитѣ предмети. Днешното дѣление на групи предмети въ прогимна-

зиитѣ отговаря на тогавашното тѣхно нововъведение. Това се случи пакъ презъ 1880 година.

Назначението на учителитѣ продължаваше да става отъ града, а не отъ екзархията.

Образованието на моитѣ учители бѣ различно. Орловъ изглежда да е училъ въ грѣцкото училище въ Кожани, но не е сигурно; Здравевъ имаше грѣцко образование — както мнозина тогавашни родолюбиви българи, а Чешмеджиевъ бѣ училъ нѣкой класъ при Груевъ въ Пловдивъ. Чешмеджиевъ бѣше много обичанъ отъ ученицитѣ. Бѣше много надежденъ и интелигентенъ човѣкъ, но се помина младъ, отъ туберкулоза.¹⁾

Що се отнася до учебния материалъ въ отдѣленията, много смѣтно си спомнямъ за нѣкакви взаимоучителни таблици. Имаше и назначени ученици за наши надзорници съ задача да докладватъ на учителя, кой ученикъ е немирствувалъ. Помня, че писвахме върху плочи съ каменни писалки (кондили).

Отъ съученицитѣ си отъ това време помня Георги Раевъ (който после стана директоръ на I мъжка гимназия въ София), Наумъ Йочковъ, Глигоръ х. Илиевъ, Йосифъ Кондовъ, Йорданъ х. Йовковъ и др. По сѣщото време въ горнитѣ класове бѣха ученици Гѣорче Петровъ, Йорданъ Бомболовъ, Пере Тошевъ и др.

Когато азъ бѣхъ ученикъ, вече имаше девическо училище. То се помѣщаваше въ сѣщото здание, зданието на училището, което чествуваме сега. Едното крило на училището бѣше за момчетата, а другото — за момичетата. За всѣко крило имаше и самостояни входи. Входътъ отъ къмъ черквата, въ лѣво отъ горното стълбище, бѣ за мъжкото крило, а входътъ отъ къмъ градинката (на източната страна) бѣ за девическото крило. После биде построено отдѣлно девическо училище въ двора, като бѣха купени къщитѣ на Мотевци, училищниятъ дворъ биде разширенъ и се отвори мѣсто за тая отдѣлна постройка, известна подъ името „забавачницитѣ“ — (днешното училище „Митрополитъ Методий Кусевъ“ — б. н.).

Броятъ на ученицитѣ бѣ много голѣмъ и все повече нарастваше. Паралелкитѣ бѣха препълнени, та се наложи да

¹⁾ Той — споредъ разказитѣ на моята майка — е минавалъ и като поетъ. Съчинилъ е приживѣ пѣсенъта „Ахъ нѣма те вече друже“ или пъкъ я приспособилъ за себе си, така че, преди да умре, пожелалъ да му я пѣягъ на проба. Желанието му било изпълнено. Пѣсенъта гласи въ първитѣ си стихове: „Ахъ, нѣма те вече, друже, увѣхна ти како цвѣтъ, черенъ гробъ те вече погълна отъ красния този свѣтъ...“ (б. н.).

има и нови учебни стаи; поради това се направиха на горния етаж нови промѣни и се създадоха 4 нови учебни стаи. Отначало горниятъ етажъ билъ предназначенъ за помѣщение на черковната община и за жилище на владиката и учителя. Нуждата наложи тѣ да се приспособятъ за класни стаи.

„Отъ 1881 година започна другъ периодъ. Училищата се модернизиратъ въ стопанско, административно и идейно отношение. Назначаватъ се по-подготвени учители — често висшисти. Разширява се обсегътъ на правата и задълженията на училищното настоятелство... Дотогава прилепските училища се издържаха всецѣло отъ църковния пангаръ. За напредъ Екзархията изплаща заплатата на директора (новата титла на главния учителъ). По изключение само учебната 1881/82 година, като начало и по натискъ на архимандрита Методий Кусевъ, който си бѣ създалъ голѣмо влияние, ни се изпратиха за учители трима новосвършивши „Робертъ колежъ“ въ Цариградъ. Това бѣха Василь Карайововъ, отъ Скопие (братъ на Тома Карайововъ), Стефанъ Минчевъ и Мартинъ Тодоровъ. Съ тѣхното изпращане Методий Кусевъ е целѣлъ да открие гимназия въ Прилепъ, вмѣсто въ Солунъ, както въ последствие стана. Голѣма бѣ радостта на празданството, най-вече на младитѣ, които имъ устроиха тържествено посрещане и ги настаниха на прилични квартири. Първиятъ недѣленъ день следъ пристигането имъ, въ тържествено събрание на читалището, новитѣ учители бѣха поканени да кажатъ по нѣкоя дума.

„По този поводъ трѣбва да се припомни, че управата на читалището бѣ завела редъ, щомъ нѣкой виденъ учителъ или общественикъ дойдѣше или минѣше презъ Прилепъ, да го покани въ читалището, за да държи нѣкаква беседа. Това бѣ винаги въ днитѣ на панаира, когато при многото шумъ и залисия е могло да мине незабелязано отъ властта.

„Тѣй бѣ и съ новитѣ трима учители. При влизането въ събранието всички имъ ставаха на крака. Двамата учители — Карайововъ и Тодоровъ — изкараха добре беседата, третиятъ — не се хареса. По-късно той — Минчевъ — се прояви зле и си замина“.

Тѣзи учители внесоха доста нови нѣща въ живота на училището. Преди всичко тѣ направиха ремонтъ на училищната сграда, като махнаха срѣднитѣ стаи и създадоха салонъ; закриха и вратата откъмъ градината (източната страна) и направиха трибуна, където ставаха всички училищни актове. Тѣ сѣщо въведоха раздѣляне по отдѣления и класове, като разпредѣлиха и предметитѣ по групи, преподавани отъ съответенъ учителъ — по договоръ.

Особена новост бѣ въвеждането на часъ по декламации и ораторство. Единъ отъ учителитѣ ставаше ржково-

дители на тѣзи часове. Всѣка срѣда подиръ обѣдъ се събираха всички ученици и учители и почваше декламирането отъ страна на подготвенитѣ ученици. На трибуната седѣха учителитѣ; а рѣководителтъ седѣше на отдѣленъ столъ предъ тѣхъ. Опредѣлениятъ за декламирање ученикъ ще дойде предъ трибуната, ще направи поклонъ предъ рѣководителя, после се обръща къмъ публиката и декламира. Учителтъ държи книгата, кждето отбелязва евентуалнитѣ грѣшки и прави бележки.

Веднажъ Минчевъ временно напусна залата, като предаде бележника на другия учителъ — Гьорче Колищърковъ. Трѣбваше да декламиратъ трима ученици, единъ отъ които бѣхъ и азъ. Първитѣ двама се приближиха до трибуната и се поклониха на празния столъ — схващайки буквално постѣпката си и държейки се за примѣра на другитѣ ученици. Азъ, обаче, като видѣхъ празния столъ, се обърнахъ къмъ учителя, който държеше бележника и на него се поклонихъ. Това ми досѣщане предизвика похвала отъ страна на учителитѣ ми.

„Робертъ-колежовцитѣ“ учители — както ги наричахме — бѣха добри работници. Бѣха и много добре облѣчени, въ френски дрехи. Външността имъ правѣше винаги добро впечатление.

Отъ учебниците спомнямъ си само нѣкои. Особено впечатление ми правѣше граматиката на Момчиловъ, съ своитѣ хубави корици и хубавъ печатъ. Самиятъ ѝ външенъ видъ ни караше да учимъ и съдържанието ѝ; просто я цѣлувахме — дето се казва. Може би затова по този предметъ най-добре се учехме. Отъ другитѣ учебници си спомнямъ Катихизиса отъ Калпазановъ, Аритметика отъ Марининъ—Бурянинъ (преводъ отъ руски) . . .

Тогава се въведе и гимнастиката като предметъ. Новитѣ учители донесоха и нѣкои гимнастически уреди, които поставиха въ двора на училището. Това бѣше голѣма новостъ.

Часъ по пѣние нѣмахме, но пѣехме въ черква.

Първъ титлата „директоръ“ получи Карайововъ.

Следъ неговото заминаване директоръ стана Милковъ (родомъ отъ стара Бѣлгария). Струва ми се, че това бѣ презъ учебната 1882/83 година. Съ Милковъ дойде и Георги Кушевъ, велешанинъ. Кушевъ идваше отъ Русия. Въ противовесъ на Карайововъ, той се старалъ да преподава на мѣстно наречие. Такива му били разбиранията.

Всѣка учебна година тогава завършваше съ изпитъ.

При тѣзи учители завършихъ III класъ и заминахъ за София, за да продължа образованието си. Въ София се учихъ до VI класъ и пакъ се върнахъ въ Прилепъ — сега

вече да учителствувамъ тамъ. Бѣха ме извикали отъ Прилепъ, понеже имаше голѣма нужда отъ учители. Училищень настоятелъ тогава бѣше Василь Крапчевъ, баща на директора на в. „Зора“ — Данаилъ Крапчевъ. Той именно ме извика.

Станахъ учитель презъ 1888 година. Колеги ми бѣха въ класното училище Алекся попъ Дамяновъ (отъ Прилепъ), Йорданъ Тафчиевъ (сжщо отъ Прилепъ), а директоръ бѣ Атанасъ Наумовъ, родомъ отъ Битоля.

„Директорътъ Атанасъ Наумовъ бѣ голѣмъ педагогъ и отличенъ администраторъ. Сведущи лица считатъ неговото служене въ Прилепъ за епохално, нова ера въ развоя на учебното дѣло. Имаше образцовъ редъ въ занятията, задушешность между колежитѣ, съревнувание, подтикъ къмъ самообразование, критика и самокритика, образцови беседи и т. н. Педагогическитѣ съчинения на Басаричекъ, неговата „Методика“ и „Дидактика“ скоро тогава преведени на български, станаха настолна книга на учителството. Имаше благородно надпреварване и самоусъвършенствуване, безъ злоба, безъ завистъ, безъ интриги“.

„Наумовъ бѣше честенъ характеръ, безпримѣрно трудолюбивъ, строго вискателенъ, но и крайно справедливъ. Насърчително действуваше съ примѣри, а не съ властата си като директоръ. Коректенъ, извънъ училището съ най-другарски обноски, при служебнитѣ си ревизии на основнитѣ учители той бѣ особено тактиченъ, беседвайки съ тѣхъ на четири очи. Имаше внушителна външность и респектиреше само съ погледъ ученици и учители. При по-сериозно ученическо провинение събиреше всички ученици въ салона, разкритиковаше постѣпката и държеше назидателни речии. Той внесе коренна реформа въ метода на преподаването въ основното училище, което трѣгна вече по съвсемъ новъ пѣтъ. Учителитѣ престанаха да се срамуватъ и да прикриватъ слабоститѣ си. За всѣкой неясенъ случай започнаха да се отправятъ къмъ него“.

„По тоя пѣтъ прилепското училище продѣлжи да върви и следъ заминаването на Наумовъ. Той се задържа въ Прилепъ само три години, понеже следъ това замина за Солунъ да заеме по-висока служба. Заслужава дебело да се подчертае, че покойнитѣ Йосифъ Ковачевъ и Атанасъ Наумовъ сж били най-авторитетнитѣ директори“.

Наумовъ въ Солунъ стана рѣководителъ на педагогическия курсъ, а после биде назначенъ директоръ на педагогическото училище въ Сересъ. Тамъ има нещастieto да изгуби жена си, която се жертвува за него, за да го спаси при едно нападение срещу него въ една междуособица. По-късно той става инспекторъ на Екзархията и като такъвъ идва

въ Битоля. Не следъ дълго, обаче, той напусна и Битоля, за да избѣгне опасността отъ известни междуособици тамъ.

Като директоръ на прилепскитѣ училища Наумовъ издаваше и учебници, по които се работѣше въ много училища въ Македония. Образованието си бѣ получилъ въ Загребъ, въ прочутия педагогически „препарандиумъ“. Самъ той е билъ отъ бедно семейство. Но зетъ му Димитъръ Македонски — виденъ нашъ общественикъ — му е помогналъ съ издрѣжка, за да може да получи европейско образование. Димитъръ Македонски въ послѣдствие биде убитъ въ Цариградъ.

Наумовъ ми бѣ директоръ отъ 1888 до 1891 година. Следъ него директоръ стана Йорданъ Бомболовъ. Съставътъ на учителското тѣло презъ негово време може да се види на фотографията, която направихме презъ 1892 година. Почвайки отъ първия редъ отъ лѣво на дѣсно, лесно могатъ да се познаятъ ликоветѣ на всички учители тамъ: Антонъ Стоиловъ (отъ Г. Джумая), Д-ръ Йорданъ Янчулевъ, азъ, свещеникъ Козма Георгиевъ (умрѣлъ наскоро следъ освобождението на Добруджа въ Силистра), директорътъ Йорданъ Бомболовъ, Пере Тошевъ — всички отъ Прилепъ; до него Даме Груевъ (отъ Смилево), Георги Трайчевъ (отъ Прилепъ, по-сетнешенъ директоръ и инспекторъ въ Прилепъ), Никола Смичковъ (отъ Прилепъ, по-сетне станалъ дяконъ, прочутъ съ своя гласъ); на втория редъ личатъ: Йорданъ попъ Константиновъ (Прилепъ), Недѣлко Дамчевъ (битолчанецъ), Хаджи Илия Ярѣмзердевъ (Прилепъ), Илия Ивановъ Шелегаровъ (Прилепъ), Радославъ Трифуновъ, Стойчевъ, Ангеле... (забравихъ презимето му) — всички учители презъ учебната 1892/93 година.

Следъ две години директорствуване Бомболовъ биде замѣстенъ отъ Паскалъ Рачевъ.

Азъ преподавахъ главно математика. Следващата учебна година вече не бѣхъ въ Прилепъ. Следователно, споменитѣ ми свършватъ до 1893 година. Напуснахъ преди освещаването на новото училище, което е само клонъ отъ старото и носи сѣщото име „Св. св. Кирилъ и Методий“. Но азъ помня строежа му презъ 1893 година — точно преди 50 години. Въ връзка съ тоя строежъ въ съзнанието ми изпъква фигурата на единъ отъ голѣмитѣ родолюбци и просвѣтни дейци въ Прилепъ; това е Гьорче х. Пановъ. Той бѣше душата на черковно-училищната община. Като нейнъ пълномощникъ той изработи плана на новото училище, понеже имаше опитъ отъ по-рано, строейки къщата си, която бѣ солидно здание, хубаво планирано. (Сега тази къща е собственост на Спиросъ Петревъ). Гьорче бѣше и ръководителъ на строежа. Ползуваше се съ безкрайното довѣрие на об-

Фотография отъ 1892 г. Съставъ на учителското тѣло.

щината, понеже бѣше извънредно честенъ. Извънредно благъ, честенъ, уменъ, любимецъ на младежта и интеллигенцията, ползуващъ се съ неограниченото довѣрие и на еснафитѣ, той бѣ наистина голѣмъ родолюбецъ. Притежаваше четвъртокласно образование — за онова време предостатъчно за единъ търговецъ, какъвто по занятие бѣ той. Притежаваше и практически умъ. Материално бѣ добре поставенъ. По-късно той стана комисонеръ въ Солунъ; следъ войнитѣ се прибра въ София, където се помина преди нѣколко години.

Новото училище се построи поради нарастващия брой на ученицитѣ и неудобността на старото училище при новитѣ изисквания на учебното дѣло. Горниятъ му етаж бѣ неудобенъ, съ много студени поради слабата направа стая, честитъ ремонтъ не можеха да поправятъ положението и пр.

Поставянето на основния камъкъ на новостроещата се сграда стана много тържествено. Срѣдствата бѣха отъ народа. Който не можеше да помогне материално, помагаше съ работа. Недѣлно време майсторитѣ работѣха безплатно. Тогавя църквата поставяше казани за готвене храна за тѣхъ; жени отъ народа идваха да готвятъ доброволно и да услужватъ на майсторитѣ. Понеже азъ бѣхъ секретаръ на училищното настоятелство, зная какъ се събираха сумитѣ, всичко идваше доброволно отъ народа.

По-късно азъ пакъ имахъ възможность да наблюдавамъ училищния животъ въ Прилепъ. Презъ 1894 година бѣхъ учителъ въ Крушово, после отидохъ въ Охридъ, където стояхъ като учителъ три години. Оттамъ бѣхъ извиканъ отъ Битолската митрополия, където бѣхъ единъ видъ командированъ за секретаръ. Това положение именно ми даваше възможность да следя напредъка на прилепското учебно дѣло.

Интересувате се отъ пѣснитѣ, които се пѣха въ училище. Не бѣха малко. Но ония, които имаха значение въ връзка съ просвѣтното ни дѣло, и днесъ звучатъ въ паметта ми. Ето две отъ тѣхъ:

ЗА СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ

Папитѣ ви люто кълнятъ,
Чѣ сте еретици,
А вие сте два брилянта,
Две чисти жълтици.

Шафарики ви „чисти гърци“
Учено нарече,
Безъ да знае „Въ начале бѣ...“
Кой първи изрече ...

УЧИЛИЩНА

Бързо да вървимъ съ наука,
Ой, дружинно млада,
Заповя сме сбрали тука —
Въ тазъ свещена сграда

Трудъ и ревностъ намъ сполука
Готвятъ за награда.

Изъ това поле широко
И съ борба надеждна
Срещу простота дълбока
Да вървимъ прилежно...

Мелодията на първата пѣсенъ е еднаква съ комитската пѣсенъ отъ ново време „Отъ Вардара до Бѣлграда голѣмъ шумъ се дига, македонскитѣ комити ултиматумъ даватъ“. Мелодията на втората пѣсенъ е еднаква съ славянски химнъ „Ой славяни...“

Споменахме за много нѣща, добре е да споменемъ и за училищния слуга — прочутия Спиро Скубе. Той бѣ извѣстенъ съ много нѣща, между другото и съ своитѣ сойтарилъци (дяволии). Той подѣржаше голѣма чистота въ стаятъ, но обичаше да се шегува съ всѣкого. Веднажъ въ общинската стая бѣше се смѣкала покривката на миндера. Единъ отъ общинаритѣ му казва да я оправи хубаво. „Море шчо ке я кревамъ, пакъ ке падни!“ — отговори сериозно той.

Другъ пжтъ пакъ въ общината единъ отъ общинаритѣ поиска чаша вода. Спиро му донесе. Сѣкашъ по внушение, почнаха всички общинари единъ следъ другъ да искатъ чаша вода. Следъ като даде на всички, Спиро Скубе плесна нѣколко пжти съ рѣце и викна: „Момче, дай зобницитѣ!“ — т. е. говедата се напиха съ вода, сега дай торбитѣ съ зобъ да почнатъ да се хранятъ...

Когато общинаритѣ го заплашваха, че ще го уволнатъ за подобни прояви, той имъ отвѣрщаше: „Мене ми е арно овде. Вамъ, ако не ви чини, ойте си!“

Единъ зименъ день общинаринътъ Тодоръ Гавазовъ, както бѣше се сгушилъ край печката, поискалъ на шега отъ Спиро кафе. „Бива!“ — отвѣрна Скубе и безъ да му мисли много, отива у дома му и поисква отъ жена му кутията съ кафе и захаръ. Даватъ му я. Вари Спиро Скубе кафе и черпи всички. Кѣсно се досети Тодоръ Гавазовъ съ чие кафе става черпнята и избѣга отъ мжка.

Спиро бѣше голѣмъ пешеходецъ. Когато бѣ необходимо, той отиваше пешъ чакъ до Битоля и бързо се връщаше.

Той бѣ и екекуторътъ надъ ученицитѣ: въ по-раншно време ꙗзъ изпълнявалъ наказанията надъ тѣхъ наложени отъ страна на учителитѣ.

Изглеждаше несмѣняемъ, но Атанасъ Наумовъ му дойде до хакъ. Уволни го поради прекалявания съ шегитѣ, пѣкъ и вече стана негоденъ за работа.

Би трѣбвало да споменемъ и имѣната на многото училищни настоятели, които съ години надзираваха учебното дѣло и се грижеха за напредъка му. Другаде навѣрно това е по-добре изтъкнато. Азъ ще спомена само ония настоятели, които действуваха въ мое време. Тѣ сѣ Василь Крапчевъ, Илия Крапчевъ, Согиръ х. Илиевъ, Гьорче х. Пановъ, Илия Самарджиевъ, Аце Яновъ, Ицко х. Ангелзвъ, Кочо Небреклиевъ, Василь Дудевъ и др. Отначало тѣ бѣха на брой петъ, после станаха седемъ. Отъ тѣхъ най-дълго време служи Ицко х. Ангелзвъ, а отъ новитѣ — Гьорче х. Пановъ.

На края нека кажа следното:

„Прилепското училище въ всички времена и въ всѣко отношение е играло първенствуваща роль въ цѣлата областъ. То е дало най-голѣмъ контингентъ учители, които, макаръ и безъ висше или специално образование, сѣ разнасяли просвѣта изъ цѣла Македония. Притежавало е най-богата библиотека и кабинетъ съ училищни пособия. Повечето успѣхъ и постижения, за които се говори или се загатва въ настоящитѣ бележки, не сѣ първи по рода си само за Прилепъ, но и за цѣла Македония. Винаги то е имало, сравнително мѣсто, най-добре подбранъ учителски кадъръ. Това твърдя, безъ да искамъ да обиждамъ, нито да подценявамъ нѣкого. Мнозина отъ учителитѣ следъ напускането на гр. Прилепъ виждаме да заематъ високо обществено положение. Така напр. Ковачевъ става кметъ на София и професоръ въ висшето училище. Мартинъ Тодоровъ — кметъ на София, Ст. Обрейковъ — председател на търговско-индустриалната камара въ Пловдивъ, Хр. Ив. Поповъ — народенъ представителъ и министъръ въ София, Антонъ п. Стоиловъ — директоръ на Етнографския музей въ София и пр. А какво да кажа за Даме Груевъ и Пере Тошевъ? Тѣ не бѣха учители карьеристи, а съ друга цель, днесъ позната на всички ни, временно прегърнаха учителството. Вроденото тѣхно призвание теглѣше ги другаде. Даме Груевъ! Колчимъ стане дума за този великанъ по духъ, азъ си го представямъ съ неговата стройна фигура, милъ и благовиденъ образъ, приятенъ, благъ и спокоенъ говоръ, нѣжни обноски, безобидно шеговитъ, винаги вежливъ и засмѣнъ, готовъ всѣки моментъ да влѣе укротителенъ балсамъ при случайна свада. Виждамъ съмъ го въ събрания, на подсъдимата

скамейка, въ затворническата килия, все така спокоенъ, полузасмѣнъ. Стражата въ затвора го наричаше „Звезделията даскалъ“ и изпитваше доволство да му отпрати темане и да заговори съ него. Въ Прилепъ той живѣше въ една стая съ учителя Недѣлко Дамчевъ отъ Битоля у Коне Браиловецъ, близо до чаршията. В. М. Р. О. официално се основа и се конституира съ управително тѣло по-късно въ Ресенъ и въ Солунъ, но тукъ, въ Прилепъ то бѣ замислено и решено. Тукъ Даме вербува първитѣ си съидейници: Пере Тошевъ, Гѣорги Пешковъ, Йорданъ п. Константиновъ, Н. Данчевъ, Йорданъ Гавазовъ, а може би и други нѣкои.

„Най-после трѣбва да отбележа, че презъ годинитѣ около възстанието нормалниятъ вървѣжъ на училището бѣ доста смуцавано отъ намѣсата на властѣта. Меарифътъ и полицията дебнѣха и при най-малкъ поводъ, често и безъ поводъ, се намѣсваха въ училището. Най-вече биваха преследвани чужденцитѣ (неприлепчани) директори. Така Петъръ попъ Арсовъ едвамъ искара едно полугодие и бѣ прогоненъ. Димитровъ има сжщата участь, като не можа да се задържи нито два месеца. Димитъръ Попандовъ съвсемъ невинно биде мжченъ и разтаканъ по затворитѣ. Христо Шалдевъ пкъ заболѣ тежко, та специаленъ лѣкаръ бѣ извиканъ отъ Битоля, за да му спаси живота.¹⁾

¹⁾ Пасажитѣ поставени въ скобии сѣ оригинални, излезнали отъ перото на дѣдо Спиросъ и предадени ми за използване на съответното мѣсто. К. Ц.

ИЗЪ СПОМЕНИТЪ НА ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ

1891—1892 учебна година

Прилепскитъ училища сж едни отъ най-добре уредени-тъ въ страната и съ помагала, и съ помѣщение и съ персоналъ. Особено учебното дѣло въ града се издигна презъ дветъ предидущи години, въ директорството на известния педагогъ Анастасъ Наумовъ. Грижата за училищата е повѣрена на училищното настоятелство, въ състава на което влизаха най-интелигентнитъ млади граждански сили, като: Гьорче Пановъ, Сотиръ Илиевъ, Даме Небрѣклиевъ, Илия Самарджиевъ, Ицко х. Попевъ, Мияйле Зердевъ и др. Издрѣжката на училищата бѣ отъ черковната каса. Цѣлия училищенъ бюджетъ възлиза около 1.000 наполеона. Само директора се плащаше отъ Екзархията. Прилепскитъ училища по това време бѣха чисто автономни, подчинени на училищното настоятелство, което назначаваше и уволняваше учителитъ, правѣше ревизии и стопанисваше въ него. То имаше и свой правилникъ. Врѣзката съ Екзархията бѣха само училищнитъ програми. За тази училищна автономностъ ставали сж често спорове между Екзархията и общината. До колко последната е държала за автономността на своитъ училища свидетелствува факта, че тя (общината) предпочитала да рискува помощта давана отъ Екзархията за директора, отколкото да изгуби автономността си. Било е време, когато екзархийски инспектори не сж посещавали прилепскитъ училища. Освенъ централното мъжко училище имаше и махленско смѣсено основно училище съ забавачница и 2 паралелки отдѣления съ 230 деца. Централното мъжко имаше: забавачница, 8 паралелки отдѣления и три класа, съ 750 ученици. Девическото училище броеше забавачница, 7 паралелки отдѣления, три класа съ 600 ученички. Цѣлиятъ учителски персоналъ се състоеше отъ 17 учители и 12 учителки. Девическото училище си имаше отдѣлно управление (директорка). Учителитъ бѣха: Йорданъ Бомболовъ, Сп. Мирчевъ, Йорданъ Янчулевъ, Пере Тошевъ, Йорданъ Тафчиевъ, Георги Трайчовъ, Ил. Ивановъ, Ил. х. То-

шевъ, Никола Смичковъ, Ангелъ Воденичаровъ, Д. Недѣлковъ, Н. Радославовъ, А. п. Стоиловъ, Д. Стойчевъ, Йорд. п. Костадиновъ, свещ. Козма Георгиевъ, Г. Дамевъ.

Централното училище се помѣщаваше въ голѣма солидна сграда издигната въ 1843 година. Пособия, помагала и кабинети имаше достатъчно. При училището имаше и библиотека, отъ която се ползуваха и гражданитѣ. Училищната библиотека тая година броеше 403 екземпляра разни книги. Посетена бѣ отъ 678 четици, отъ които 476 учители и ученици, 155 граждани и 47 гражданки. Въ училището царѣше пълна колегиалностъ и искреностъ между персонала. Извънъ училищната дейностъ на това време се състоеше въ даване представления за гражданството, четене реферати предъ колегията и събиране помощи за недѣлното училище. Недѣлното училище функционираше съ 3 отдѣления и 50 ученика. Тая година се играха пиеситѣ: „Смъртъта на князь Потемкинъ“, комедията „Неправедно признатъ за лудъ“. Директора, като синъ отъ богатото семейство Бомболови, подари цѣлата си заплата на общината.

Прилепъ на това време още бѣше се удостоилъ съ свой български митрополитъ, та църковно-училищната община бѣ най-висшата църковно-просвѣтна власть, чиито авторитетъ и престижъ се ценѣха достойно както отъ турската официална власть, така и отъ гражданството и цѣлото българско население въ околията. Прилепската община еднакво се уважавахъ и отъ другитѣ общини въ страната, както и отъ най-висшата черковно-училищна власть — Екзархията. Изборитѣ за тоя църковно-училищень инспекторъ на това време ставахъ не по уставнитѣ постановления на нѣкакви писани закони и правилници екзархийски, а по традиция и практика наследени отъ по-далечното минало. Факторитѣ, които дирижираха тоя институтъ, или по-право казано, които го качвахъ и свалаха, това бѣха еснафитѣ, които по брой (38) и по организираностъ, държахъ рекордъ въ страната. Ето тая практика. Въ първитѣ дни на всѣка нова година, старата община изработва списъкъ на кандидати отъ 36 лица. Тая листа се изпраща до първомайстора на всѣки еснафъ, който отъ своя страна свиква еснафско събрание и избиратъ 12 души отъ посоченитѣ 36 лица, по общо съгласие или вишегласие. Потвърденъ изборниятъ листъ съ еснафския печатъ и надлежнитѣ подписи, връща се въ общината въ затворенъ пликъ. Старата община отваря писмото, преброява гласовѣтъ, провъзгласява избранитѣ 12 души и ги подканя на първо заседание въ опредѣленъ день. Въ тоя день стариятъ председателъ открива заседанието и си излиза. Новитѣ членове сѣщевременно избиратъ си председателъ. Въ следующото заседание общината избира 6 души

граждани за училищни настоятели и двама изъ помежду си за черковни епитрони. Ето имената на по-виднитѣ граждани, които се редуваха въ черковно-училищната община: Хаджи Здраве х. Ангеловъ, Коста Бомболовъ, Т. х. Поповъ, Г. Богдановъ, Ил. Небрѣжанецъ, Н. Небрѣжанецъ, А. Търпевъ, В. Крапчевъ, Ив. Попевъ, Ил. Мърмевъ, Кочо Небрѣклиевъ, А. Яневъ, Г. х. Пановъ, Спиро п. Димитровъ, х. Тоде Кузмановъ и др. А училищни настоятели бѣха: Сотиръ х. Илиевъ, Г. х. Пановъ, Ицко х. Поповъ, Д. Небрѣклиевъ, М. Зердевъ и др.

1892—1893 учебна година

Болшинството отъ учителитѣ сме прилепчани. Мѣстето на персонала ставаше много рѣдко. Веднажъ заелъ учителя своето мѣсто, чийто способности сѣ доказани, той рѣдко се мѣсти. Не така бѣ поставенъ учителя, назначаванъ направо отъ Екзархията. Тамъ на това време царѣше каприза и доносничеството. Достатъчно бѣ да се получи въ Екзархията нѣкое анонимно писмо отъ лице неизвѣстно по адресъ на учителя, или отъ председателя на общината, винаги духовно лице, да каже, еди кой си учителъ е неблагонадежденъ — веднага последваше премѣстване отъ единия край на екзархийската ведомостъ на другия — или уволнение. Това анкета, разследване, проучване и пр. прийоми въ интереса на учителството и учебното дѣло, не бѣха известни на Екзархията тогава. Късно, много късно, чакъ когато се създаде при Екзархията смѣсенъ съветъ, въ който влизаха мирски лица, а то бѣ следъ хуриета вече, почувствува се едно подобрене за учителя

Общината замисли да строи нова училищна сграда съ народни срѣдства. Пусна се подписка между еснафитѣ и въ скоро време почнаха записвания на значителни суми. Ето списъкъ на дарителитѣ: Хаджи Мирче Бомболовъ 500 лири турски, Хр. Фукара 330 лири, сарафския еснафъ 78 лири, Недѣлното училище 60 лири, бакалския еснафъ 57 лири, ракиджийския 20 лири, йарчийския 16 лири, ковачкия 16 лири, азарджийския 11 лири, калайджийския 10 лири, кондураджийския 10 лири, юрганджийския 10 лири, самарджийския 10 лири, кантарджийския 7 лири и 73 гроша, казанджийския 6 наполеона, пашуджийския 5 наполеона и 20 гроша, фурнаджийския 4 лири, черчийския 4½ наполеона, кочиджийския 3 лири, пагурджийския 3 наполеона, дограмаджийския 4 минца, Коста Бомболовъ 31 лира, Гьорче п. Димитровъ 30 лири, Хаджи Здраве 8 лири, Бр. Кузманови 6 наполеона, Н. Крапчевъ 5 наполеона, Бр. х. Панови 4 наполеона, Ил. Димшовъ 4 наполеона, Хаджи Спиро 4 наполеона, Ил. Мърмевъ 2 наполеона, М. Зердевъ 2 наполеона, Гр.

Кондовъ 1 лира, Д. Мирчевъ 1 лира, Сп. Грековъ 1 лира, Сп. Мирчевъ $\frac{1}{4}$ лира, В. Дедевъ 56 гроша, П. Кондовъ 56 гроша, П. Тошевъ 36 гроша, Юрд. Кусевъ $54\frac{1}{4}$ гроша, всичко 1.266 лири турски, колкото бѣха предвидени за строежа.

Благотворителността на прилепчани за черквата и училищата бѣше добра черта. Само така можеха да преуспѣватъ тия два храма: на науката и Бога.

1893—1894 учебна година

Педагогическитѣ конференции следваха редовно. Първиятъ членъ отъ устава на педагогическия съветъ гласѣше: Учителското тѣло при прилепскитѣ мъжки училища устройва педагогическия съветъ, целта на който е спомогане за самообразованието и самосъвършенствуването на членоветѣ му. За постигането на тая цель четатъ се сказки и се разискватъ въпроси отъ чисто педагогически или наученъ характеръ. Презъ тая учебна година държаха реферати учителитѣ: П. Рачевъ за „Чувствата“, Сп. Мирчевъ „Важността на веселия духъ при възпитанието“, П. Рачевъ „Паметъта“, Г. Трайчевъ „Преимуществата на новитѣ времена надъ миналото“, Хар. Грашевъ „Домашното възпитание на децата въ връзка съ училището“, Г. Трайчевъ „Училищната хигиена“, Ил. Тошевъ „Домашното възпитание на детето въ съгласие съ училището“, П. Рачевъ „Нравственитѣ ни понятия“.

1894—1895 учебна година

На 20 октомврий 1894 година стана освещаването на новата училищна сграда, която по своята солидность, хигиеничностъ и педагогически изисквания, наподобява Пловдивската гимназия, споредъ преценката на кореспонденти, дошли следъ хуриета. И наистина тая сграда бѣ гордостъ за прилепчани, понеже послужи за примѣръ и назидание на много други градове да си издигнатъ подобни училищни помѣщения. Зданието е дълго 42 аршина, широко 20 аршина и високо 14 аршина. То има 14 стаи; 6 стаи и салонъ на горния етажъ и 8 стаи и 2 коридора на долния. Стаитѣ съ 6 аршина високи, 10—9 аршина широки, 7 аршина дълги. Салона е дълъгъ 24 аршина, а широкъ 11 аршина. Отпредъ на фасадата личеше красивъ надписъ съ едри букви: „Българско Народно училище Св. Кирилъ и Методи 1894 г.“.

1907—1908 учебна година

На 1 септемврий 1907 година заехъ длъжността управителъ на прилепскитѣ мъжки училища и и. д. управителъ на девическитѣ, понеже титулярния управителъ, г. Илия Ивановъ боледуваше. Така едновременно управлявахъ прилепскитѣ училища съ около 2.500 ученика и 44 учителски сили.

Трудна задача е да се води управление съ толкова свѣтъ, но при разбирателство, сговоръ и колегиялностъ, каквито царѣха въ прилепскитѣ училища, планини се повдигатъ. И азъ развихъ максимумъ усилия. Въодушевенъ отъ мисълта

— че служа на родния си градъ и на училището, що ми е дало основното образование, не жалѣхъ нито трудъ, нито енергия. А отъ друга страна искахъ да покажа на моитѣ съграждани, че и еснафски синъ, безъ голѣми фирми, може да управлява прилепскитѣ училища. Тая моя, тежка инакъ задача, твърде много се улесняваше отъ еднодушието на цѣлото почти учителство. За чещъ на тогавашнитѣ учители ще кажа, че всички до единъ се въодушевяваха съ идеята: чрезъ просвѣта къмъ по-скорошна свобода на Македония. Имайки тоя девизъ писанъ въ нашето учителско знаме, ние, прилепскитѣ учители, чудеса вършѣхме, както ще се види по-доле. Тоя идеалъ даваше куражъ на всички ни, отъ тамъ черпѣхме сили и енергия, иначе наистина не би било по силитѣ ни да издържимъ: 1) управлението, 2) 18 часа седмично уроци, 3) безъ писаръ въ канцеларията — самъ завеждахъ цѣлата преписка съ 300—400 изходящи и входящи писма, рапорти полугодишни и годишни, 4) реверзия на селскитѣ училища, 5) Председател на околийския революционенъ комитетъ. Нови учители бѣха: Д. Котевъ и Д. х. Поповъ. Отвори се ново махленско училище „Отецъ Паисий“, въ къщата на Рошковци. Броятъ на цѣлия персоналъ бѣ 21

учители. Класни учители сж: Ил. Кепевъ, К. Димитровъ, Д. Котевъ, В. Христовъ, Д. Бежаровъ; въ централното основно училище сж: Д. х. Поповъ, Т. п. Адамовъ, Йор. Ацевъ, Йор. п. Ивановъ, М. Количърковъ, М. Какарасковъ, М. Грабуловъ, М. Зайчевъ, Д. Поповъ, Г. Талевъ; въ варошмахленското училище сж: Ил. Костовъ, Р. Боцева, В. Гочева, Ф. Танева, Г. Дамевъ.

Построиха се неподвижни кабинетни шкафове въ единия край на училищния салонъ кждето бѣха помѣстени: по физика 63 апарата, по химия 52 помагала и химикали, по зоология 50 екземпляра препарирани бозайници и богата колекция отъ наѣскоми, по минералогия колекция отъ 110 минерали, по антропология: 5 екземпляра (скелетъ, трупъ, око, ухо, гърло). Стенитѣ пъкъ на голѣмия училищенъ салонъ бѣха украсени съ 120 картини на животни, 40 картини на растения, 22 минералогически картини, 5 по антропология. Още кабинетитѣ броеха: 93 картини по въроучение, 16 екземпляра карти географически, глобуси, лунариумъ, помагала по география и рисуване. Така украсено и уредено училището съ своята нова сграда и съ своитѣ богати кабинети, правѣше отлично впечатление на посетителитѣ и съперничеше на много учебни сръдни заведения. Сжщата година училищната библиотека броеше 1.150 екземпляра книги и 100 год. течения отъ списания, а ученическата библиотека имаше: 250 книги и 30 год. течения на списания.

Училищната библиотека бѣ посетена 2.500 пжти, отъ 478 четци (учители и граждани), а ученическата — 1.500 пжти отъ 490 ученика. Презъ годината се дадоха 10 ученическо-родителски забави и 4 представления. Представиха се пиеситѣ: „Геновева“, „Насила женидба“, „Сираче безъ зестра“, отъ които се получи около 70 лири чистъ приходъ. На едно отъ представленията присжтствува Битолския валия, който подари 10 лири на училището. Макарь директора и частъ отъ учителитѣ да бѣха активни дейци на революционното дѣло, училището бѣ поставено на една завидна висота. Дисциплина и редъ владѣше навѣкъжде, акуратность и строга колегиалность царѣше между учителството, като, нека му признаемъ, не жалѣше време и трудъ за пресуѣване учебното дѣло. Въодушевени отъ идеала да видятъ Македония свободна, прилепскитѣ учители дене учеха младото поколѣние, въ празникъ бѣха и будители на народа, а ноше — на събрание или беседи по организационни въпроси. И за всичко това, той, прилепския учитель, никога не, издигна гласъ на протестъ предъ начальство и общество, никога не заяви, че нѣма да работи, понеже слабо е възнаградень! Идеалъ светъ движеше тогавашното учителство, огньъ свещень горѣше въ неговитѣ гърди. Ето защо, учи-

лицето, просвѣтата вървѣше паралелно съ революционното дѣло. Не само, че нѣмаше прѣчка отъ последното, но въ много случаи, то му съдействуваше. Така бѣ въ последнитѣ години до „Хуриета“. Еволюцията и революцията взаимно си помагаша и се допълняха. За илюстрация на горното ще цитирамъ нѣкои пасажи отъ екзархийското писмо № 2496 отъ 4. III. 1898 година по поводъ полугодишния рапортъ на учил. управление подъ № 218, за да се види, какъ ценеше дейността на прилепския учител най-висшата училищна власть, на чело на която стоеше единъ калугеръ — Екзарха.

Учителитѣ сж тѣй сжщо прилежни и трудолюбиви, пише директора въ своя рапортъ, и по отношение извънкласната имъ работа. Благодарение на тѣхната готовность, дали сме досега 8 забавления (утра), държани сж 3 педагогически конференции, дадоха се едно следъ друго 4 представления, на едно отъ които присѣтствува и Битолския валия, дошълъ по обиколка въ града, като подари 10 лири турски на училището. И ако учителитѣ до края на учебната година останатъ така вѣрни и искрени на длъжността си, както досега, така солидни и искрени въ отношенията си единъ къмъ другъ и предъ обществото; така коректни въ отношенията си спрямо своето начальство, — тогава съ пълно право може да се каже, че прилепскитѣ училища сж вѣнецъ на просвѣтното дѣло въ Македония.

Екзархийското писмо гласи:

— Като Ви изказва благодарность отъ страна на Екзархията за развитата отъ Васъ и учителитѣ дейность по уредбата, управлението, успѣхътъ, дисциплината въ повѣреното Ви училище, Отдѣлтътъ счита за умѣстно, г-не Управителю, да се спре върху нѣкои пасажи отъ рапорта Ви:

1. Всички мѣрки изброени въ рапорта Ви, сж добре обмислени. Тия мѣрки говорятъ за едно похвално усърдие отъ страна на училищното управление и учителитѣ къмъ интереситѣ на училищното дѣло.

2. Идеята за сближаване семейството съ училището чрезъ детскитѣ утра и театрални представления сж целесъобразни. Чрезъ такива мѣрки и културни начинания, учителството създава условия за националенъ възторгъ и гордость.

3. Решението на учителския съветъ да се основе въ града сиропиталище, прави честь на учителитѣ. Екзархията горещо поздравява учителското тѣло за тоя високо благороденъ починъ и примѣрна филантропия.

4. Сжщо така и решението на учителския съветъ за отваряне недѣлно училище е повече отъ похвално.

5. На Екзархията особено приятно е да чуе отъ Васъ такива ласкави отзиви за учителското тѣло при прилепскитѣ училища и т. н. . . .

Есента през 1907 година стана конгресъ отъ нелегалнитѣ и легални делегати отъ града и селата на прилепския революционенъ районъ, за изборъ на ново ръководно тѣло на околийския комитетъ. Бѣше недѣленъ день, когато училищния слуга Даме, бившъ четникъ, ми съобщи, че въ „читалищната стая“ (така се именувахе най-голѣмата класна стая въ старото училище) ме чакатъ нѣколцина граждани. Действително тамъ заварихъ 12 души прилепчани, половината отъ които образуваха ръководното тѣло на околийския комитетъ. Следъ моето пристигане взе думата Д. К. и прочете следната листа на членоветѣ за новия околийски комитетъ, изработена на общия конгресъ: Председател на комитета — директора на прилепскитѣ училища, Георги Трайчевъ и членове: Алекса Колищърковъ, М. П., Данаилъ Зайчевъ, Ацко Николовъ и Коста Димитровъ (учителъ).

Понеже българското училище и българскиятъ учител бѣха силно компрометирани предъ турскитѣ власти — училището бѣ комитеско гнѣздо, а учителътъ комитаджия, — трѣбваше да измислимъ тактика и прийоми, за да замаскираме нашата дейность предъ Жаверовци — турската полиция, и да засвидетелствуваме предъ властта и подозрителното общество довѣрие, че училището и учителството стоятъ далечъ отъ комитескитѣ работи. Подобна тактика ни се налагаше и отъ обстоятелството, че зачестиха аферитѣ на предателство, или случайни открития на революционното дѣло, вследствие на което взеха да оредчаватъ по-интелигентнитѣ сили отъ редоветѣ на организацията. Едни биваха залавяни, осжждани и заточавани; други — станаха нелегални. За тая целъ на първо време реши се: да се не допускатъ селяни въ училището, служащи за куриери между четитѣ и комитета. Въ училището ще се съхранява най-необходимата архива, комитетския печатъ и отъ тукъ ще излиза и влиза всичката преписка. Тукъ ще ставатъ и заседанията на комитета. Опредѣлиха се пунктове и лица въ чаршията, където селскитѣ куриери ще предаватъ и получаватъ кореспонденцията и разнитѣ други колети. Такива пунктови лица и мѣста бѣха: магазина на Данаилъ Зайчевъ за съобщение съ полската чета; магазина на Ацко Николовъ за съобщение съ прекоридската чета и Въртановския ханъ за съобщение съ мариовската чета. По такъвъ начинъ, само съ изолироването на селскитѣ куриери отъ училището, можахме да внушимъ довѣрие въ училището и заблудимъ будното око на турска полиция, която денонощно следѣше, кой влиза и излиза отъ училището. И не следъ много време каймакамина Шефкетъ бей, лично засвидетелствува, че сега се убедилъ действително, какво българскитѣ училища и учителитѣ престанали да се бъркатъ въ комитаджилкъ. Такъва

атестация за училището изказва и дивизионния командиръ Мустафа Гиритли паша, когато съ група граждани го посетихме на байрама. По сжщия тоя начинъ можахме да внушимъ довѣрие и въ обществото къмъ училището. Помня веднажъ се яви при мене г-жа Е. Ч. известна шпионка, да ме моли да кажа на градската чета, която презъ една нощъ ѝ скочила въ двора, за да я убива, че тя била благонадеждна. Другъ пътъ се яви почтенъ единъ гражданинъ, да търси съ-действие отъ комитета.

Макаръ, че властта имаше довѣрие вече въ нашето училище, че не се бъркаме въ никакви комитески работи, това бѣ пълна заблуда, спечелена само съ тактиката, която препоръчахме, когато поемахме ржководството на комитета. Най-умѣло заблуждавахме сжщата тая властъ и въ обиколката ми по селата, дори и когато имахъ срещи съ цѣла чета. За илюстрация ще наведе само 1—2 конкретни случая.

Въ качеството ми директоръ на прилепскитѣ мъжки училища, предстоеше ми да посетя и ревизирамъ селскитѣ училища въ прилепската околия. Това бѣше пролѣтта презъ 1908 година въ м. мартъ. Повикахъ Н., прочутиятъ майсторъ на комитески скривалища, довѣрено лице на комитета, и го поканихъ да ме придружава въ обиколката ми, като служащъ. Въ опредѣлениятъ день и часъ пристигнаха въ домътъ ми двамата конни стражари, които щѣха да ме придружаватъ, като охрана. Следъ като стъкмихме нашия багажъ, състоящъ се отъ патрони, лѣкарства, облѣкло, хранителни продукти, коняци — всичко това предназначено за четата, и товарено на два коня, които ще ездимъ съ Н., потеглихме за с. Заполжани, кждето трѣбваше да срещнемъ полската чета на Петъръ Костурчето. Подиръ двучасовъ лекъ и приятенъ пътъ стигнахме благополучно въ селото и спрѣхме въ училището. Доиде кмета, прибра конетѣ съ багажа и поведе стражаритѣ въ опредѣлената квартира. Следъ привършване училищната работа заведоха ни при четата, която бѣ на квартира у сжщия хазаинъ, дето сж и стражаритѣ, само че въ две отдѣлни стаи. На стражаритѣ е сложена хубава гостба. Иматъ и джиброва ракия. Конетѣ имъ се гледатъ добре. За повече не имъ е грижа. Така бѣше нѣкога въ турско. Ний срещнахме се съ четата, дадохме имъ багажа, беседвахме съ часове, ядѣхме и пиехме и като привършихме работата, потеглихме за друго село. Следъ день-два трѣбваше да се срещна съ Блажета Биринчето (крушовски войвода). Това стана въ с. Митрени. Потеглихъ отъ с. Кривогащани, кждето има жандармерийска кула. Пжтя води все презъ ниви и е далечъ близу часъ. Всички почти мъже отъ Св. Митрини сж по полето. Селото брои около 10-тина чифлици и селянитѣ сѣятъ пролѣтни култури. Въ селото е

Блаже. Азъ пристигамъ съ стража. На пръвъ пѣтъ селянитѣ се уплашиха, докато разбератъ кои сме и съ каква мисия идемъ. Спрѣхме предъ училище. Стражата биде заведена въ една кула, а ний намѣрихме Блаже съ четника Ташко да ядатъ лукови листа (младъ чесънъ), сдробени въ паница съ вода, оцетъ и соль — нѣщо като салата, която по насъ се сърба съ лъжица. Следъ дълга беседа и хубавъ обѣдъ, раздѣлихме се и съ Блаже. За да се похвали предъ насъ, че е добъръ стрелець, Блаже ни спрѣ за минутка, като ни обърна вниманието на едно врабче, кацнало въ двора на сливата, и което прицѣлва презъ прозореца въ стаята да го убие съ манлихерата си. Гръмна и го уби, въпрѣки нашето настояване, че въ селото има стражари и каи по чифлицитѣ (турци).

До колко властѣта бѣ заблудена отъ насъ, сведочатъ следнитѣ два факта: Димко Бучинче (шпионъ) донесълъ лично до знанието на Битолския валия, че директора на прилепскитѣ училища, при обиколката изъ селскитѣ училища, се срещналъ съ четитѣ и държалъ бунтовнически речи предъ населението. Валията дава нареждане до прилепския каймакаминъ за арестуването на директора. Каймакамина обаче, енергично се застъпва за вѣрнопожданството на директора и не смѣе да го арестува, нито даже разследва. Това засвидетелствува единъ день юзбашията и башъ-полица, като се очудваха на голѣмото довѣрие, що хранилъ у българското училище каймакамина.

БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩНО
НАСТОЯТЕЛСТВО.

15^{ти} Септември 1896 год.

ПРИЛЪПЪ.

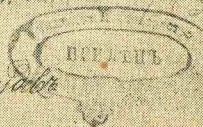
№ 111

Свидетелство

Пърилпнското училище по настоятелство дава настоящето свидетелство на Т-на Захария Хар. Прошева, родена отъ гр. Прилпнъ, въ удостоверение на това, че тя е била ученица въ Пърилпнското второкласно училище въ града на протъ 1893-94 учебна година, като се е отличавала съ прилично поведение и добросъветно изпълнение на дълга си.

Пърилпн, 15 Септември 1896 год.

Секретаръ: Тодор Дудев

п. п.

РАЗГОВОРЪ СЪ БИВШИЯ ДИРЕКТОРЪ НА СТОЛЪТНОТО УЧИЛИЩЕ Д-ръ ЙОРДАНЪ БОМБОЛОВЪ

un coup d'ocul vers le passé.

V. Hugo

Бившият директор на чествуваното училище „Св. св. Кирилъ и Методий“ д-ръ Йорданъ Бомболовъ живѣе въ гр. Прилепъ и е виденъ гражданинъ. Той е отъ старъ благодетеленъ родъ. Неговиятъ дѣдо Мирчо Бомболовъ е най-щедриятъ дарителъ за строежа на изгорената отъ сърбитѣ училищна сграда, за издигането на която преди 50 години далъ 500 златни турски лири, а чичо му Костадинъ — 200 лири. Самъ д-ръ Бомболовъ ни е оставилъ единъ високъ примѣръ на родолюбие и пожертвувателностъ. Когато въ 1891 година билъ поканенъ да стане директоръ на училището, той приелъ съ условие, че първата година ще служи даромъ, а плащаната му отъ Екзархията заплата ще бѣде използвана за нуждитѣ на училището. Презъ втората година на своето директорство той далъ 30 турски лири за закупуване на учебни помагала.

Д-ръ Бомболовъ е вече 75-годишенъ, но миналото е ясно запазено въ паметъта му и той говори съ особена любовъ за него. Ние го помолихме да ни разкаже нѣщо за своето време.

— Г-нъ Бомболовъ, Вие сте докторъ по правото. Какъ се случи, че служихте на българската просвѣта въ Прилепъ, допадна ли Ви просвѣтата? — бѣше първиятъ ни въпросъ.

— Когато въ 1891 година завършихъ правнитѣ науки въ Франция и се завърнахъ въ родния си градъ, азъ бѣхъ поканенъ да заема овакантеното отъ Анастасъ Наумовъ директорско мѣсто въ училището „Св. св. Кирилъ и Методий“. Не можахъ да откажа, особено на силнитѣ настоявания на Василь Крапчевъ. Приехъ и не безъ желание за работа. Прилепското училище тогава се славѣше съ образованието, което даваше и съ своята уредба, за която мисля, че бѣше допринесълъ твърде много моятъ предшественикъ Наумовъ.

Той имаше 17 души учителски персоналъ и единъ ходжа, Мехмедъ ефенди, за турски езикъ. Нека ми бѣде позволено да кажа, че обикнахъ училището и работихъ съ усърдие. Стараехъ се да подържамъ престижа му и го предпазя отъ всѣкакви сътресения, за да може спокойно да изпълни своята културна мисия надъ младитѣ български поколѣния въ Прилепъ. Въ нѣкои случаи бѣхъ строгъ къмъ учители и ученици, искахъ редовностъ и точностъ, настоявахъ за качествена работа, за което често присѣтствувахъ въ часове на обучение. Отъ учителитѣ искахъ да правятъ разлика между началника и човѣка въ мене. Приятно ми е да помена, че при посещението, което направихъ на класоветѣ, спомнамъ си, че на единъ отъ чиноветѣ въ IV отдѣление седѣше Данаилъ Крапчевъ, сегашниятъ директоръ на в. „Зора“.

Погрижихъ се и за обзавеждане на училището съ учебни помагала, за да улесня и подобря преподаването. Съ особена почитъ си спомнамъ, че между изписанитѣ пособия отъ Христо Г. Дановъ намѣрихме изпратени даромъ отъ него и нѣколко голѣми стенни географски карти. Нека бѣде вѣчна паметъта му.

Следъ две години азъ напустнахъ поста и станахъ сѣдия въ Варненския окръженъ сѣдъ, но по-късно бѣхъ три години директоръ и на Солунската българска търговска гимназия. Трѣбва да спомена, че учителитѣ бѣха преданни на своята работа и съ много почтено поведение. Кръчми и кафенета не посещавахъ. Събирахъ се по домоветѣ си, откъдето другарски излизаха на разходка.

— А какво ще ни кажете за най-ранната българска школска просвѣта въ Прилепъ и Прилепова и, освенъ това, ученолюбиви ли бѣха прилепчани по онова време?

— Азъ се учихъ въ сѣщното училище „Св. св. Кирилъ и Методий“, но зная, че тогава, когато е нѣмало училища въ града и селата, „науката“ се предавала въ манастиритѣ, каквито има много изъ нашия край, отъ калугери и то само за момчета. Че това е така свидетелствува и следната стара народна пѣсенъ, която се пѣе и сега по Ивановденъ (Водици) отъ момичета-водичарки, които посещаватъ домове, гдето има младежи, за да имъ честитятъ празника и получатъ подарѣци:

„Станенине, господине,
дошли сме ти мили гости,
мили гости водичарки.
Имашъ сина Костадина;
премѣни го, накити го;
опаша му свилень поясъ,
закачи му **сребренъ дивитъ**,

и въвъ него паунъ-перо;
изпрати го на манастиръ
да ти учи бѣло книже,
бѣло книже, ситно писмо“.

По-късно възпитаницитѣ на тѣзи манастири започнали да откриватъ училища въ своитѣ кѣщи, кѣдето приемали деца, за да имъ предаватъ „свето писмо“. Такъвъ учитель преди повече отъ сто години билъ даскалъ Ристе (Христо) Смичковъ въ Стари Прилепъ — с. Варошъ. При него се училъ и моятъ дѣдо х. Мирче Бомболовъ въ началото на XIX вѣкъ. Дѣдо ми се е занимавалъ съ търговия. И досега е запазенъ единъ неговъ търговски дневникъ. Отъ дневника се вижда, че черковно-славянската азбука, на която е писано въ него, въ Прилепско по онова време добила вече нѣкои измѣнения въ начертанието си.

Такива училища въ Прилепъ и азъ запомнихъ нѣколко, но най-прочуто и посещавано бѣше това на Коте Динговъ — една голѣма приземна стая. Даскалъ Коте пишеше изкустно съ красиви червени букви разни молитвеници, „Акатисъ Богородични“ и други такива, които и досега се намиратъ изъ иконостаситѣ на набожни прилепчани.

Училището „Св. св. Кирилъ и Методий“, обаче, бѣше поставено на модерни начала, скоро измѣсти старитѣ килии и прибра всички ученици.

Презъ миналия вѣкъ прилепчани бѣха много ученолюбиви. Обучението не бѣше задължително и никаква принуда не се упражняваше, но всички се надпреварваха да изпатятъ своитѣ деца въ училище. Тѣ често повтаряха народната мъдрость: „Науката е четири очи“. Случваше се бащи да водятъ чакъ въ училище синовецѣ си, за да бѣдатъ сигурни, че не скитатъ изъ улицитѣ. Много популярна бѣше пѣсенъта: „Учете се, деца, на млади години, та когато дойде старость, да не ви е жалость“. Прилепчани бѣха много трудолюбиви и предприемчиви. Въ тѣхни рѣце бѣха открай време занаятитѣ и търговията. Тѣ имаха директно връзки съ Западна Европа, Англия, Египетъ и Мала-Азия. Прилепскиятъ панаиръ (отъ 1. до 15. августъ) допринесе извънредно много за стопанското и културно издигане на града. На него дождаха чужденци и отъ далечни страни. Прилепъ стана любимъ градъ и на много просвѣтени българи. Тукъ се донасяха всички видове стоки. Между другото си спомнямъ, че на единъ панаиръ нѣкакъвъ търговецъ, турчинъ отъ Мала-Азия, доведе и продаде на пазара едно момче и едно момиче — не бѣха българи. Единъ бегъ ги купи и после ги вѣнча. Тѣ имаха дете — арапъ Али, който бѣше услужливъ и скромень и умрѣ въ Прилепъ преди нѣколко

години. Това съобщавамъ, за да подчертая, че до късно търговията съ хора въ Турция бѣше възможна.

Въобще, прилепчани разбраха голѣмата практична полза отъ училището, че то прави човѣка силенъ въ живота, и бѣха много привързани къмъ него. На годишнитѣ изпити бѣше страшно отъ наплива на хора.

— Спомвате ли си нѣщо отъ Вашитѣ ученически години въ Прилепъ?

— Въ родния си градъ азъ завършихъ първоначалното училище, първи и трети класъ. Втори класъ учихъ въ Битоля, защото въ Прилепъ тази година нѣмаше. Мои учители тукъ бѣха Илия Здравевъ, Петъръ Орловъ и Никола Ганчевъ. Учихме български езикъ по читанкитѣ на Манчевъ, смѣтане, Законъ Божи, което бѣше на голѣма почитъ, турски и по малко гръцки езикъ. Учихме и българска история, но по време на Освободителната война тя бѣше изоставена, вѣроятно, за да не дразнимъ турцитѣ. Учителитѣ ни се ползуваха съ голѣмъ авторитетъ, нашето уважение стигаше до страхопочитание. Въ присѣтствието на учителя стоехме съ скръстени рѣце, но само като се махнѣше, класната стая се изпълваше съ шумъ и прахъ. Тежки простѣпки нѣмаше, но и за малки учителитѣ наказваха съ бой по рѣцетѣ съ прѣчка. Имаше и изключения на ученици. Презъ Руско-турската война между ученицитѣ се създаде особено воинствено настроение. Ние се раздѣлихме въ две групи: варошци и ридци, и водѣхме всѣкидневни боеве. Войната се отрази и върху общото настроение на града. Не зная по какви пѣтища се пренасяха и пѣеха руски и български пѣсни за силата на Русия и очакваната свобода...

— Господинъ Бомболовъ, кажете ни, какъвъ бѣше духътъ на училищното възпитание презъ Вашето директорство? Провеждаше ли се известенъ курсъ на национално възпитание?

— Нѣщо особено не се правѣше, защото не съществуваха никакво съмнение върху народностното съзнание на прилепчани. И родители, и деца бѣха убедени българи. Излишно бѣше да имъ се доказва това. По мое време никаква пропаганда не съществуваха въ Прилепъ. Процесътъ за националното осъзнаване бѣше миналъ отдавна. Въ Прилепъ бѣше работилъ голѣмиятъ борець срещу гръцитѣ Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ, на чието име прилепчани и днесъ обичатъ да кръщаватъ децата си и народниитѣ поетъ Райко Жинзифовъ, чиито стихове дълго време въодушевяваха прилепчани. Въ Прилепъ бѣше любимо неговото стихотворение:

„ХЕЙ, БРАТЯ БЪЛГАРИ!“

Съ руйно вино домородно
Некъ наполнишъ до три чаши!
Братя редомъ, братя сложно
Некъ ги вземемъ въ рѣце наши.

Некъ се ширитъ се раздава
Въ България: горна, долна,
Отъ Вардара до Дунава
Дума свободна народна.

Гологлави, въ рѣце шапки,
Обърнете дно на чаши!
Какъ що капятъ тия капки,
Такъ да капятъ врази наши!

Вѣрно е, обаче, че прилепското училище възпита и издигна българската народност, даде ѝ сили за явна борба съ власи и гърци, които бѣха изгонени отъ училището и църквата, че то бѣше фарътъ на разведряването и стожерътъ на националното единство въ града.

Най-после, ние помолихме г. Бомболова да ни каже нѣщо за Даме Груевъ и Пере Тошевъ, голѣмитѣ борци за македонската свобода, които сж били учители при неговото управление на училището „Св. св. Кирилъ и Методий“.

— Кой препорѣча и какъ бѣше назначенъ за учителъ въ Прилепъ Даме Груевъ, азъ не мога да си спомня, — ни отговори г. Бомболовъ. — Той бѣше още много младъ, но правѣше впечатление съ своята голѣма начетеностъ. Бѣше отличенъ другаръ, тихъ и благъ, не влизаше въ спорове и търпѣше мнението на другитѣ. Бѣше още веселъ и скроменъ. Занимаваха го идеитѣ за социална правда, върху които често говорѣше.

Пере Тошевъ бѣше много добъръ преподавателъ, работливъ, доброхарактеренъ и услужливъ, но повечко честолюбивъ и реагираше силно, когато се считаше за оскърбенъ.

По политически въпроси тѣ не говорѣха открито, но азъ знаехъ, че работѣха вече за освобождението на Македония. Впрочемъ, тукъ тѣ бѣха въ началото на своята революционна дейностъ. Но когато се разискваха научни въпроси, тѣ вземаха широко участие, и всѣки имаше опредѣлено мнение.

Азъ съмъ особено радостенъ, — завърши г. Бомболовъ, — че съ праздненството на училището ще бжде вдигната завесата на едно минало, пълно съ дивни усилия, съ благороденъ трудъ, съ честни характери, съ героични личности, ще бжде разкрито за младитѣ поколѣния едно минало, когато изгрѣваше слънцето на просвѣтата и за нашия народъ.

Йорданъ Тренковъ — Шуменъ

ВПЕЧАТЛЕНИЯ И СПОМЕНИ

Презъ миналото лѣто, като се завръщахъ отъ Битоля, гдето участвувахъ въ великия Илинденски конгресъ, отбихъ се за нѣколко дена въ Прилепъ. Обходихъ града надлъжъ и наширъ, дори и най-крайнитѣ квартали и не забелязахъ никаква промѣна. Външниятъ видъ на града е почти въ плачевно състояние, такова, каквото го бѣха оставили турцитѣ. Почти тридесетъ години сръбска власть управлява града, а не е внесла никакво благоустройство, нито здравно подобрене. Чудно ми се видѣ, какъ сръбскитѣ власти, които толкозъ много парадираха съ Крали-Марковия градъ, сж го занемарили, облагали сж населението съ тежки общински данъци и бери, а не сж положили никакви грижи за подобрието му. Това може да се обясни само съ обстоятелството, че тия власти сж били чужди и не считали своето положение осигурено въ Македония.

Първиятъ още день азъ се срещнахъ съ мои близки роднини, приятели, познати и твърде много мои ученици отъ времето преди възстанието. Повечето отъ последнитѣ сж вече на възраст отъ 50 до 55 години.

На втория день тръгнахъ да обхода църковно-училищния дворъ, находящъ се въ непосредствено съседство съ бащината ми къща. Грамаденъ дворъ съ три порти на три главни улици. Той е въ центъра на града. Презъ турското време това бѣ прилепския Форумъ. По срѣдата на двора е монументалната вѣковна църква „Св. Благовещение“, а около нея бѣха много други постройки съ голѣмо историческо значение за миналото на гр. Прилепъ. Съ чувство на благоговение азъ прекрачихъ прага на северната порта и веднага бликнаха въ моята паметъ хиляди спомени отъ моето детинство, отъ ученическитѣ ми години и най-подиръ отъ времето, когато бѣхъ учитель въ народното класно училище „Св. Кирилъ и Методий“. По онова време въ тоя Прилепски Форумъ кипѣше буренъ църковно-училищенъ и общо-культуренъ животъ; тука нашитѣ дѣди и бащи бѣха въздигнали

величествени просвѣтни сгради, презъ които минаваха всички младежи отъ двата пола. Тукъ бѣ съсредоточенъ цѣлиятъ националенъ, религиозенъ и просвѣтенъ животъ на нѣкогашниятъ Прилепъ. Около църковната сграда бѣха наредени четири училищни помѣщения, канцелариитѣ на църковната община, училищното настоятелство, църковнитѣ настоятели, читалище и библиотека, хамбари за общинското жито, събирано по време на вършитба отъ селата, за да бѣдатъ хранени затворниците и за раздаване на беднитѣ. Тукъ бѣха и многобройнитѣ килийки, които служеха за приютяване немощни старци и баби, останали безъ ничия поддръжка и най-подиръ килиитѣ за умоповредени хора, грижата за които имаше общината. Това бѣ въ турско време. Но днесъ нито поменъ отъ повечето отъ тѣзи постройки. Оцѣлѣло е само старото женско училище и църквата „Св. Благовещение“, но и тя не е избѣгнала зѣбътъ на чужденеца. Въ лѣвото крило стенописътъ съ ликоветѣ на славяно-българскитѣ просвѣтители Св. св. Кирилъ и Методий е зацапанъ съ варъ. Тѣжно впечатление прави изгорѣлото напоследъкъ ново училище на св. св. Кирила и Методия. Стърчатъ само четиритѣ стени на грамадната двуетажна сграда, съ оголѣли и опушени прозорци, за да напомнятъ на минавачитѣ последното престѣпление на чуждата власть.

То бѣ построено презъ 1894 година чрезъ сръдствата на благодетелитѣ Христо Фукара и Хаджи Мирче Бомболовъ и най-подиръ помощи отъ еснафскитѣ каси. Стоейки предъ училището, съ свито сърдце, азъ си спомнихъ годината 1894, когато ние, ученицитѣ отъ III класъ отъ старото училище, подъ рѣководството на покойния свещеникъ Кузманъ Попъ Георгиевъ носѣхме съ дървени самарчета тухли за изграждането на тая сграда. Спомнихъ си благитѣ физиономии на двамата майстори — строители Лауцовъ и Тасламиче, самородни архитекти, но даровити строители, които постоянно ни подканяха съ думитѣ: „Ха, деца, носете тули, Господъ да ви помага да станете даскали и да работите въ новото училище!“

Старата училищна постройка подъ същото име, въковниятъ юбилей на която се празнува сега, е сравнена съ земята. Същата участь постигнала всички други помѣщения въ църковно-училищния дворъ. Нѣма нито поменъ отъ трапезовидната цвѣтна градинка, която се намираше предъ северната порта: врагътъ и нея заличилъ. **Съградена бѣ съ еснафски пари на 1885 година въ паметъ на хилядогодишнината отъ смъртта на славянскитѣ просвѣтителъ — Методий.** Солидна ограда отъ четири страни, каменни основи и желѣзни прегради, парцелирана и засадена съ многобройни декоративни растения, специаленъ градинарь, плащанъ

отъ общината и надпись надъ вратата: „Въпмятъ свягатаго Методия, просвѣтителъ словенски“. Единъ мраморенъ бассейнъ въ градината, съ вѣчно бликаща бистра вода, допълняше красивата гледка. Тукъ въ този бассейнъ на Богоявление всѣка година се извършваше освѣщението на водата. Недоумяваме, какъ сърбитѣ, които претендиратъ да сѣ славяни, разрушаватъ славянски паметници.

Презъ 1885 година бѣхъ ученикъ въ забавачницата. Нашъ учителъ бѣ стариятъ дѣдо попъ Смичковъ отъ с. Варошъ. Виждамъ го като сега: винаги веселъ и засмѣнъ, отличенъ пѣвецъ и чуденъ разказвачъ. Забавачницата се помѣщаваше на реда на килиитѣ на източната страна на двора: и отъ нея нѣма поменъ. Повече отъ сто дечурлига, а може би и сто и петдесетъ, обучаваше дѣдо Смичковъ. Командуваше ни съ една свирка и една дълга прѣчка, която стоеше въ ѳгъла, но той никои пѣтъ не си служеше съ нея. Само сегизъ-тогизъ я поглеждаше и по тоя начинъ правѣше бележки на нѣкой немирникъ. Дѣдо попъ ни разказваше фантастичнитѣ приказки за борбитѣ между Крали Марко и Муса Кеседжия, за църния арапинъ „гламна опалена“, за боленъ Дойчинъ и други юнаци отъ далечното минало. Караше ни да заучваме наустъ кжсички разкази, като напри мѣръ:

„Дѣдо седи на грудка
Да си плетить якуцка...“

Или:

„Петре, Петре пиралче,
Много ми се хваляше:
Имамъ кукл сарай...
Кога дойдохъ да видамъ —
Една крива кошара...“

На края на учебната година дѣдо попъ ни подготви за I отдѣление. Научихме азбуката по специаленъ прилепски начинъ: всѣки отъ насъ безпогрѣшно знаеше да издекламира следното: Андонъ, Бадевъ, Вика, Глигора, Даскало и пр.

Презъ 1892/93 година азъ бѣхъ ученикъ въ II класъ на Прилепското народно училище „Св. св. Кирилъ и Методий“, което се помѣщаваше въ старата сграда. Тукъ азъ изкарахъ учението отъ I отдѣление до III класъ. Това е Прилепското училище, стогодишнината на което сега празнуваме. Свидетелствата, които получаваше иматъ една разкошна емблема, въ която четемъ следнитѣ редове: Люби народа си, служи на отечеството си, Училище „Св. Св. Кирилъ и Методий“, Богатството се изгубва, Науката остава, Прилепско Начално училище, Богу бой ся, почитай Царя, и най-подиръ — Свидетелство“. Печатътъ на училището е валчестъ, околорвръстъ надпись съ съдържание: Българско училище „Св. Св. Ки-

рилъ и Методий“ Прилепъ, по срѣдата малъкъ кръгъ съ разтворена книга, а подъ нея год. 1843. Училището издаваше на особено отличилитѣ се ученици така нареченитѣ „похвални листове“ съ сжщата емблема и сжщитѣ афоризми.

Моитѣ учители презъ казаната година бѣха: свещеникъ Кузманъ Георгиевъ, Пере Тошевъ, Спиро Мирчевъ, Йорданъ Янчулевъ и Дамянъ Груевъ, най-младия, който ржководѣше едно отдѣление отъ първоначалното училище и преподаваше краснописъ на II класъ. На 11 май ст. ст. презъ тази учебна година, празникътъ на славяно-българскитѣ просвѣтители, бѣ устроено въ Прилепъ небивало народно тържество. Въ църквата „Св. Благовещение“ дванадесетъ свещеника, начело съ архимандрита — попъ Бечвовъ извършиха богослужението. Следъ това хилядниятъ народъ се отправи къмъ старото училище. Училищната сграда бѣ цѣлата декорирана съ зеленина и цвѣтя. Надъ вратата инициалитѣ на равноапостолитѣ въ грамадни размѣри, обвити съ чешмиръ (зеленика) и иглика (петопръстъ), която ние, ученицитѣ на предния день подъ ржководството на попъ Кузманъ Георгиевъ набрахме отъ Селечката планина. Училищниятъ дворъ, единъ день по-рано, бѣ преобърнатъ въ паркъ. Училищната управа бѣ изпратила общинскитѣ служители Спиро Скубе и Тоше Варошенеца въ Марийово да доставятъ борови и елхови грамадни клоне. Въ правилни редове отъ тритѣ порти и отъ църковната врата до училищнитѣ стълби бѣха забучени въ земята тѣзи клоне и даваха изгледъ на училищния дворъ на единъ великолепенъ паркъ. Въ долния етажъ на училището Йорданъ Янчулевъ произнесе вдъхновено слово за значението на празника. Хороветѣ мъжки и девически изпѣха: първиятъ — Химна на просвѣтителитѣ, а вториятъ — тжжната пѣсенъ — Заточването на последния охридски архиепископъ — Арсений. Покойниятъ Пере Тошевъ, който предаваше български езикъ въ класоветѣ бѣше ме подготвилъ да издекламирамъ следното стихотворение:

ВАРДАРЪ

Тамъ дето Вардаръ вълни си лѣе
Българинъ славенъ гордо живѣе.

Всѹе се силятъ наште душмани
Ничтожни сърби и гъркомани.
Чакайте малко, гарвани гладни,
Не се лжжете съ химери празни,
Съ чужди пера не се кичете,
Напразно само да не трачите.

Следъ това една ученичка (съжалявамъ, името и не помня) издекламира стихотворението „Тъга за югъ“ отъ К. Миладиновъ.

Следъ обѣдъ хилядниятъ народъ се събра вънъ отъ града на мѣстността „Чаиритѣ“, точно тамъ, дето сж днесъ германскитѣ гробища. Всички свирачи въ града бѣха ангажирани отъ общината, кръшни хора се виеха на много мѣста и веселието продължи до смръкване.

Презъ 1898 година бѣхъ назначенъ за учителъ въ народното мъжко училище. То се помѣщаваше въ изгорѣлото напоследъкъ здание. Пожеланието на архитектитѣ да **растнемъ и порастнемъ и да станемъ даскали въ новото училище**, се сбждна. Не бѣхъ навършилъ нито 18 години и съ радостъ голѣма поехъ тежкия учителски кръстъ. Заварихъ по-стари отъ менъ учители, които вършеха необикновено ползотворна работа. Презъ тази учебна година въ читалището редовно се държахъ сказки, предимно отъ учители. На нѣколко пѣти се устройха учителски конференции, главно за учителитѣ отъ селата, които бѣха съ по-низко образование. Ще помена имената на нѣкои отъ тия селски учители: Бино Антоновъ въ с. Витолица, Йованче Апостоловъ въ с. Бешища, Димко Просковъ въ с. Дуня, Коста Карабачевъ въ с. Пълчища, Тале Вършиконоповъ въ с. Върбяни, Цвѣтанъ Чавлевъ въ с. Маргари, и др.

Спомнямъ си съ какъвъ интересъ тѣзи малко образовани хора следиха работата въ конференциитѣ и пробнитѣ уроци, които ние изнасяхме въ нашитѣ отдѣления и класове. Презъ сжщата година и следующата ние градскитѣ учители бѣхме си устройли просвѣтни кружоци. Въ тѣзи кружоци прочитахме разни книги, особено такива, които бѣха забранени отъ турската власть. Бѣхме си доставили книгитѣ „Русия на изтокъ“ отъ Кр. Раковски, „Хр. Ботевъ, като поетъ, журналистъ и революционеръ“ отъ Страшимировъ, списанието „Библиотека Св. Климентъ“ и др. Въ центъра на тази просвѣтна работа стояха покойнитѣ учители: Ив. Гагелевъ, Илия Ивановъ — Шилегаровъ, и Димитъръ Сливяновъ. Единъ отъ нашитѣ колеги, а именно Димитъръ Янчулевъ бѣ се нагърбилъ да разпространява между децата хубавото списание „Звѣздица“. Пласментътъ бѣ достигналъ 200 абонати.

Следнитѣ години, когато революционната идея взе да обхваща по-силно умоветъ на всички, просвѣтната дейность на учителитѣ вънъ отъ училището малко поотслабна, едно, защото пакъ учителитѣ играеха главната ръководна роля въ комитетитѣ и друго — турската власть създаваше по разни начини прѣчки за просвѣтната дейность на учителитѣ.

Така завърши своята историческа задача **Старото училище**, което даде просвѣта на нѣколко поколения и оформи Прилепъ, като българска твърдина. И сега като празнуваме стогодишнината отъ съграждането на това, училище, нека си спомнимъ за всички онѣзи скромни служители, които сж толкозъ много допринесли за просвѣтата и тържеството на българската национална идея въ Прилепъ. Нека се поклонимъ предъ свѣтлата паметъ на покойниците а на живитѣ да пожелаемъ здраве и леки старини.

Да пребже презъ вѣковетѣ дѣлото на българското школо.

ЦЪРКОВНО-УЧИЛИЩНИЯ ПЪВЧЕСКИ ХОРЪ ВЪ ПРИЛЕПЪ

Уредбата на прилепски пѣвчески хоръ датира отъ преди 60 години. Основателъ на хора е покойниятъ Атанасъ Бадевъ. Той, още като ученикъ въ софийската гимназия, презъ лѣтната ваканция на 1879 год., връщайки се въ родния си градъ, обучавалъ по-възрастнитѣ ученици на хорово пѣние. Първоначално по единъ членъ отъ всѣка партия се обучавалъ. Така, първиятъ хоръ се състоялъ отъ четирима: 1 алтъ, 1 дискантъ, 1 теноръ и 1 басъ. Между първитѣ ученици сж били: Хр. п. Адамовъ, Йосифъ Кондовъ, Димитъръ Янчулевъ и др. Въ хора сж участвували и църковнитѣ пѣвци: Тодоръ Гавазовъ и Георги Смичковъ. По-късно поема ржководството на хора учителтъ Ал. Янчулевъ, като по-сетне той (хорътъ) се развива и усъвършенствува. Въ първитѣ години на своето съществуване хорътъ, докато заучи нѣкои църковни канцерти, служеше си съ известната пѣсень на руския императоръ Александъръ II отъ П. Р. Славейковъ. Тя се пѣше като концертъ, следъ „Отче-нашъ“, а сжщо и когато хорътъ участвуваше при вѣнчавки. Ето първиятъ куплетъ отъ тая пѣсень:

Руски царъ е на земята
най-великъ, надъ всички прѣвъ,
руситѣ сж наши братя,
Наша плътъ и наша кръвъ.

Презъ учебната 1880/81 г. учителтъ отъ основното училище Георги Смичковъ ржководѣше хоровото пѣние въ църквата. Съставътъ на хора бѣ отъ ученици-артисти и дисканти, а тенористи и басисти бѣха любители младежи отъ еснафа. Хорътъ броеше около 30 души, по 7-8 души отъ всѣка партия. Членоветѣ на хора бѣха самоуци, практиканти, понеже никой почти на това време не знаеше ноти, па и нотното пѣние не бѣ още въведено като предметъ въ училището. Упражненията хорътъ вършеше всѣка срѣда следъ обѣдъ. Като нововъведение хоровото пѣние доста се хареса на гражданството, което бѣше се наситило вече на псалти-

кията, макаръ и прилепската църква да е имала винаги добри пѣвци; но свещенството не свикнало да служи бавно и търпеливо, негодуваше и често недочакваше края на пѣсенята, та се нарушаваше хармонията на припѣвитѣ. Въпрѣки това, обаче, хоровото пѣние се наложи. Сжщата година на велики петъкъ се пѣ отъ хора III-та погребална пѣсенъ „Всичкитѣ родове“ отъ хора и ученицитѣ. По-късно взимаха участие въ това пѣние и ученички.

Хоровото пѣние следъ Прилепъ се въвежда последователно и въ други градове въ страната. Въ времето на Ат. Бадевъ хорътъ вече достигна до пълно съвършенство съ хубавитѣ си концерти, херувимски пѣсни и др., като приспособи псалтикията за хорово пѣние. Други диригенти на хора бѣха учителитѣ: Ал. п. Дамяновъ, Йор. Янчулевъ, Ант. Тошевъ, Д. Бекяровъ.

БЛАГОТВОРИТЕЛНОСТЪТА НА ПРИЛЕПЧАНИ КАКЪ СЕ ИЗДЪРЖАХА УЧИЛИЩАТА ВЪ ПРИЛЕПЪ

Прилепчани сж пожертвователни и благотелни. Съ голѣма строгостъ и последователностъ се поддържаше обичая да се завещаватъ на църквата, училището или манастиритѣ недвижими имоти (дюкянъ, къща, нива, лозе), както и да се даряватъ материални сръдства: пари, килими, добитъкъ и пр. при смъртни случаи.

Това хубаво дѣло се практикува отъ основаването на градската църква (1938 г.) и вървѣше съ неотслабващъ темпъ до края на турския режимъ, знаейки дарителитѣ или тѣхнитѣ близки, че дарението имъ ще послужи за църквата и училището, или за подпомагане бедни сираци. При опѣлото на покойния въ църква съобщаваше се гласно за дарението. Тѣзи дарения, ако сж парични, почваха за по-заможнитѣ отъ 500 лири турски и стигаха до една бѣла меджидия за беднитѣ. Това перо бѣ най-доходното за църквата, затуй обичай бѣ всѣка година, на 1 януарий, (Св. Василий), следъ прочитъ на евангелието, да се чете отъ дякона дългия списъкъ на дарителитѣ покойници, отъ основаването на църквата до последния 31 декемврий на старата година. Така прилепската църква владѣше много недвижими имоти, завещани отъ покойници. Щедри бѣха и живитѣ прилепчани. Всѣки еснафъ на патронния си празникъ прави църковна служба за здраве на членовѣтѣ и вѣчна паметъ на покойницитѣ и тогава дарява църквата отъ 100 — 1000 гроша. Сжщитѣ еснафи, знаейки, че градскитѣ училища, съ 45 учителски сили, разсилни, отопление, канцеларски пособия и пр. се издържаха изключително отъ църковната каса, всѣка година редовно посещаваха Тръскавечкия манастиръ „Св. Богородица“, където имъ се слагаше трапеза и почваха да-

ренията въ пари и дървено масло. А такива дарения имаше отъ 10 до 100 лири, споредъ голѣмината на еснафа. Още по-рѣзко изпѣкваше благотворителността на прилепчани, когато дойдѣше редъ да се гради нова училищна сграда. Ето що говорятъ даннитѣ по съгражданieto на новото училищно помѣщение презъ 1894 год. Освенъ завещанитѣ суми отъ покойния хаджи Мирчо Бомболовъ 50.000 гроша и отъ родолюбивия Христо Фукаровъ 330 лири, поднесли лептата си и 18 еснафа, недѣлното училище и частни лица. Сарафскиятъ еснафъ дарява 78 лири турски, недѣлното училище 30 лири, бакалския еснафъ 57 лири, ракиджийския 20 лири, йоркчийския 16 лири, ковачкия 16 лири, азарджийския 11 лири, калайджийския 10 лири, кондураджийския 10 лири, йорганджийски 10 лири, самарджийски 10 лири, кантарджийски 7 лири, казанджийски 6 лири, папуджийски 5 лири, фурнаджийски 4 лири, чифчийски 4 лири, дограмаджийски 2 лири, Коста Бомболовъ 31 лира, Гьорче Попъ Димитровъ 30 лири, Хаджи Здраве 8 лири, Братя Кузманови 6 лири, Никола Крапчевъ 5 лири, Братя Хаджи Панови 4 лири, Илия Мърмевъ 2 лири, и др. Изразходваната сума за тоя величественъ паметникъ (училището) възлиза на 1.300 лири турски.

Йорданъ Кусевъ

СПОМЕНИ

отъ учителския ми животъ въ Прилепъ¹⁾

Трѣбва да съмъ билъ на 7 години, когато постѣпихъ въ I отдѣление на прилепското основно училище. Не помня настроението си при постѣпване въ училището. Стаята, въ която се помѣщаваше това отдѣление, заемаше северозападната часть на училищното здание. Тя бѣ просторна, свѣтла и отговаряща на условията на хигиената. Естрадата, върху която бѣ поставенъ пангарьтъ, бѣ залепена къмъ западната стена на стаята. Предъ естрадата, на 3 метра разстояние отъ нея, имаше два реда чинове, всѣки чинъ дълъгъ повече отъ два метра. На края на нѣкои отъ тѣзи чинове имаше издигнати плакати, върху които бѣха нарисувани печатнитѣ букви на нашата азбука. Когато започваше урокътъ, ние ученицитѣ напускахме чиноветѣ и образувахме полукръгъ около тѣзи плакати. Самиятъ учитель, или нѣкой отъ неговитѣ помощници — ученици, съ една прѣчка въ рѣка, ни посочваше първата буква, произнасяйки я. Ние въ единъ гласъ правѣхме същото. Така продължавахме същата операция съ всѣка буква отдѣлно до изучването на цѣлата азбука. Изучването на сричкитѣ ставаше по същия начинъ. Краятъ

¹⁾ Тѣзи спомени сж една безпристрастна оценка на състоянието на учебното дѣло въ една епоха, въ която желанието за просвѣта бѣ много голѣмо, но и липсата на просвѣтители бѣ също голѣма. Не е по характера ми да надценявамъ нѣщата, да давамъ криле на фантазията си, за да хваля едно минало, безъ то да заслужава това. Когато описваме една епоха, трѣбва строго да се придържаме до истината, защото само тогава ний ще знаемъ, че черпимъ поука отъ единъ действително чистъ изворъ. Нека недѣзитѣ, грѣшкитѣ и заблужденията на миналото ни държатъ будни, та, когато предприемемъ нѣщо отъ по-голѣмъ мащабъ, да имаме предвидъ всичко онова, което може да ни подтикна или да ни спъва въ постигане на целта.

Изъ писмото на Йорданъ Кусевъ
до редакц. комитетъ

на произношението на сричките бѣ последванъ отъ появата на читанката, употребявана въ онова време. Не може да се твърди, че бѣхме слаби по четене. Като изключимъ ударението на думитѣ, съ което прилепчани се отличаватъ, ние четѣхме безупрѣчно. Всѣка година минавахме въ друга стая, което значеше, че минавахме въ по-горно отдѣление. Всѣка година мѣнѣхме стаитѣ, безъ да забелязваме нѣкакво увеличение на знанието ни. Материалътъ, който ни се преподаваше бѣ мѣченъ, не по силитѣ ни, защото имаше безпѣтица въ програмата и начина на обучението. Така напримѣръ, въ IV отдѣление се преподаваше география по учебника на Смирновъ, преводъ отъ руски, който учебникъ отпосле бѣ въведенъ въ II и III класове на първата новооснована софийска прогимназия. Тази безпѣтица продължаваше до пристигането на Йосифъ Ковачевъ, завършилъ своето образование по философия и педагогия въ Русия. Неговата програма и неговия методъ на преподавание направиха голѣмъ превратъ въ учебното дѣло въ Прилепъ. Той премахна всичкитѣ учебници и материалътъ бѣ предаванъ чрезъ диктовки за всѣки предметъ отдѣлно. Диктовкитѣ се отличаваха съ ясниа си изразъ, съ съдържание леко смилателно, така щото ние усвоявахме урока още при диктуването му. Неговиятъ стремежъ бѣ насоченъ да ни пригответи за учители, за свещеници и чиновници, сѣщо и за практическия животъ. Но неговото идване бѣ късно за насъ. То не можа да попълни празнинитѣ въ нашето знание, дължими на безпѣтицата владѣща преди неговото идване. Ний бѣхме изгубили достатъчно скѣпоценно време. Но какво повече можеше да се иска отъ учители самоуци или съ първокласно и второкласно образование? Само главниятъ учител Никола Ганчевъ е билъ съ по-високо образование. Отъ една беседа, писана отъ единъ тогавашенъ учител и държана въ една отъ учителскитѣ срещи, ясно се вижда, каква е била подготовката на тоя учител. Днесъ единъ ученикъ отъ IV отдѣление не би билъ доволенъ отъ подобенъ трудъ, ако бѣ написанъ отъ самия него. Другъ единъ учител, много стеснителенъ, когато станалъ да държи беседата си, вкаменилъ се просто и не можалъ да каже нито дума. Тогава Тодоръ Кусевъ, председателъ на училищното настоятелство, за да го избави отъ трудното му положение, станалъ и казалъ: „Ето какво искаше да каже учителътъ“ — и продължилъ до края беседата. Знаино е, че Тодоръ Кусевъ е билъ младежъ, много начетенъ, твърде даровитъ и пламененъ ораторъ. Негова е рила идеята за тѣзи срещи на учителитѣ, за да могатъ последнитѣ да бждатъ заставени по такъвъ начинъ да работятъ за самообразованието си.

Дисциплината и възпитанието въ училището се намираха много низко, подъ знака на всѣка похвала. Презъ

39-годишното ми учителствование въ разни училища не бѣхъ срѣщаль ученици, толкова палави и немирни, каквито бѣхме ние, ученицитѣ отъ прилепското училище тогава. Лъжата бѣ обикновено явление. Всѣко твърдение, колкото и невѣрно да бѣ, придружаваше се отъ заклеванията: „Бога ми“, „Кръста ми“, „Жи ми майка“ и т. н. Псувнитѣ и ругатнитѣ изригнаха отъ уститѣ ни, като всеунищожаваша лава. Когато ударѣше звънецътъ за влизане въ стаитѣ, шумътъ и блѣсканията бѣха ужасни. По-голѣмитѣ ученици изпитваха силата на мишцитѣ си върху гърба на по-слабитѣ. Охканията и псувнитѣ образуваха оглушителна какафония, която се сливаше съ облацитѣ прахъ, причинени отъ стѣпкитѣ на бунтуващитѣ се ученици. Когато учителятъ се изкачваше на катедрата, трѣбваше да звъни продължително, за да тури въ редъ отдѣлението.

Нѣколко случки, станали въ училището въ мое присѣствие, сѣ достатѣчни да ни нарисуватъ картината на възпитание и дисциплина въ това училище. Ето ги:

Зимно време е. Ученици тайно поставятъ откъмъ външната страна на единъ прозорецъ сухи, лютиви чушки, памукъ и жаръ. Пушекътъ се промѣква презъ счупеното стѣкло на прозореца и пълни стаята, безъ да е забелязанъ отвѣтре, защото една голѣма черна дъска закрива прозореца. Ученицитѣ кихатъ. Влиза учителятъ, и той киха. Търсятъ причината на това и, следъ нѣкое време, откриватъ хитростта, но не и виновницитѣ.

Имаме урокъ по грѣцки езикъ. Учителятъ Василъ (Гръцката) изпитва единъ ученикъ, който стои предъ черната дъска и пише. Ученикътъ Д. Башевъ, добре развитъ физически, стреми се да удари учителя съ семки отъ рошкови, съ които е натѣпканъ джоба му. Една отъ семкитѣ удари учителя по носа. Чувствайки болка, учителятъ вика: „Море, кой фѣрга? Кой фѣрга?“ Ученикътъ Ташко Филиповъ посочва Башева, като виновникъ за това. Учителятъ се насочва къмъ Башева, за да го накаже. Последниятъ излиза отъ чина и двамата се сборичкватъ. Ученикътъ успѣва да скѣса цащитѣ на учителя отзадъ и съ единъ тласкъ се освобождава отъ рѣцетѣ на учителя, изхвърква презъ прозореца навънъ и се изгубва. Въпрѣки моралното и сѣщевременно вещественно поражение, учителятъ продължава урока си. Какво бѣ душевното състояние на учителя въ тоя моментъ, единъ Богъ знае. Азъ го съжалихъ отъ дълбочината на сърдцето си, макаръ и да бѣ чужденецъ, защото си знаеше работата и се отнасяше безупрѣчно къмъ насъ.

Друга случка. Учителятъ Конс Псалтътъ наказаль за немирство ученика Дамче, синъ на докторъ Филипа, руски дезертѣоръ отъ Севастополската война. Дамче отива у дома

и се оплаква на баща си. Филипъ дожда въ училището и иска да се саморазправя съ учителя, задето посмѣлъ да на-каже неговия синъ. Има още много други случки, които рисуватъ състоянието на училищното възпитание въ При-лепъ, но тѣзи сж достатѣчни, за да ни дадатъ ясна пред-става за него. Тукъ трѣбва да се подчертае, че не само учи-телитѣ бѣха отговорни за липсата на възпитание и дисцип-лина. Азъ мисля, че по-голѣмата отговорностъ се падаше на домашното и уличното възпитание.

Поради липса на авторитетъ, за да запазятъ реда и дис-циплината въ училището, учителитѣ прибѣгваха до следни-тѣ наказания: Дърпане ушитѣ и удряне по нѣколко плесници. Биене по задницата, почти на голо, или по краката съ дрѣ-нова прѣчка, като се държатъ нозетѣ нагоре. Най-любимото наказание практикувано отъ Козма Шапкаревъ бѣ следното: съ лѣвата си рѣка той събираше прѣститѣ на ученика, а съ дѣсната вземаше желѣзна линия, съ която нанасяше жестоки удари по прѣститѣ до примирене. Но най-жестокитѣ наказа-ния упражняваше Коне Псалтътъ. Той караше ученика да седне на колѣне на пода, осипанъ съ зърна пѣськъ или ца-ревица, и му даваше да държи нѣкаква тежестъ съ издигнати нагоре рѣце. Коне Псалтътъ бѣ несъмнено много нервенъ. Той наказваше много жестоко въ наше присѣствие дветѣ си дѣщери, много нѣжни и красиви деца, и за най-малкото провинение.

Като сравнявамъ днешното училище съ онова на мина-лото, когато азъ бѣхъ ученикъ, намирамъ грамадна разлика, а това ме радва и трогва до дѣното на сърдцето ми. Днесъ въ нашитѣ училища знанието се добива по единъ лекъ и забавенъ начинъ. Ето защо малкитѣ деца, които за пръвъ пѣтъ стѣпватъ въ училището, сияятъ отъ радостъ и въз-торгъ.

Не може обаче да се отрече, че учителитѣ отъ онова време дадоха това, което можеше да се даде, имайки пред-видъ условията и времената, въ които се развиваше учи-лищното дѣло. Нѣщо повече, тѣ иматъ известна заслуга, задето поддържаха въ насъ националния духъ, отнимайки важността на вражескитѣ пропаганди да турятъ въ рѣцетѣ си това дѣло, за да могатъ чрезъ измама, заблуждения и лѣскателства да ни претопятъ, както бѣ станало въ нѣкои градове и села на южна Македония и западна Тракия. Днесъ просвѣтното ни дѣло е въ здрави рѣце, и азъ неволно се провиквамъ: Благословени да сж учителкитѣ, учителитѣ и всичкитѣ други труженици, които сж си поставили за задача възпитанието на народа ни, защото залогътъ за щастливо бждеще на нашата скѣпа родина лежи залогътъ за щастливо знание и национално възпитание.

Харалампъ Ив. Попевъ

СПОМЕНИ И БЕЛЕЖКИ ЗА ПРИЛЕПСКИТЪ УЧИЛИЩА

Презъ учебната 1898/1899 година завършихъ пълния курсъ на Солунската мъжка гимназия.

Заедно съ мене завършиха същата гимназия моитѣ съграждани и добри другари: Илия К. Кепевъ, Михаилъ Ив. Небрѣклиевъ и Михаилъ Димевъ Копановъ.

Мечта и желание на четирмата ни бѣ, следъ като завършимъ гимназията, да отидемъ всрѣдъ народа и въ служба нему да посветимъ знания и сили.

Едно единствено свободно и достѣпно поприще за интелигентния българинъ въ Македония бѣше и си оставаше учителството. Всички други обществени и граждански служби бѣха забранени и недостѣпни за българинъ. До 1904 година турската властъ допушаше въ своята срѣда само отдѣлни единици отъ българска народностъ, които бѣха или нейни орѣдия или пъкъ за нея бѣха напълно благонадежни.

Върнали се въ родния си градъ, ние заварихме общественитѣ работи въ съвсемъ нерадостно и опасно за народнитѣ интереси състояние: партизанството, което съществуваше отъ по-рано, сега бѣше се разгорѣло и бѣше обхванало и учителството. Въ миналото партизанството не почиаше на никаква идейна основа, а бѣше повече борба на лична почва.

Като членъ на революционния ученически крѣжецъ при гимназията въ Солунъ, азъ бѣхъ снабденъ съ препорѣжка до революционнитѣ дейци въ родния ми градъ и съ това между менъ и тѣхъ се създадоха другарски и приятелски връзки.

По същото време църковно-училищнитѣ работи се рѣководѣха отъ групата Крапчевъ—Самарджиевъ.

Тримата мои другари бѣха назначени за учители: Мих. Небрѣклиевъ за класенъ учителъ, а Илия Кепевъ и Мих. Д. Копановъ за първоначални. Само моята молба за учителско мѣсто остана безъ послѣдствие, поради единствената при-

чина, че, като членъ на революционната организация, бѣхъ сметенъ за неблагонадеженъ.

Презъ цѣлата учебна 1899/1900 година останахъ безъ работа и едва на другата 1900/1901 учебна година бѣхъ назначенъ отъ Екзархията за класенъ учителъ при Доѳранското третокласно училище.

Годината бѣше една отъ най-бурнитѣ и сѣдбоносни за революционната организация. Честитѣ афери въ много околии засѣгнаха мнозина учители: едни бѣха арестувани и осѣдени, други бѣха принудени да забѣгнатъ и да поематъ пѣтя на нелегалната борба.

Всичко това се отразяваше пакостно върху развоя на учебното дѣло и зле излагаше предъ турската власть престижа на Екзархията. Имайки всичко това предвидъ, Екзархията се видѣ принудена да вземе бързи и строги мѣрки за запазване отъ бѣдещи сътресения учебното дѣло. Тя изпрати главния си инспекторъ Юрданъ Юрдановъ да предаде на учителитѣ въ най-засегнатитѣ отъ афери околии личната и категорична заповѣдъ на Негово Блаженство Екзарха, че учителитѣ сѣ длѣжни да си гледатъ работата само въ училищата и да не се занимаватъ съ никаква друга извѣнъ него. Въ противенъ случай всички провинени учители ще бѣдатъ незабавно уволнени. За по-голѣмъ ефектъ тази заповѣдъ се предаваше въ заседание, нарочно свикано за тази целъ.

Разбира се, че революционната дейность не престана, но се водѣше по-тактично и по-предпазливо въ интереса на организацията и на църковно-училищното дѣло, което бѣше еднакво мило и скѣпо за всички деятели.

Въ края на учебната 1900/1901 година последва уволнението на 300—400 души учители все хора на организацията. Въ това число попаднахъ и азъ.

Прибрахъ се въ родния си градъ, въ който рѣководството на църковно-училищнитѣ работи бѣше минало въ рѣцетѣ на хора, съчувственици и приятели на революционната организация. Пъкъ и следъ скѣпата жертва, която учителството даде въ лицето на убития Иванъ Гагалевъ, единъ действително способенъ и даровитъ учителъ и голѣмъ общественъ деятель, партийнитѣ борби бѣха позатихнали.

Назначенъ бѣхъ за учителъ възъ основа на заявление, придружено отъ документи за образование и прослужени години. За назначението се съобщаваше устно въ заседание на Училищното настоятелство.

Заседанията ставаха въ една голѣма стая съ миндери въ старото училищно здание. Сѣщата стая служеше за канцелария на Каазалийския смѣсенъ съветъ. До вратата имаше столъ, опредѣленъ за учителитѣ, които ще бѣдатъ викани. *Челно мѣсто заемаше председателятъ, а наоколо на миндеритѣ заемаха мѣста членовѣтъ на настоятелството.*

Следъ като влѣзне и заеме мѣстото до вратата, учителтъ размѣняше по редъ съ всички присѣтствуващи членове на настоятелството по нѣколко думи за „здрaво и живо“ и вече бѣше готовъ да чуе, за какво е виканъ. Председателтъ съ важенъ тоѣъ му съобщаваше, че настоятелството е разгледало заявлението му и го назначава за учителъ (основенъ или класенъ) съ годишна заплата такава и такава.

Не съществувахе никакъвъ щатъ, нито класиране и степенуване на учителитѣ и затова учителтъ често пѣти бѣше изненаданъ отъ решението на настоятелството за мѣстото, което му се дава и за размѣра на годишната заплата и поради това не бѣше въ състояние да даде още при първото повикване и съобщение отговоръ, приема или не назначението. Не бѣха рѣдки случаи, когато още въ същото заседание се започваха преговори, въ които по редъ взимаха думата всички членове на настоятелството и съ практическия си умъ и похватъ се стараеха да убедятъ учителя, че въ неговъ интересъ е да приеме предлаганото му учителско мѣсто, макаръ заплатата да е малка, защото за сега училищното настоятелство не е въ състояние да даде повече.

Често се случваше, че тѣзи преговори се приключваха още при първата срѣща, но и много пѣти тѣзи срѣщи се повтаряха и потретваха, докато се намѣри задоволително за дветѣ страни разрешение или пъкъ при невъзможность за това преговоритѣ се прекъсваха.

На другата година за голѣма изненада и огорчение не само не последва подобрене на заплатитѣ, а стана едно намаление и то по единъ много практиченъ начинъ: на всѣки учителъ заплатата остава същата по брой на златнитѣ монети, напримѣръ моята отъ 20 лири турски годишно ставаше на 20 наполеони и по такъвъ начинъ за църковно-училищната община бѣше спестена доста голѣма сума. — А че учителтъ може да страда и може да се почувствува оскърбенъ отъ подобно отнасяне къмъ неговото положение, тѣзи въпроси тогава, като че ли бѣха безъ значение и важность. Защото и учителството, което смѣташе своята служба като апостолска, лесно се примиряваше съ подобни дѣла и похвати.

Върховното рѣководство на църковно-училищнитѣ работи въ околията бѣше повѣрена на Каазалийския смѣсенъ съветъ, състоящъ се отъ трима свещеници и 5—6 души граждани.

Този съветъ делегираше своитѣ права за водене на учебното дѣло въ града на Училищно настоятелство. Въ него взимаха участие отъ по-младитѣ: Сотиръ х. Илиевъ, Гьорче х. Пановъ, Илия Крапчевъ, Ил. Самарджиевъ, Йорд. Дудевъ, Григоръ Сугаревъ, Александъръ Колищърковъ, Ми-

хайлъ Попевъ, Димитъръ Хр. Дундовъ, Данаилъ Раевъ, Георги х. Здравевъ, Кочо Колищърковъ и др. Всичкитѣ служеха безвъзмездно и всеотдайно на своя народъ и то редъ години. Често напушаха въ работенъ день своитѣ занимания, като търговци или занаятчии, но никога и мисль не имъ е минавала да си опредѣлятъ възнаграждения на заседание, както това се практикува сега отъ държавни служители.

Заплатитѣ се изплашаха отъ касиера на църковното настоятелство безъ ведомость, а само срещу разписка. Отъ заплатитѣ не се правѣха никакви одрѣжки и се получаваха напълно, както се опредѣляха отъ Училищното настоятелство.

Подробенъ училищенъ бюджетъ не се изработваше, а се пресмѣташе, до каква обща сума може да се отиде при подреждането на учителския персоналъ и отъ тамъ се виждаше, ще се увеличатъ ли заплатитѣ на нѣкои учители или ще се наложи да се намалятъ, както това стана за презъ 1902/1903 година.

Понеже приходитѣ на църковната каса не бѣха редовни и постоянни, затова съвсемъ нередовно и не напълно се изпращаха заплатитѣ за изслужено време. Винаги първи получаваха частъ отъ заплатата най-беднитѣ и най-нуждаещитѣ се, споредъ мнението и преценката на касиера на църковното настоятелство. И тукъ, значи, социалния принципъ бѣше прокаранъ и никой не роптаеше и не завиждаше. Защото почти всички учители бѣха мѣстни хора и поради голѣмата евтиния на живота и главно поради високото съзнание за дългъ къмъ своя народъ, никой не протестираше, нито смѣташе да поведе социална борба за подобрене на материалното положение. Макаръ повечето синове и дѣщери на бедни и на срѣдна рѣжа граждани, на българския народенъ учител въ Македония и частно въ Прилепъ не е минавала мисль да отваря фронтъ на почва социална преди да бждатъ създадени условия за свободенъ политически и културенъ животъ.

Ето защо виждаме въ първитѣ редици въ всички борби да се нареждатъ учители. Основатели на революционния комитетъ въ Прилепъ сѣ учителитѣ: Йорданъ п. Костадиновъ, Алекса х. Пановъ, Атанасъ Ивановъ, а следъ тѣхъ се редятъ Тане Христовъ, Никола Каранджуловъ, Георги Палисламовъ, Тодоръ Адамовъ и др., нѣкои отъ които като Тале Христовъ, Никола Каранджуловъ и Димитъръ Г. Славяновъ сложиха кости предъ олтаря на свободата съ пушка въ рѣжа — при скѣпи и непрежелими жертви на учителството

Едва следъ „Хуриета“, презъ 1909 година, когато се слагаха основитѣ на български учителски съюзъ въ Отоманска-

та империя, наши колеги, малцина на брой, заразени от социални идеи и то от най-крайнитѣ, от комунизма, въ редѣ заседания, които имаха за приемане устава на споменатия съюзъ, предлагаха за първа и главна целъ на съюза да се постави подобрене на материалното положение на учителя, а после на второ мѣсто да стоятъ задачитѣ и цѣлитѣ за култура и просвѣта народна и негова.

За честъ на прилепското учителство тѣзи крайни материалистически идеи, неотговарящи за нашитѣ условия тогава, бѣха отхвърлени и за главна и първа целъ на съюза се постави да работи за просвѣтно и културно повдигане на нашия народъ, като предпоставка за окончателното му политическо освобождение.

Въпрѣки повеленията на педагогията и доказаното вече преимущество на съвмѣстното обучение и възпитание на момчета и момичета въ ранна възраст, консерватизмътъ на прилепчани остана до края, до закриване на училищата от сръбскитѣ военни власти презъ 1912 год., непреклоненъ и мѣчно податливъ къмъ новото и по-полезното и училищата бѣха строго раздѣлени на мъжки и девически, като дори за директоръ на девическото училище се назначаваше до до късно непременно жена, а не мъжъ.

Персоналътъ на училището „Св. св. Кирилъ и Методий“ се движеше по брой между 15—20 души изключително учители, почти всички съ сръдно педагогическо или гимназиално образование.

А било е време, когато въ учителския персоналъ преобладавали учителитѣ безъ сръдно образование, мнозина били едва съ завършено прогимназиално образование. Особено следъ освобождението на България, въ началото на 80-тѣ години, нуждата отъ учители е нарастнала толкова много, че учил. настоятелства се е видѣло принудено да прибѣгне къмъ назначение за учители и на лица изъ сръдата на свещеницитѣ. Напримѣръ свещеникъ Константинъ Смичковъ ми е билъ учителъ въ забавачницата, дяконъ Козма Георгиевъ учителъ въ I класъ по Законъ Божии. Сѣщо били привличани, следъ дълги молби и увещания за учители и нѣкои граждани, настанени вече на частни работи въ чаршията. Такъвъ е случаятъ съ Антонъ К. Раевъ, желѣзарь-ковачъ, Тодоръ Хр. Гавазовъ, бакалинъ-калфа, х. Илия Тошевъ, шивачъ-терзия и тримата завършили класното училище презъ 1876 година въ времето на Йосифъ Ковачевъ отъ гр. Щипъ. Макаръ и съ прогимназиално образование, тримата дълги години съ достоинство сѣ носили тежеститѣ на учителското звание.

Управлението на училището бѣше повѣрено на директоръ, а не на главенъ учителъ, една привилегия само за при-

лепското училище. Само той се назначаваше отъ Екзархията и отъ нея получаваше заплатата си. Всички останали учители бѣха прямо подведомствени на училищното настоятелство и отъ църковната каса получаваха своитѣ скромни заплати, които бѣха далечъ по-малки отъ заплатитѣ на колежитѣ, които се назначаваха отъ Екзархията и отъ нея получаваха заплатитѣ си. Напримѣръ: азъ като учителъ въ Дойранъ получавахъ първа заплата 36 лири турски, а въ Прилепъ 20 лири, почти наполовина, а на другата година 1902/903 — 20 наполеони.

За попълване на знанията и за осъвършенствуване преподаването, всѣка срѣда следъ обѣдъ имаше педагогически конференции, въ които по редъ се четеха реферати по методиката на отдѣлни предмети, а следващата срѣда се държеше пробна лекция, въ която референтчикътъ прилагаше изнесенитѣ въ реферата начала. —

Поради изключителното политическо положение, въ което нашиятъ народъ живѣеше и се развиваше и поради ожесточената борба съ изкустно създаванитѣ отъ турската властъ сръбска и гръцка пропаганди, учителството се старееше да изпълнява своята служба най-преданно и най-редовно, за да държи винаги училището на недосегаема височина и за примѣръ на свои и врагове. Учителътъ не си позволяваше никакво отсъствие отъ работа безъ непреодолими причини, винаги предварително подготвенъ за урока, който му предстои.

Ръководителитѣ на революционната организация, винаги учители, бѣха едни отъ най-примѣрнитѣ и способни учители. Скромни и работливи, тѣ никога съ нищо не показваха, че въ рѣцетѣ си държатъ силна и страшна властъ, а се стараеха да бѣдатъ като учители за примѣръ на другаритѣ си.

Дори когато се налагаше да отсътвуватъ отъ града по работа на организацията, правѣха го срещу празникъ или пъкъ ноцно време, за да бѣдатъ на работа другия денъ, безъ да бѣде забелязано отсъствието имъ.

Много се държеше, щото училището да стои подалечъ отъ работитѣ на организацията, за да не се даватъ излишни поводи на турската властъ за изключителни мѣрки противъ училищата. Въ училището нищо не се пазише, даже и архивата се съхраняваше въ черквата „Св. Благовѣщение“ въ специална за целта икона „Св. Царъ Борисъ“, изработена отъ Иованъ Зуграфа, а приготвена като чекмедже отъ Коце Ковиловъ, преданъ и пръвъ работникъ на организацията. Иконата бѣше поставена за прикритие въ отдѣлението за женитѣ, горе.

Единъ път, презъ 1907 година, за молитви изъ полето за дъждъ, за „Покърсти“, бѣше откачена и изнесена въ църковния дворъ и въпросната икона; но бързата намѣса на клисаря Рамко Бутака предотврати изсипването на архивата и по такъвъ начинъ се запази една важна тайна.

Културно-просвѣтната дейность извънъ училището бѣше до 1908 година, годината на „Хуриета“, много ограничена. Тя се проявяваше само въ организиране утра и забави въ празнични дни, а презъ коледната и великденската ваканции се даваха народни представления. Приходътъ отъ първитѣ бѣше въ полза на съществуващото дружество на ученицитѣ за подпомагане на бедни и болни другарчета, а приходътъ отъ представленията — въ полза винаги на църковната каса.

Причината за тази ограничена извънучилищна дейность се криеше въ обстоятелството, че турската власть съ недовѣрие и подозрителность гледаше на всѣко по-блиско и по-често общение съ гражданството. Не бѣха рѣдки случаи, учители да бѣждатъ обискирани въ време на разходка или изъ чаршията, понѣкога биваха и арестувани съ или най-често безъ поводъ.

Следъ 1908 година, до 1910 година, положението малко се смегчи, учителството се раздвижи и се организира въ сѣюзъ. Мѣстнитѣ дружества започнаха да откриватъ недѣлни училища за неграмотни и полуграмотни граждани, организираха се политически конституционни клубове, въ които не на последно мѣсто взимаха участие мнозина учители.

Въобщез, учителството не избѣгваше отъ участие въ ни кое народно дѣло и движение.

По сѣщото време се реорганизира и Екзархията, като предвидениятъ въ устава ѝ мирски съветъ бѣше създаденъ. При избора за този съветъ дейно участие взе организираното учителство и поради това, бѣха избрани граждански лица, бивши гимназиални учители и директори, които въ кѣсо време създадоха редъ и стабилитетъ за учителството въ всички училища.

Ние, които дотогава не познавахме, що е щатъ, щатни таблици и класиране, бѣхме подредени, споредъ образователния и служебенъ цензъ и по такъвъ начинъ по заплата приравнени съ всички учители, подведомствени на Екзархията. Сега заплатитѣ бѣха значително подобрени и учителтъ можеше по-сносно да уреди живота си.

На първо време, Екзархията пое издрѣжката на учителския персоналъ за първитѣ 6 месеци отъ учебната 1909-1910 година, а на общината остана да плати за другитѣ 6 месеци отъ сѣщата година.

Изплащането на заплатитѣ ставаше по всичкитѣ правила на отчетността, съ ведомостъ и съ удръжки за пенсия. Това последното донесе още по-голяма сигурностъ за учителя и му създаде по-добри условия за работа.

Пъкъ и начело на училищното настоятелство започнаха да се изреждатъ все по-интелигентни граждани, нѣкои бивши учители, които поставиха настоятелството върху основи на модерно учреждение. Презъ последнитѣ години, до катастрофитѣ, председателъ бѣше Георги х. Здравевъ, здравъ и почтенъ българинъ, а секретарь — бившия учителъ Кочо Колищърковъ, вещь и енергиченъ канцеларистъ.

Така закрепнало и обезпечено, учителството продължаваше работата си, но политическото положение се влошаваше отъ година на година и, разбира се, то неминуемо влияеше върху мирната и редовна работа въ училището.

Дойде есента на 1910 година, когато обезоръжителната акция се разрази съ всичкия си ужасъ и върху нашия градъ. Бѣха арестувани и изтезавани първенци граждани и свещеници, но не липсваха и нѣколцина учители, които на общо основание минаха на стъргалото и бѣха бити, като добитъкъ и поливани съ студена вода, за да заболѣятъ отъ простуда. Даже двама отъ арестуванитѣ учители бѣха изпратени въ Битоля предъ воененъ съдъ, за да отговарятъ, че слѣдъ „Хуриета“ сж събирали и складирали оръжие и че сж скрили и запазили архивата на организацията. Разбира се, че въ това нѣмаше нищо вѣрно, но бѣше скроено само съ целъ за измѣчване и вразумяване.

Така постепенно се стигна до Балканската война презъ 1912 година, когато бѣхме заставени да закриемъ временно училищата. Нѣкои отъ учителитѣ трѣбваше да поематъ пѣтя на бѣгството, защото полицията започна да арестува, като заложници първенци граждани.

Турската войска бѣше разгромена и победена и трѣбваше да отстъпва. Прилепъ очакваше своитѣ освободители, но за голяма изненада и, въпрѣки своитѣ най-съкровени надежди и очаквания, вмѣсто българска войска, той трѣбваше да посрѣща сръбска. Посрѣщната бѣ най-радушно, както се посрѣща освободителъ, макаръ и чужденецъ, но съюзникъ на свои.

Училищата, както бѣха затворени още отъ турско време, останаха си така безъ мисълъ и намѣрение да се разреши отъ новитѣ власти отварянето имъ.

На сцената изпъкнаха съ всичката си злоба и омраза нашитѣ заклетии врагове сърбомани, които съ целъ да напакостватъ на нѣкои граждани и учители, измисляха разни клевети и ги донасяха на военния комендантъ. Съ това, за учителството се създаде едно опасно и непоносимо поло-

жение. Първата жертва стана учителят Атанасъ Лютвиевъ. Той бѣше безследно погубенъ само заради дързостта му, да каже на единъ официаленъ банкетъ въ присѣдствието на много сръбски офицери и войводи, нѣколко хвалебни думи за българската войска и нейния царь.

Съ влошаване на отношенията между съюзниците, се влошаваше и положението на учителството. Нему бѣше изрично забранено да се движи групово и да има какви и да сѣ връзки съ гражданството. Съ една речъ, искаха да държатъ учителството напълно изолирано отъ гражданитѣ, за да не имъ влияе пакостно за новия режимъ.

Стигна се до 16 юний 1913 година, когато съюзницитѣ се хванаха за орѣжието, понеже не бѣха дозрѣли по миренъ начинъ и възъ основа на подписанитѣ договори да се разбератъ.

На 18 с. м., като заложници бѣха арестувани 50—60 души първенци граждани, свещеници и, разбира се, нѣколцина учители. Арестътъ продължи различно, но най-много стояха учителитѣ, защото, види се, бѣха най-добре поставени предъ властницитѣ.

Докато една частъ отъ учителитѣ бѣха подъ арестъ, отъ останалитѣ на свобода учители и учителки властта е поискала декларации, че желаятъ да останатъ за въ бѣдеще като учители на сръбска служба. Въ противенъ случай,

трѣбва да сж готови да напуснатъ страната при първа покана. По-голѣмата часть отъ учителитѣ и учителкитѣ сж отказали категорично да дадатъ исканитѣ декларации и, разбира се, сж предпочели да напуснатъ страната, но не да останатъ като сръбски учители на сжщитѣ деца, които до вчера сж учили на български езикъ.

Какъвъ куражъ и какво здраво народностно чувство и съзнание трѣбва да обладавашъ, за да кажешъ на самозабравилъ се властникъ, че предпочиташъ да предизвикашъ яростно гнѣва му, но честъта си нѣма да погазишъ!

Съ този си жестъ на високо и съзнателно родолюбие, прилепското учителство спаси отъ поругание своята честь и тази на своя измѣченъ и сега наново потиснатъ народъ.

На 15 юлий 1913 година всички учители, отказали да дадатъ декларации, заедно съ двамата освободени отъ затвора Георги Палисламовъ и Харалампи Попевъ, бѣха отново арестувани и на 16 юлий следъ полунощъ подъ конвой всичко 179 души учители бѣха изпратени въ Скопие, а отъ тамъ, следъ 10-дневно престояване въ централния затворъ, бѣха екстернирани въ България.

Настоящитѣ спомени и бележки сж написани по поводъ празнуването на 100-годишнината отъ откриването въ гр. Прилепъ на училището „Св. св. Кирилъ и Методий“.

Празнуването на тази годишнина на едно училищѣ, презъ което сж минали като ученици първитѣ мѣстни възрожденци: митрополитъ Методий Кусевъ, Диме Биолчевъ, първитѣ революционери Пере Тошевъ и Георче Петровъ, цѣла редица други, видни и голѣми журналисти като Данаилъ Крапчевъ, писатели като Димитъръ Талевъ, общественици като Йорданъ Чкатровъ, д-ръ Йорданъ Бомболовъ, Панче х. Здравевъ, младитѣ революционери-студенти, мнозина инженери, лѣкари, учители, видни търговци и занаятчии — съ една дума едно училище, което създаде отъ гр. Прилепъ първата и най-яка крепостъ на българщината въ Македония — е не само дългъ, но и повелителна нужда. Това е нужно днесъ, особено за младото поколѣние, което довчера пълнѣше сръбскитѣ училища и поради това бѣше лишено отъ възможностьта да изучи историята на своя народъ.

За тѣхъ, празникътъ ще бѣде добъръ случай да научатъ, че едно българско училище отпреди 100 години, е започнало да прѣска свѣтлина всрѣдъ потъналия въ мракъ и нищета народъ.

Тѣ ще научатъ имената на мнозина скромни и беззаветно преданни на своя народъ труженици и ще почерпатъ поука, какъ може и трѣбва да се служи на своя народъ.

Прочее, нека бѣде вѣчна славата на училището „Св. св. Кирилъ и Методий“.

Кочо Ивановъ

ПРИЛЕПСКОТО УЧИЛИЩЕ - ОГНИЩЕ НА РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ

Презъ онова време училищнитѣ настоятели не бѣха посветени въ революционнитѣ борби и, даже, нѣщо повече, не допускаха за учители лица, набелязани дейци въ борбата. Това схващане на настоятелството се прояви най-рѣзко презъ 1899/1900 учебна година, когато бѣха назначени за учители най-слабитѣ по успѣхъ ученици отъ Скопското педагогическо училище, а най-силниятъ бѣше отхвърленъ, защото излизаше отъ компрометираното предъ турскитѣ власти семейство Иванови — синътъ на баба Стойна Бавчанка. Не бѣха допустнати още Тале Христовъ, Рампе Попевъ и др.

Въпрѣки това, революционната борба въ Македония растѣше съ грамадни крачки. Самиятъ режимъ на турското управление благоприятствуваше за това. Необуздани турски самовластници, спахии, ходжи и пѣдари искаха да живѣятъ охолно върху гърба на трудолюбивия българинъ: земеделецъ, търговецъ или занаятчия. Тая, именно, потисната българска маса искаше организирана борба, която се поде отъ народното учителство. То, като се ръководѣше отъ опита на близкото минало подобри срѣдствата за борба и съ много скѣпи жертви изнесе народното дѣло предъ международния свѣтъ. Възстанията, които обхванаха бързо Македония, очертаха етническитѣ граници на българската народност до предѣлитѣ, където стигна революционната вълна.

Презъ 1901/1902 учебна година бѣхъ назначенъ учителъ въ Прилепъ, следъ като изпълнихъ двегодишенъ „стажъ“ въ Дойранъ и Кукушъ, където се калихъ въ революционнитѣ борби. Мой предшественикъ въ Прилепското училище бѣше видниятъ революционеръ, войвода и писателъ Христо Силяновъ. Той, подпомогнатъ отъ Андонъ Тошевъ и другитѣ му колеги учители, съумѣха и стабилизираха положението на мѣстната районна революционна организация, както въ града, така и по селата на околията. Създа-

доха постоянни районни чети, начело съ интеллигентни войводи. Въ тѣзи чети изкарваха своя стажъ и посветенитѣ въ революционното дѣло учители.

Христо Силяновъ бѣше заставенъ отъ турската власть да напустне града, Андонъ Тошевъ получи назначение за учителъ въ Кукушъ, а набелязанитѣ учители за членове на Прилепския районенъ комитетъ, като Тале Христовъ, Кирилъ Пърличевъ и Коста Груевъ отъ Леринъ, назначени учители въ Прилепъ по решението и настояването на Битолския окръженъ комитетъ, не можаха да пристигнатъ навреме въ града. Тале Христовъ доизлежаваше въ Битолския затворъ невинно едногодишно наказание; Пърличевъ, компрометиранъ предъ властитѣ, се бавѣше, Груевъ сѣщо, а отъ друга страна, Христо Силяновъ напускаше града. Затова той се спрѣ върху мене, като ми предаде почти всички революционни дѣла съ поржчка, следъ прибирането на горнитѣ учители, длѣжноститѣ въ организацията да се разпредѣлятъ на заседание, въ което ще участвуватъ и членоветѣ-граждани. Отъ края на месецъ юлий, до началото на месецъ октомврий 1901 година, трѣбваше самъ да вода всичкитѣ комитетски дѣла, съ подкрепата на члена на Битолския окръженъ комитетъ — прилепчанинъ, търговецътъ Георги Пешковъ.

Въ началото на месецъ октомврий, учителитѣ пристигнаха и веднага се конституира Прилепскиятъ районенъ комитетъ така: председателъ Ничо Биолчевъ (той бѣше председателъ и на училищното настоятелство) и челнове: Кирилъ Пърличевъ, Тале Христовъ, Коста Груевъ и пишещия тѣзи редове Кочо Ивановъ — и четиримата учители при трикласното училище, а отъ гражданитѣ влѣзоха: Коце Гьоревъ, берберъ, Гьорче Браиловецъ и Даме Хаджикочевъ. Започна се деенъ организационенъ животъ, който напълно се насочваше отъ Прилепското трикласно училище. Отъ голѣмо значение бѣше и фактътъ, че за училищенъ прислужникъ бѣше поставенъ посветения въ революционната борба Алекса Ламбовъ, който умѣло долавяше всичко, що се отнасяше до организацията.

На 16 актомврий 1901 година, ст. ст., се получи шифровано писмо отъ Тиквешъ, съ което съобщаваха, че въ Прилепския районъ пристига Гоце Дѣлчевъ. Прилепската чета го посрещна и го въведе въ района на 22 октомврий. Гоце направи организационно събрание въ с. Селце, откъдето на другия день го доведохъ въ града и го установихъ въ трикласното училище, въ моята класна стая — северо-източната на долния етажъ. Сѣщиятъ день бѣше задушница, та казахъ на моитѣ първачета да идатъ на гробищата, а въ стаята се пускаха само набелязани хора. Така, училищниятъ слуга, посветенъ въ борбитѣ, бдѣше надъ Гоцета. Сѣщиятъ

день бѣше пазаръ, и се довеждаха ржководителитѣ отъ ония села, съ които Гоце не бѣше съ виждалъ.

На 23 октомврий, ст. ст., стана голѣмо заседание на Прилепския районенъ комитетъ, пакъ въ трикласното училище, въ присѣдствието на Дѣлчевъ. Тогава се постави въпросъ за прилепски районенъ войвода, като се изказа мнение, досегашниятъ войвода Никола Ст. Малешъ да замине за Охридъ, а по препорѣжитѣ на Кирилъ Пърличевъ и Тале Христовъ, за войвода да бѣде повиканъ Методий Патчевъ. Гоце сѣщо възприе тази промѣна като необходима. На него се възложи, като отиде въ Битоля, да настои предъ окрѣжния комитетъ, Патчевъ да пристигне по-скоро въ Прилепския районъ.

На 30 октомврий, ст. ст., учителитѣ бѣха свикани на съветъ съ покана въ учителската стая. Преди да започне съветътъ, Дѣлчевъ, който бѣше въ съседна на училището кѣща, изяви желание да се яви предъ учителството. Като се размѣниха мисли съ Кирилъ Пърличевъ, Тале Христовъ и Коста Груевъ, рѣшихме Гоце да дойде въ училището, и въ отдѣлна стая учителитѣ да отидатъ при него. И, наистина, вмѣсто да се състои официалниятъ учителски съветъ, всички учители отидоха при Дѣлчевъ, като остана само директорътъ Д. Попандовъ, който още не бѣше посветенъ въ революционнитѣ борби.

Ето това училище, което сложи основитѣ на учебното дѣло въ Прилепъ, бѣше огнище на революционното движение и даваше приемъ на борцитѣ за свободата на Македония.

София, 14 мартъ 1943 година.

Тодоръ п. Адамовъ

ПРИЛЕПСКИЯТЪ УЧИТЕЛЪ КАТО НОСИТЕЛЪ НА БЪЛГАРСКИТЪ НАЦИОНАЛНИ ИДЕАЛИ

Още по времето на двойното — политическо и духовно робство на българския народъ, въ Прилепъ и Прилепско сѣществуватъ здрави и будни огнища на народна просвѣта. Това сѣ тихитѣ и тайнствени манастирски келии и частнитѣ училища на скромнитѣ и незнайни труженици за народна просвѣта. Въ тия манастирски келии и частни училища по това време на непрогледна духовна тъмнина продължаватъ да горятъ искритѣ отъ свещения огънь на Свети Климента Охридски. Въ тѣхъ се калява и поддържа здравиятъ националенъ духъ на народа. Оттамъ излизатъ и първитѣ народни просвѣтители — учители и свещеници.

За Прилепъ и Прилепско такива огнища на просвѣта сѣ манастиритѣ „Трѣскавецъ“ и „Св. Архангелъ“, частнитѣ училища въ с. Варошъ при Смичкови, въ Прилепъ при Кьорвезиrowи, Сарджови, Котета, свещ. х. Конст. х. Поповъ и др. Отъ тия училища излизатъ народнитѣ първенци и водачи, които непрекъснато работятъ между народа, за неговото духовно и национално опазване. И днесъ, спокойно може да се каже, че тѣхното дѣло се увѣнча съ успѣхъ.

Презъ 1835 година прилепскитѣ първенци, начело съ Хаджи Ристе Логотетъ и неговитѣ първи помощници Димко Ачковъ и др., успѣватъ да получатъ султански ферманъ за изграждане на българската черква въ Прилепъ, черквата „Св. Благовещение“. Нѣколко години по-късно — въ 1843 година Прилепъ има и първото народно училище. Това училище става не само източникъ на просвѣта и наука, но и стожеръ на българщината. Неговата роля, както въ борбата срещу духовнитѣ поробители — фанариотитѣ, така и въ политическитѣ борби, е грамадна. Презъ него, като учители минаватъ и възрожденцитѣ Йорданъ Константиновъ Джинотъ, Райко Жинзифовъ, Димитъръ Миладиновъ, Григоръ Пърличевъ, Кузманъ Шапкаревъ, Йосифъ Ковачевъ, Никола

Ганчевъ и др., а също и първенците на революционното движение въ Македония — Даме Груевъ, Пере Тошевъ и много други. Малко време следъ своето учителствуване въ Прилепъ, Даме Груевъ, заедно съ първите си другари, поставя въ Солунъ основитѣ на революционната организация и съ това на организираното революционно движение, което неимовѣрно бързо се разраства и обхваща цѣла Македония. Прилепъ не закъснява въ това отношение. Младитѣ прилепчани, възпитаници на солунската гимназия: Атанасъ Мурджевъ, Владимиръ Лютвиевъ, Александъръ х. Пановъ, Тодоръ Станковъ, Антонъ Тошевъ, Илия Балтовъ и др. основаватъ и сѣ първите апостоли на революционната организация въ Прилепъ. Учителтъ въ Прилепъ също намира своя пѣть. Той напълно съзнава, че неговото мѣсто не е само въ училището между децата, а и навѣнъ всрѣдъ народа. Затова прилепскиятъ учител е начело на всички обществени начинания, било културно-просвѣтни, било политически. И като просвѣтителъ и като общественикъ и революционеръ прилепскиятъ учител е честенъ, дисциплиниранъ, трудолюбивъ и непримѣренъ идеалистъ. Неговата дейность е всестранна и той е навсѣкжде. Отъ създаването на революционната организация прилепскиятъ учител е винаги на челно мѣсто въ организираната борба. Той е по всички рѣководни постове на организационнитѣ подѣления. Той е и войвода съ пушка въ рѣжка.

Следъ Илинденското възстание, учителитѣ сѣ пакъ първитѣ, които започватъ преорганизирането на градскитѣ и околийски революционни комитети и мрежи, съ огледъ на новосъздаденото положение. Никакъвъ признакъ на отчаяние или обезсърчение не може да се прозре въ тѣхната дейность. Въ Прилепъ тѣ започватъ да издаватъ нелегалния листъ „Шило“, а следъ него „Борба“, и отново поематъ рѣководствата на околийски и градски революционни комитети въ рѣцетѣ си. Подкрепени отъ всичко здраво и честно въ селата и града, тѣ започватъ страшната, но славна борба на животъ и смъртъ, борба за свещената свобода на родината.

Съ военния превратъ презъ 1908 година, така наречения „хуриетъ“, се създава нова обстановка, която преценена отъ хората на организацията, налага временно преустановяване на революционната дейность въ Македония и нагаждане къмъ новосъздаденото положение. Конспиративниятъ мегодъ е временно изоставенъ. Започва се легална борба, въ резултатъ на която изникватъ конституционнитѣ клубове. И тукъ инициативата е въ рѣцетѣ на учителитѣ. Начело на прилепския конституционенъ клубъ пакъ сѣ учителитѣ.

Такъвъ бѣше учителтъ въ Прилепъ, такъвъ бѣше учителтъ въ цѣла Македония. Скромненъ, неизвестенъ и безза-

ветно преданъ на дѣлото, неуморимъ въ борбата, гордъ и твърдъ предъ врага. Затворътъ, тормозътъ и убийствата не го разколебаха и не го отклониха отъ тежкия пѣтъ, по който бѣ тръгналъ — да изпълни дълга си къмъ народа и родината си и да умрѣ за тѣхната свобода.

*

* *

Единъ ноемврийски день — 17. XI. 1907 г. ст. ст. учителитѣ Георги Талевъ, Д. Поповъ и пишуция тѣзи редове трѣбваше да изпълнимъ нѣкои организационни работи изъ градската чаршия. Щомъ свършихме работата си, поехме обратно къмъ училището, за да сме навреме тамъ за следобѣднитѣ занаятия. За наша, и то не особено приятна изненада, ние забелязахме, че предъ насъ, по сѣщото направление, се движатъ двама отъ виднитѣ представители на властѣта — полицейскиятъ комисаръ Кадри Ефенди и новодошлиятъ отъ Цариградъ началникъ на жандармерията. Както посоката, така и времето — 2 часа следъ обѣдъ — по които бѣха тръгнали, бѣха нѣщо необикновено за тѣхъ и това веднага възбуди у насъ известно подозрение. Счетохме за по-благоразумно да промѣнимъ пѣтя и да заобиколимъ по други улици за къмъ училището. Едва влѣзли въ черковния дворъ, ние видѣхме, че нашитѣ подозрения действително не сѣ били напраздни, защото въ сѣщото време двамата полицаи вече влизаха въ училищното помѣщение. Явно бѣше, че идването имъ по това време не е за добро и за да се предпазимъ отъ всѣкава изненада, опразнихме джобоветѣ си отъ всички компромитиращи книжа, които оставихме въ девическото училище. Сега вече, напълно спокойни, се отправихме къмъ мѣжкото училище. Озовахме се въ учителската стая тъкмо въ момента, когато директорътъ, покойниятъ Георги Трайчевъ, представяше единъ следъ другъ учителитѣ на двамата представители на властѣта. Нашето представяне, обаче, стана малко по-особено. То бѣ извършено отъ самия Кадри Ефенди, който веднага съ влизането ни стана и започна да ни представя на новия жандармерийски началникъ, а той, превърнатъ на слухъ и зрѣние, следѣше да не пропусне нито една дума отъ необичайно любезнитѣ препорѣжки, които Кадри Ефенди изобилно сиѣше по нашъ адресъ. И тримата бѣхме представени като много добри, честни и надежни отомански поданици, нѣщо, което самиятъ Кадри Ефенди знаеше най-добре отъ всички, че не е така. Тая твърде подозрителна любезность засили съмнението ни и ни направи по-предпазливи, още повече, че привидно невинниятъ разговоръ, който се поведе следъ това: за работата въ училището и пр., сѣщо така не предвещава-

ше нищо добро. Въ момента, когато Кадри Ефенди, нѣмайки какво повече да говори, поднови своитѣ любезности къмъ тримата насъ, на вратата се почука и влѣзе единъ полицаѣ, който предаде на началника си една телеграма и веднага излѣзе. Малко следъ това сжщиятъ полицаѣ отново дойде въ стаята и докладва нѣщо на началника. Последниятъ важно стана отъ стола си, изгледа ни високомѣрно и започна единъ по единъ да сочи учителитѣ и да имъ казва:

— Калкъ сенъ, чикъ дишери! (Стани ти, излѣзъ вѣнъ!) И това продължи, докато въ стаята останахме ние — тримата учители, директорътъ Георги Трайчевъ, учителитѣ Йорданъ Ацевъ и Йорданъ п. Ивановъ и архиерейскитѣ намѣстникъ свещеникъ Д. Янчулевъ. Сега вече подозрението напълно се оправда, и ние спокойно зачакахме да видимъ какво ще стане по-нататъкъ. За насъ бѣ явно, че попаднахме въ клопка. Това, разбира се, не ни смути. Мълкомъ, само съ погледъ, се разбрахме, че ще трѣбва да се държимъ твърдо и гордо.

Комисарътъ Кадри Ефенди нѣкакси извинително започна да ни обяснява, че по заповѣдъ на Хилми Паша отъ Солунъ, каймакаминътъ Шефкитъ Ефенди ни викалъ, за да ни съобщѣлъ нѣщо и да ни питалъ нѣщо за дипломитѣ ни. Съ това, разбира се, той ни най-малко не успѣ да ни убеди въ причината на нашето задържане, и това ме накара да му подхвърля иронично:

— Кадри Ефенди, изиграхте ни, сега може да ни водите, кждето искате.

На това мое подхвърляне той не можа да устои и издаде радостта си отъ голѣмия и добъръ ловъ, на който бѣше попадналъ, съ думитѣ:

— Ее, Тодоръ Ефенди, виждашъ ли, какъ ние съ кола хващаме зайци. Ако те викахъ да дойдешъ, нѣмаше да го сторишъ. Щѣше да избѣгашъ. Ако викахъ Гьоре и той щѣше да избѣга, а сега... съ кола зайци хванахме. Но, не бойте се — побърза да ни успокои — нищо лошо нѣма. Каймакаминътъ ви вика, само за да ви види и ще ви пустне.

И на това му лукавство не повѣрвахме и гордо му заявихме, че нѣма какво повече да приказваме и да се залъгваме, а да ни води тамъ кждето трѣбва. Излѣзохме отъ учителската стая. Веднага ни обградиха много войници съ натъкнати на пушкитѣ ножове. Подкараха ни къмъ затвора. Трѣбваше да минемъ презъ чаршията. Улицитѣ гъмжеха отъ хора. Новината бързо се бѣ разнесла и всичко живо бѣ наизлѣзло. Изпратиха ни съ съчувствие и съ сълзи на очи.

Въ затвора, за наша изненада, намѣрихме задържани и: председателятъ на околийския революционенъ комитетъ Ив. Шабановъ, търговецъ, членъ на църковната община и аза

въ мездлича (съветникъ при каймакамина), Илия Миновъ, книжаръ, членъ на околийския революционенъ комитетъ и Данаилъ Раевъ, търговецъ, председателъ на градския революционенъ комитетъ, и тримата здрави, честни и преданни на дѣлото упорити прилепчани.

Ясно бѣше, че противникътъ добре бѣ замислилъ удара си. Не можехме само да догадимъ каква е истинската причина за нашето задържане. Занизаха се день следъ день въ затвора. Ние продължавахме да сме въ неведение около нашето арестуване, никакво следствие, никакъвъ разпитъ. Контролътъ и бдителността върху ни бѣха твърде зорки, а отношенията коректни и внимателни. Гражданството, обаче, даде широко изразъ на своитѣ родолюбиви чувства. Затворътъ бѣ постепенно препълненъ отъ посетители, които никога не идваха съ празни рѣчи. И това продължи така цѣли 100 дни, т. е. до деня на нашето освобождение.

Междувременно положението въ затвора почна да става отекчително. Властитѣ продължаваха да ни държатъ въ пълна неизвестностъ около нашето задържане. Това започна вече да ни дразни и ние решихме да предприемемъ нѣщо. Започнахме съ протестнитѣ телеграми до Хилми Паша, до руския цивиленъ агентъ Демеригъ, до австрийския — Мюлеръ и др. Резултатъ разбира се никакъвъ. Тогава решихме да изпратимъ въ Солунъ умния, упорития и твърдъ прилепчанинъ Стефанъ Миновъ съ прѣката задача да работи за нашето освобождение и да не се връща докато не успѣе. Сигурни бѣхме, че той е човѣкътъ, комуто и главата да падне нѣма да се спре предъ никакви прѣчки и ще изпълни възложената му задача. Въ Солунъ Миновъ започва съ телеграми и протести. Това разгнѣвило Хилми Паша, но Миновъ не се уплашилъ и продължилъ да работи. Разбралъ вече, че въ Солунъ не разполагатъ съ никакви конкретни доказателства за обвинението срещу насъ, той още повече засилилъ протеститѣ си. Най-сетне успѣлъ да предизвика намѣсата на цивилнитѣ агенти и да застави Хилми Паша телеграфически да нареди до прилепския каймакаминъ нашето освобождение. И точно на стотния день вечерътъ, когато се готвѣхме да си лѣгаме, съ силна стража бѣхме отведени при каймакамина, който ни прочете телеграмата на Хилми Паша, съ която последниятъ ни освобождаваше. Следъ кратко, но твърде остро пререкание съ каймакамина, ние бѣхме освободени, съ задължението три пѣти дневно да се явяваме предъ полицията.

Излѣзли на свобода, ние подирихме причината на нашето задържане. Ето каква бѣше тя. Революционната организация, като народна, събираше срѣдствата си изключително отъ народа. Най-здравата материална подрѣжка ние

имахме отъ еснафитѣ, които никога не забравиха своя дългъ къмъ народъ и родина. Всички внасяха въ касата на революционната организация вноски споредъ възможноститѣ си — отъ $\frac{1}{4}$ до 4 турски лири годишно. По-богатитѣ, обаче, бѣха задължени съ по-голямъ данѣкъ отъ 4 до 25 лири годишно. Единъ прилепчанинъ, комуто наложенитѣ му 25 лири като че ли му се видѣли много, забравилъ достойнството си, решилъ да намѣри начинъ и се освободи отъ този налогъ. И го намѣрилъ. Взелъ квитанцията, която на дѣне предварително му била връчена, и по съвета на единъ свещеникъ съ доста низѣкъ моралъ, предава квитанцията на каймакамина, като му посочва и кои учители и граждани следва да бѣдатъ арестувани. Каймакаминътъ, считайки, че е попадналъ на добра следа, веднага прави докладъ на Хилми Паша, който отъ своя страна нарежда незабавно да бѣдатъ задържани посоченитѣ лица и по административенъ редъ да бѣдатъ изпратени на заточение. Заточението, по неизвестни за насъ причини, въ началото бѣ забавено отъ самитѣ власти, а после, съ бързо взетитѣ мѣрки и протеститѣ до Хилми Паша и цивилнитѣ агенти, окончателно осуетено.

Следъ освобождението ни отъ затвора, кждето нито за моментъ не забравихме да се държимъ съ достоинство и честь, отговарящи на морала на македонския революционеръ, ние трѣбваше да се подчинимъ на една твърде неприятна и ограничителна мѣрка — да се явяваме, както спомѣнахме и по-горе, три пѣти дневно въ полицията. Чувствувайки се вече на свобода, тая полицейска мѣрка като че ли ни тежеше повече отколкото самия затворъ и затова постепенно, незабелязано за полицията, ние сами ѝ турихме край, като престанахме да се явяваме.

Започнахме и занаятията въ училището. Колегитѣ, които бѣха останали на свобода, не бѣха забравили да изпълнятъ дълга си и доброволно бѣха поели обучението на нашитѣ отдѣления по време на задържането ни.

Междувременно, нуждитѣ на околията и на околийската революционна мрежа наложили по време на нашето отсъствие избора на новъ околийски революционенъ комитетъ, въ чиято услуга ние веднага се поставихме.

Колкото всичко това, което стана, отъ момента на нашето задържане до нашето освобождение, ни бѣше вече напълно ясно, толкова полицията бѣше въ пълно недоумѣние. Прилепскитѣ полицаи не можеха да проумѣятъ и да си простятъ, че следъ като за всички е ясно, че съществува революционна организация и следъ като главнитѣ ѝ ръководители, онѣзи, които поддържатъ четитѣ, които събиратъ сръдствата и пр., сѣ били единъ пѣтъ въ рѣцетѣ имъ, да

нѣматъ доказателства и достатъчно улики за всичко това и да сж принудени волю неволю да ги освободятъ. Обискитѣ зачестиха, но резултати пакъ нѣмаше. Никакѣде никакъвъ документъ не може да бѣде заловенъ. Никакви шпиони не можеха да помогнатъ на полицията, защото въ Прилепъ въобще нѣмаше шпиони. Ако може да се посочатъ една-две случки, като тази на нашето арестуване, залавянето на нѣкои нелегални и пр., то тѣ се дължаха въ всички случаи или на злоба, на недомислие или на небрежностъ. Всички тия обстоятелства караха полицаитѣ да бѣснѣятъ отъ ядъ предъ безсилието си и да засилятъ още повече бдителността си. Една непредвидена случка, станала на 10 май 1908 година, обаче, имъ помогна донѣкъде. Сѣщия день вечерята, четата на прилепския войвода Мирче Найденовъ е на пѣтъ къмъ с. Топлица. Никой и не подозира, че по билото на планината между селата Топлица и Никодинъ е залегналъ аскеръ, който зорко следи всѣко движение въ и около селото. Загова четата най-спокойно влиза и се настанява въ селото. Но още не свалили пушкитѣ си, дотичватъ селскитѣ патрули и донасятъ, че цѣлото село е обградено. Войводата, виждайки примката, въ която е попадналъ, решава да напусне селото, за да го спаси отъ изгаряне и безчинства. Но по настояване на селянитѣ той остава и четата се скрива въ нарочното скривалище на една отъ селскитѣ къщи. Настѣпва нощта пълна съ тревога и неизвестностъ. И дветѣ страни сж на щрекъ и се дебнатъ. Цѣла нощъ мало и голѣмо е будно и следи и най-малкото движение на аскера. Последниятъ сѣщо бди и следи да не пропустне нищо да излѣзне вѣнъ отъ селото. Презъ нощта, обаче, единъ отъ селянитѣ, който не успѣлъ да скрие пушката си, пълзешкомъ излиза отъ селото, стига до гробищата и тамъ я заравя. На връщане той бива забелязанъ отъ аскера. Уплашенъ, че пушката може би ще бѣде открита отъ аскера и това ще даде поводъ да се търси и друго орѣжие въ селото, той решава отново да се върне на гробищата и да си я прибере. Сестра му, смѣла и надарена съ здравъ разумъ селянка, намира, че е по-благоразумно, не той, а тя да отиде и прибере пушката. Така и става. Посрѣдъ нощъ сърдцатата и преданна на дѣлото селянка отива до гробищата и прибира пушката. Това движение на брата и сестрата не останало незабелязано отъ будното око на аскера. На сутринята обрѣжчтъ около селото започва да се затѣга. Всички мъже сж извикани вѣнъ отъ селото и отъ тѣхъ се иска да предадатъ четата. Отказътъ имъ, обаче, е твърдъ и категориченъ и стига дори до тамъ, че тѣ подписватъ декларация, съ която заявяватъ, че селото е чисто. Това, разбира се, не може да заблуди войската. Започва се най-щателенъ обискъ на

всички селски къщи, като част отъ войниците почватъ да ровятъ изъ гробищата. Четата, скрита въ скривалището, съ заредени пушки, всѣки моментъ чака да бѣде открита. Намѣрението на войводата е съ огънь да си отвори пътя и да пробие обрѣчка на аскера. Но Богъ, който винаги е покровителствувалъ народното дѣло, и сега не забрави да се намѣси. Върху отвора на скривалището спокойно лѣга единъ волъ и бавно започва да преживя храната си. На два пѣти войниците претърсватъ къщата, но и двата пѣти безуспѣшно. Спокойниятъ и благъ погледъ на кроткото животно не вдѣхва никакво подозрение, а четата, безъ да знае за случайния си спасителъ, чуйки стѣпките на войниците надъ главитѣ си, въ крайно напрежение, готова всѣки мигъ за действие, успѣва да запази самообладание и да изчака последния моментъ, който за нейно щастие и за щастieto на селото свършва така неочаквано благоприятно.

Преравянето на гробищата, обаче, е по-резултатно. Тукъ войниците успѣватъ да откриятъ скрити въ единъ гробъ богата революционна архива, литература, 451 писма, шифровани и нешифровани и др.

Когато всичко това става въ с. Топлица, селянитѣ отъ околнитѣ села Трояци, Бѣловодица, Плетваръ съ безпокойство и смугъ въ душата следятъ какво става въ селото и за всичко държатъ въ течение рѣководителитѣ отъ града.

Първата вестъ въ града получихме на връхъ день Св. св. Кирилъ и Методий — 1908 година, рано сутринта, отъ специаленъ бързъ куриеръ, който дойде въ училището тъкмо въ момента, когато започвахме празнуването на народния празникъ. Сърдцата ни се свиха отъ болка. Положението въ селото бѣше таково, че действително не можеше да се очаква нищо друго освенъ най-лошото. Вестта донесена отъ втори нароченъ куриеръ, обаче, разведри душитѣ ни и ни зарадва. Всичко бѣше минало неочаквано благополучно. Войската се оттеглила, като взела съ себе си намѣренитѣ книга и задържала нѣколко селяни. Радостта обвзе и цѣлия градъ. Народното празненство стана двойно. То не бѣ и прекъсвано, тъй като ние, учителитѣ, които бѣхме известени за случката въ с. Топлица, я разпространихме едва следъ като дойде втората вестъ, че всичко е минало благополучно.

Намѣренитѣ въ гробищата на село Топлица писма, архива и др. биватъ веднага изпратени на Хилми паша въ Солунъ. Шифрованитѣ писма сѣ дешифрирани. Не следъ много нашитѣ хора отъ Солунъ ни уведомиха, че между Солунъ и Прилепъ се размѣнятъ бързи шифровани телеграми и че за Прилепъ се готви нѣщо лошо. Ние въ Прилепъ и безъ това не бѣхме се забавили да вземемъ предохраня-

телни мѣрки, защото за насъ бѣше ясно, че се намираме предъ разнищването на една афера. Членоветѣ на рѣководнитѣ революционни тѣла станаха крайно осторожни. Тѣ спѣха по други домове; въ училището по време на занятията работѣха съ наблюдатели, които следѣха за всичко подозрително около училището. Въ чаршията сѣщо не отиваха.

Властитѣ отъ своя страна не преставаха да работятъ усилено за пълното разнищване на аферата и за залавянето на набелязанитѣ опасни легални революционери, които, по преценката на Хилми паша, бѣха по-опасни за държавата.

Единъ день нашитѣ наблюдатели въ правителствения домъ ни донесоха, че сѣ пристигнали много нови полицаи и стражари. День — два следъ това ни уведомиха, че е пристигнала и нѣкаква комисия, ужъ по ревизия на жандармерията. Тѣзи донесения за насъ бѣха важни указания, че се готви новъ и голѣмъ ударъ срещу хората на Организацията. Той и не закѣснѣ. Единъ день, когато всички бѣхме събрани въ училището, за да довършимъ учителскитѣ си задължения въ края на учебната година, въпрѣки поставенитѣ наблюдатели и взетитѣ предоохранителни мѣрки, съвсемъ неочаквано полицията нахълта въ училището. Докато тя, обаче, се суетеше и търсеше директора, всички учители, които бѣхме търсени отъ полицията, успѣхме да се измъкнемъ незабелязано и сѣщия день да напуснемъ града, защото предполагахме, че градътъ ще бѣде обсаденъ и претърсенъ, както и това е станало.

Вахри бей, председателтъ на комисията натоварена отъ Хилми паша да рѣководи издирванията и ареститѣ по топличката афера, български възпитаникъ, свършилъ педагогическо училище въ Ломъ, побѣснѣва отъ неуспѣха си. Въ яда и безсилието си той арестува много граждани и всички учители, макаръ и съ нищо не провинени, но веднага ги пуска съ нареждане още на другия день пакъ да се яватъ при него, като междувременно кажатъ и на укрилитѣ имъ се другари да се яватъ и тѣ въ полицията. На другия день за неприятна изненада на голѣмия полицаи, не само че не се явяватъ търсенитѣ отъ него учители, но и отъ онѣзи, които бѣха задържани предишния день, се явяватъ само нѣколцина, а останалитѣ забѣгватъ и се присъединяватъ къмъ избѣгалитѣ още отъ училището учители. Вахри бей прибѣгва до последна хитростъ. Той вика директора Георги Трайчевъ и му заповѣдва да му доведе всички учители, за да имъ предаде нѣкакво нареждане на Хилми Паша. Директорътъ, разбира се, не може да му помогне, защото и самъ той не може, нито знае где да намѣри учителитѣ. Мислейки, че ще може да предвари бѣрзината на организаци-

онната мрежа, Вахри бей изпраща бързи потери по всички села да гонят забѣгналитѣ. И това е безрезултатно. Потеритѣ се завърщатъ съ празни рѣще, а въ сѣщото време търсенитѣ отъ тѣхъ учители сѣ подъ топлата грижа на всички селяни.

Тѣкмо когато Вахри бей е въ пълно неведение и се чуди какво да предприеме, за да не се провали окончателно, настѣпва брожение срѣдъ войската и полицията и се прогласява „Хуриета“. Вахри бей, който по принадлежностъ е младотурчинъ, изпада въ неудобно и опасно положение предъ старотурцитѣ въ Прилепъ и е принуденъ да търси закрила и съдействие, тѣкмо отъ тѣзи, които трѣбваше да преследва — отъ хората на Организацията. Между другото тогава той разкри каква е била задачата му: да залови провиненитѣ учители, да ги изправи предъ извънреденъ сѣдъ, председателствуванъ отъ него, да ги осѣди на смъртъ и веднага да изпълни присѣдата.

Така, пакъ по една щастлива случайностъ, надвесилата надъ Прилепъ страшна опасностъ, да види своитѣ водачи увиснали на бесилка срѣдъ Атъ пазаръ, биде избѣгната. Гранитната скала на народъ и интелигенция, винаги еднородни и единомислящи, устоя и на това изпитание. Опасността премина. Тревогата и напрежението изчезнаха и отново всички заедно заработиха по новъ начинъ и съ нови срѣдства, наложени отъ станалата промѣна.

ПЪСЕНЬ ЗА НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВЪ

учителъ въ гр. Прилепъ презъ 1898—99 г., революционеръ и войвода, убитъ въ сражение съ турцитѣ, недалечъ отъ с. Селце на 10 августъ 1904 год.

The image shows a musical score for a song. It consists of two staves of music. The first staff is in treble clef, with a key signature of one sharp (F#) and a time signature of 7/16. The tempo marking is 'Andantino'. The lyrics are written below the notes. The second staff continues the melody and lyrics. The lyrics are in Bulgarian and describe a scene of a battle in Selce.

Музикална нотация: *Andantino*, 7/16, F#.

Лексикон на нотата: *ста-нахъ рано бо-ке-го-ле, слу-шамъ-кам-банитѣ-тъ*

Лексикон на нотата: *би- ятъ до-лу въ прилепскитѣ чер-кви*

Станахъ рано въ недѣля,
Слушамъ камбанитѣ биятъ
Долу въ прилепскитѣ черкви.
Горски пилци зацвъртъли
Горе въ Селечка планина.
А во Селце, во кория
Млади войводи се биятъ,
Каранджуловъ, Найдо Ацевъ.
Се обади Каранджуловъ:
„Послушайте, вий другари,
Лошавъ сънь нощесъ сънувахъ,
Църно куче ме охапа
Между дветѣ църни очи,
Лоша рана ми отвори.
Зададе се мойта майка,
Съ нея две девойки млади,
Бѣсно куче го расплѣди,
Върза мойтѣ люти рани“.
Още сънотъ не изказалъ,
Силна потеря втасала,
Първа пушка ми пукнала
Каранджулова удари.
Ей извика Каранджуловъ
На Иванъ Асеновъ:
Ахъ Иване, мили друже,
Земи ми душата!
Земи мойта върна пушка
Турци я не давай.

Затисанъ
Р. Църнотанов

Свещ. Йорданъ Ангеловъ

ВЕСТНИКЪ „ШИЛО“

Вестникъ „Шило“ бѣше таенъ революционенъ органъ, издаванъ на хектографъ въ гр. Прилепъ презъ 1905 година отъ пишещия тия редовъ, тогава учителъ въ града, заедно съ още двама другари-учители.

Издаването на тоя революционенъ вестникъ бѣше тайна не само за турската власть, но и за самата революционна организация. Условията, които налагаха тая абсолютна таинственостъ на вестника бѣха следнитѣ;

Следъ приключване на епохалното Илинденско възстание, по нареждане на възстаническия щабъ, мнозина отъ действащитѣ четници и милицията, останаха по селата: било като нелегални, било като полулегални и се движеха по села и градове. Вътрешната революционна организация сви знамената за по-благоприятни времена, но основателитѣ на организацията — Даме Груевъ, Пере Тошевъ и др., останаха всрѣдъ народа да го подготвятъ за новъ революционенъ ударъ. Тази обнова не вървѣше гладко. Първо, отъ вътрешни дразги, вследствие дезорганизирането на останалитѣ въ страната нелегални четници, второ отъ разколебалия се борчески духъ всрѣдъ населението, и трето, най-сѣществено — отъ нахлуване на сръбски и грѣцки чети, които упорито и систематично, съ насилие и подкупи и съ съдействието на турскитѣ власти създаваха ренегати и предатели по села и градове. Въ града, въпрѣки че имаше околийско районно управление и районенъ войвода — П. Ацѣвъ, не можаха да възстановятъ организационната дисциплина и да се справятъ съ нахълталитѣ сръбски и грѣцки чети. Тѣзи вътрешни раздори бѣха благоприятна почва за новосъздадилитѣ се сръбска и грѣцка пропаганда. За да се убиятъ и париратъ раз-

доритѣ и се пресѣче пѣтя на пропагандитѣ, трѣбваше да се създаде положение, което да издигне революционната организация на висотата преди Въстанието.

Това наложи на пишещия тия редове, учител-революционеръ, да замисли издаването на в. „Шило“. Потърсиха се съчувственици и помощници. Въ лицето на учителитѣ: Георги Талевъ Палисламовъ, Петъръ Мърмевъ и Тодоръ Попадамовъ, се намѣриха такива. Задачата на в. „Шило“ бѣше: да популяризира принципитѣ на В. М. Р. О., поставени въ устава ѝ отъ нейнитѣ основатели; да се бори противъ разширилата се корупция всрѣдъ недисциплинирани нелегални членове и да възстанови нуждния ѝ моралъ; да отстрани вмѣшателствата отвънъ, които бѣха въ противоречие съ устава и временнитѣ политически цели на организацията и да поведе борба противъ засилилата се сръбска и грѣцка пропаганда.

Презъ зимата на 1905 година, горната група, чрезъ мѣстния книжаръ Илия Биолчевъ, набави хектографъ и химическо мастило и започна редактирането на вестника. Въпрѣки прѣката учителска задача, която отнемаше почти цѣлото ни време презъ деня, ние не пожалихме труда и спокойствието си и работѣхме върху вестника ношно време. Като редакторъ на вестника, печатахме иронично Хилми-паша, тогавашенъ турски губернаторъ съ седалище Солунъ, а за отговорникъ Шахинъ-бей, каймакаминъ въ Прилепъ. Съ това се създаваше илюзия, че вестникътъ излиза въ тия два града. Моралната сила на вестника бѣше въ неговата абсолютна тайнственостъ, въ неизвестността на редактора и мѣстонахождението му. Така, вестникътъ имаше и едно мистично въздействие върху читателитѣ. Морално и материално подготвено издаването на вестника, презъ една студена зимна нощъ, ние се събрахме въ къщата на другаря Петъръ Мърмевъ, въ центъра на града, и захемме една стая въ горния етажъ. Домакинитѣ, предупредени отъ сина, трѣбваше да дежурятъ презъ цѣлата нощъ, безъ да питатъ, защо и за какво и да не надничатъ въ стаята. Закрихме съ пердета всички прозорци и заключихме вратата. Въ стаята имаше мангалъ съ разгорѣнъ дървенъ кюмюръ, а върху него се топѣше съставътъ на хектографа. Презъ това време тримата наведени надъ масата, преписваме приготвени чернови, като всѣки се стараше да направи почерка си неузнаваемъ. Имаше много несгоди, но нашата младенческа воля, нашиятъ духъ, наддѣляха надъ всички физически мжчноти. Свърши преписването. Налѣхме смѣсата въ приготвения нарочно тебекиенъ правоугълникъ и, когато той изстина, сложихме написанъ съ химическо мастило листъ и видѣхме въ негативъ писаното на листа. Смаяни отъ радостъ, ние забравихме

страхъ и умора. Почнахме да слагаме бѣли листове, но когато бѣхме стигнали до петия листъ и се радвахме, че ние сме вече вестникари, корицата на хектографа повлѣче листа, и негативътъ се развали. Напраздни бѣха взаимнитѣ укори — кой е кривъ и кой правъ — съставътъ трѣбваше пакъ да се претопява за новъ негативъ. Това и сторихме. Зората вече пукна, а ние едва извадихме десетъ броя и трѣбваше да напустнемъ дома и да се приберемъ въ училище. Азъ, Георги и Тодоръ взехме по нѣколко броя въ джобъ, като най-скѣпоцененъ даръ и съ помжтени очи се раздѣлихме и закрачихме къмъ училище. Весели ученици ни посрещнаха и весело разговаряхме съ колежитѣ си, но нито децата, нито наспалитѣ се другари, не подозираха, че ние сме вече вестникари и че въ джобовѣтъ си носимъ първата рожба на прилепския революционенъ в. „Шило“, който трѣбва да пресѣче пжтя на своеволията и да отблъсне дрзката пропаганда. Презъ обѣдната почивка вестникътъ бѣше вече въ ржцетѣ на по-събуденитѣ граждани. Следъ обѣдъ ние вече знаехме впечатленията на гражданитѣ отъ прочетеното. Малката ни читаеща публика, знатна по обществено положение, се похвално отзова и потърси да узнае писачитѣ на вестника. Но, уви! Това бѣ велика тайна!

Тоя отзвукъ ни насърдчи и вестникътъ продължи да излиза все съ сжщитѣ трудности, като печатницата се мѣстѣше всѣка вечеръ, ту въ кжщата на Х. Спира, ту въ кжщата на Х. Здравета и други знатни прилепчани. Вестникътъ се понесе отъ ржце на ржце по цѣлия градъ. Той дойде въ ржцетѣ и на градското управление и районния войвода П. Ацевъ. Последниятъ посети и Битоля, но за всички бѣ тайна и загадка мѣсторедактирането му. Куриозно бѣ това, че в. „Шило“ по тайнствени пжтища се поднасяше и менъ съ уговорка: „На, Йордане, чети нашия в. „Шило“, който излиза въ Битоля“. Покойниятъ Наѣта Лютвиевъ, учителъ въ града и добъръ мой приятѣлъ, ме посети въ дома и ми предаде вестника, който той е донесълъ отъ Битоля и, както разказвахте, самъ видѣлъ мѣстото, гдето се печаталъ.

Десетият брой излѣзе, и ние знаехме, че и Окржжното управление въ Битоля и районниятъ войвода сж се произнесли, че списването на вестника е добро. Следъ тия отзиви, групата реши да разкриемъ тайната на районния войвода П. Ацевъ. Предстоеше ни среща. Подканихъ Йорданъ п. Костадиновъ (Коминарника), председателъ на Градското околийско управление да съобщи на П. Ацевъ, че искаме да се срѣцнемъ. Срещата стана презъ пролѣтѣта на 1905 г. въ с. Селце. Съ мене бѣ и председателътъ п. Константиновъ. Следъ горещи прегръдки и цѣлувки съ войводата, пристъпихме къмъ размѣна на мисли върху състоянието на рево-

люционната организация въ града и района и мѣрките, които трѣбва да се предприематъ за засилването ѝ и за пресичане пжтищата на пропагандата. Стана дума за в. „Шило“, който той е ималъ възможностъ да чете и останалъ доволенъ отъ програмата и списването му. Тогава решихъ да открия тайната, като изкарахъ черновката за следващия 11 бр. съ статья „Сръбската пропаганда въ сѣюзъ тиранина“. Повторни цѣлувки съ войводата, а п. Константиновъ опули очи и остана като грѣмнатъ предъ самоизмамата, че вестникътъ излиза въ Битоля. Следъ дълга беседа върху бѣдещата ни дейностъ, ние заспахме, за да се събудимъ преди зори, та да може четата въ тъмно да се изтегли въ Мориовско — царството на комититѣ. На изпращане, Ацевъ ми каза да продължа издаването на вестника до завръщането на председателя на окръжното управление А. Доревъ, комуто ще докладва. Сбогувахме се.

Вестникътъ продължи да излиза до деня, когато отъ Битоля пристигна Димчевъ, пълномощникъ на окръга, и се избра ново околийско управление, въ състава на което влѣзнахме и тримата другари.

Следъ туй ние, учителитѣ, решихме да превърнемъ думитѣ въ дѣла, заработихме съ всички сили на революционното поле, време за редактиране на вестника не остана и „Шило“ престана да излиза. Организационната ни дейностъ продължи цѣли две години.

Тодоръ п. Адамовъ

ПОКОЙНИЦИ УЧИТЕЛИ-РЕВОЛЮЦИОНЕРИ ВЪ ПРИЛЕПЪ

1. **ДАМЕ ГРУЕВЪ**; отъ с. Смилево, Битолско. Основателъ на В. М. Р. О., членъ на Централния ѝ комитетъ и водачъ на македонскитѣ българи въ борбитѣ имъ за свобода. Организаторъ и водителъ на Илинденското възстание, учителствувалъ въ Прилепъ.

2. **ПЕРЕ ТОШЕВЪ**; отъ Прилепъ. Също единъ отъ първенцитѣ на македонското освободително движение. Учителъ въ Прилепъ и Битоля и училищенъ инспекторъ въ Битолско и Солунско. Другаръ и сподвижникъ на Даме Груевъ.

3. **ПЕТЪРЪ АЦЕВЪ**; роденъ въ Прилепъ. Учителствувалъ въ Прилепско и Крушево. Войвода на Крушевска околия, а отъ 1902 до 1908 година околийски войвода на Прилепска околия.

ГОГА АЦЕВЪ, роденъ въ Прилепъ, учителъ, войвода на околийската чета въ прилепско. Замѣства братъ си Петъръ Ацевъ. Макарь и много младъ, той се проявява като енергиченъ, уменъ, тактиченъ и смѣлъ борець. Геройски загива на 25. VI. 1906 година, заедно съ велешкия войвода Панчо Константиновъ въ планината Куртовица, въ мѣстността Азотъ, Велешко.

Народътъ е изразилъ своята симпатия къмъ двамата учители-войводи съ следната песнь:

Айде пушка пукна, бре джанъмъ,
Пушка пукна;
Айде пушка пукна, бре джанамъ,
Отъ Балкана.
Айде ми го удри, бре джанъмъ,
Башъ юнакотъ;
Башъ юнакотъ, бре джанъмъ,
Георги Ацевъ.
Айде викна юнакъ, бре джанъмъ,
Та заплака:
— Кой ке носи, моята пушка?
— Некъ я носи братъ ми Петре.

4. ТАЛЕ ХРИСТОВЪ; роденъ въ Прилепъ. Едничка свид-на мѣжка рожба на бедни, но благородни и родолюбиви родители. Тале растна подъ топлата майчина грижа и нѣжнитѣ ласки на дветѣ си сестри. Въ тая патриархална обстановка той се развива като тихъ, скромень и свѣдливъ юноша.

Родителитѣ му, въпрѣки нѣмотията си, не пожелали рожбата имъ да остане неука. Тале учи въ Прилепъ, свѣрши III кл. и постѣпва въ Битолската мѣжка гимназия. Тукъ той попада въ обстановка съвсемъ различна отъ тая на тихия бащинъ домъ. Другари сѣ му по-голѣми отъ него ученици, въ чиито младежки души се е разгорѣла вече искрата на революцията и които сѣ заживѣли съ духа на времето. Младиятъ, тихиятъ и скромень Тале не остава чуждъ на всичко това, което вижда около себе си. Промѣната въ обстановката, оказва въздействие върху характера на крехкия юноша и жоренно го промѣня. Той става вече по-мѣжественъ по-смѣлъ и самостоятеленъ. Въ скоро време той е вече членъ, на ученическитѣ революционни групи.

Следъ завѣршване на гимназията Тале Хростовъ получава учителско мѣсто въ едно битолско село. Още на пѣтъ за селото, полицията прави обискъ на багажа му. Между книгитѣ намира учебника по методика и история на педагогиката. Въ тѣхъ властитѣ попадатъ на мѣста, въ които се споменава за стари български учители-педагози. Това е достатъчна улика, и Тале, изправенъ предъ битолския сѣдъ, е сѣденъ и осѣденъ на 1 година затворъ. Въ затвора той е заедно съ Даме Груевъ. Тая дружба съ великана на македонската революция не остава безъ послѣствия за младия и пълненъ съ кристаленъ идеализъмъ учителъ.

Излѣзълъ отъ затвора, Тале Христовъ получава назначението за учителъ въ Прилепъ. Презъ 1901/1902 година той е вече едновременно и учителъ и членъ на рѣководното мѣсто на Прилепския революционенъ комитетъ. И на дветѣ мѣста Тале е еднакъвъ: честенъ, преданъ, деенъ и готовъ на всичко. Съ тая си дейность той спечелва сѣрдцата на всички и става всеобщъ любимецъ. Той е избраникътъ на Прилепъ за неговъ представителъ на историческия конгресъ въ Смилево.

Цѣлата му дейность, обаче, създава достатъчно подозрение у властитѣ и Тале, подгоненъ отъ тѣхъ, става нелегаленъ, но продължава да рѣководи организационнитѣ работи въ Прилепско. Презъ месецъ юний 1903 година той влиза въ четата на Петъръ Ацевъ и малко време следъ това, презъ сѣщия месецъ, въ сражението при с. Бѣловодица, геройски загива въ разцвѣта на силитѣ си. Прилепъ горчиво оплака смъртта на своя любимецъ.

5. ДИМ. СЛИВЯНОВЪ; отъ Прилепъ. Завѣршилъ педагогическо училище въ Солунъ. Учителствува въ Прилепъ.

Загива заедно съ Тале Христовъ въ сражението при съ Бъловодица.

6. АЛЕКСАНДЪРЪ СПИРКОВЪ; роденъ въ Прилепъ, свършилъ битолската гимназия, учителствувалъ въ Кавадарци, четникъ въ четата на Петъръ Ацевъ, убитъ въ сщщото сражение при с. Бъловодица.

7. АЦЕ ИЛИЕВЪ МУРГОВЪ. Тихъ, скромень и затворень въ себе си мълчаливецъ. Пламенень поетъ, той пише хубави стихове. Престаналъ да твори, следъ едно писмо отъ прочутия критикъ д-ръ Кръстевъ, отговоръ на изпратения отъ Мургова стихосбирка за преценка въ което писмо д-ръ Кръстевъ вмѣсто перценка на стиховетъ, споменава само, че работитъ сж хубави и съветва младия поетъ да продължава да се занимава и пише. Поетътъ счита това писмо за несериозно отнасяне къмъ творчеството му. Нѣжната му и чувствителна натура е засѣгната и оскърбена и той разбива завинаги лирата си и сърдцето му престава да пѣе, а сщщевременно унищожава и всичко онова, което дотогава е написалъ.

Следъ свършването на гимназията той става учителъ въ Преспа, Рѣсенско, презъ учебната 1902/903 година. Заподозрѣнъ отъ властитъ той забѣгва и влиза въ четата на Кръсте Трайковъ, на която става секретаръ. Загива презъ възстанието.

8. ГЕОРГИ ИВ. ЗЕРДЕВЪ; отъ Прилепъ, бившъ учителъ Тиквешко, презъ 1899/900 година. Тамъ бива затворень и осжденъ отъ солунския извъредень сждъ на доживотень затворъ (101 година) и изпратенъ на заточение въ Подрумъкале, Мала Азия, кждето, заедно съ членоветъ на Централния комитетъ на В. М. Р. О. Пере Тошевъ, д-ръ Хр. Татарчевъ, Хр. Матовъ, Даме Груевъ и др. престожава до 1903 година. Презъ 1904/5 година е учителъ въ Прилепъ, но не дълго властитъ го изгонватъ. Умира въ София.

9. АЛЕКСАНДЪРЪ х. ПАНОВЪ; е роденъ въ Прилепъ. Още като ученикъ въ солунската гимназия той е посветенъ на революционното дѣло. Презъ 1894/95 година той е учителъ въ Прилепъ. Той е първиятъ председател на революционния комитетъ въ Прилепъ.

10. ТОДОРЪ СТАНКОВЪ; отъ Прилепъ, съученикъ на х. Пановъ въ солунската гимназия, неговъ колега като учителъ въ Прилепъ и членъ на революционния комитетъ. Въ 1897 година, при залавянето на едни бомби въ с. Винаца, Станковъ напуска Прилепъ. Става водачъ на четата, но е предаденъ отъ неговъ четникъ — турчинъ и заловенъ живъ въ с. Конче, радовишко. Хвърленъ въ затвора, той прави опитъ да се самоубие, като съ тухла забива гвоздей въ слѣпото си око, а следъ това поглъща хлороформъ. Сждбата,

обаче, друго била решила. Той остава живъ, въпрѣки раната и отровата. Освободенъ отъ затвора той се прибра въ София, където винаги е билъ въ услуга на народното дѣло.

11. ИЛИЯ БАЛТОВЪ, отъ Прилепъ. Възпитаникъ на солунската гимназия. Учителъ въ Прилепъ, Битоля, Неврокопъ. Взима активно участие въ революционното движение. Членъ на Прилепския революционенъ комитетъ, на Сѣрския окръженъ революционенъ комитетъ и пр. Умира въ София.

12. НИКОЛА КАРАНДЖУЛОВЪ, роденъ въ Прилепъ. Завършилъ въ Загребъ. Учителствувалъ въ Куманово, Крива Паланка и Прилепъ. Арестуванъ и осъденъ той излежава наказанието си въ Битолския затворъ. Презъ зимата на 1903 година, заедно съ 32 другари избѣгва отъ затвора презъ нарочно прокопанъ подземенъ каналъ и става нелегаленъ. Презъ месецъ августъ 1904 година пада убитъ въ сражението, което четата на Петъръ Ацевъ има съ аскера при с. Селце, Прилепско.

13. ИЛИЯ ЧКОРЕВЪ, отъ Прилепъ. Учителъ, четникъ и водачъ на група презъ възстанието.

14. ЙОРДАНЪ п. ИВАНОВЪ, отъ с. Варошъ, Прилепско, учителъ и директоръ въ Прилепъ и Охридъ. Секретаръ на митетъ въ Прилепъ.

15. ИЛИЯ ИВАНОВЪ, отъ Прилепъ, дългогодишенъ учителъ и директоръ въ Прилепъ и Охридъ. Секретаръ на църковната община, членъ на революционния комитетъ въ Прилепъ. Хронологъ на македонското революционно движение.

16. ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ, роденъ въ Прилепъ, учителъ, директоръ и училищенъ инспекторъ въ различни градове на Македония. Надаренъ съ рѣдко трудолюбие, той е авторъ на много научни трудове. Билъ е и председател на окол. революционенъ комитетъ.

17. АТАНАСЪ ЛЮТВИЕВЪ, отъ Прилепъ, възпитаникъ на битолската гимназия. Учителъ въ Прилепъ, Кичево, Галичникъ, Енидже Вардаръ, Солунъ и Петричъ. Въ началото на Балканската война той съ радостъ се прибира въ родния си градъ, който по това време е въ рѣцетъ на съюзниците — сърби. На 17. XII. 1912 година сръбския празникъ Св. Сава, той е поканенъ да присѣтствува на вечерята, която сърбитѣ устройватъ. За тѣхно неудоволствие той вдига тостъ за славата на българската войска и за българския царъ. Още същата вечеръ той бива повиканъ вънъ отъ салона и безследно изчезва, ставайки жертва на сръбското коварство и жестокостъ за високия си патриотизъмъ.

18. МИЛАНЪ КИМОВЪ, отъ Прилепъ, учителъ въ Костурско и книжаръ въ Прилепъ.

19. **ИОРДАНЪ АЦЕВЪ**, отъ с. Варошъ, Прилепско, учителъ.
20. **ДИМЕ ПОПОВЪ**, отъ Прилепъ, учитель и членъ въ околийския революционенъ комитетъ.
21. **СТОЯНЪ ЛАЗОВЪ ДИМИТРОВЪ**, отъ Лозенградъ. Директоръ въ Прилепъ презъ 1897/98 година. Председатель на революционния комитетъ.
22. **БЛАГОЙ КАЛЕЙЧИЕВЪ**, отъ с. Владово, Воденско, директоръ въ Прилепъ. Председатель на революционния комитетъ отъ 1896 до 1898 година.
23. **АНТОНЪ ДИМИТРОВЪ**, отъ с. Айварево, Солунско, директоръ въ Прилепъ, учитель въ Солунъ и единъ отъ основателитѣ на ВМРО въ Солунъ, председателъ на революционния комитетъ въ Прилепъ.
24. **ПЕТЪРЪ ПОПЪ АРСОВЪ**, отъ Богомила, Велешко, директоръ въ Прилепъ. Председателъ на революционния комитетъ презъ 1895/96 година.
25. **КОСТА ГРУЕВЪ**, отъ Леринъ — учителъ и членъ на революционния комитетъ въ Прилепъ.
26. **НИКОЛА МИХАЙЛОВСКИ**, отъ Ресенъ, учителъ и членъ на революционния комитетъ въ Прилепъ.
27. **ПАВЕЛЪ ХРИСТОВЪ**, учителъ и членъ на революционния комитетъ въ Прилепъ. Членъ на окол. комитетъ и членъ на централния комитетъ на ВМРО презъ 1907/1908 г.
28. **СЛАВЕЙКО АРСОВЪ**, — учителъ въ Прилепъ. Родомъ отъ Шипъ. Членъ на рѣководното тѣло въ Прилепъ. Взима активно участие като войвода въ възстанието въ Ресенско презъ 1904 година. Пада убитъ въ Кратовско на пѣтъ за своя районъ.
-

ТЕАТЪРЪТЪ ВЪ ПРИЛЕПСКОТО УЧИЛИЩЕ ГОСТУВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЕНЪ ТЕАТЪРЪ

Театърътъ въ прилепскитѣ училища датира отъ Иванъ Дейково време. Той е импровизиранъ: актьоритѣ сж новоназначающии учители, повечето отъ които не сж видѣли представление; сцената е подвижна — отъ чинове, върху които сж сложени за подь чернитѣ дъски; завеса — платнена; кулиси отъ разноцвѣтна хартия. Но не е хубостъта въ външността — декоритѣ; хубостъта се крие въ съдържанието на самото представление! Българскиятъ учителъ и чрезъ театъра е учителъ на народа. Първото представление е съ комедията „По неволя докторъ“ и съ „Райна княгиня“, дадено презъ 1887/88 г. въ салона на девическото училище, като се дигаха дъсчезнитѣ прегради, или „кючеклъкъ“, даваха си лесно съгласието. Женскитѣ роли до късно време (1900 г.) се играеха само отъ мъже. Въ последно време приходътъ се внасяше направо на училищното настоятелство. Презъ 1892/93 уч. г. представление се даде въ горния салонъ на мъжкото училище. Играеха се трагедията „Смъртъта на князь Потемкина“ и комедията „Червенитѣ панталони“. Следующата година се дадоха пиеситѣ: „Неправилно признатъ за лудъ“ и „Недоразумение“. Презъ 1899/1900 и 901 уч. год. представени сж пиеситѣ: „Вѣра, Надежда и Любовь“, „Семейството на престѣпника“ и „Благородникъ“. Презъ учебната 1906/907 г. дадени сж две представления, на 25. IV. и 10. V. съ пиеса „Парижкитѣ бедни“. Презъ уч. г. 1907/908 дадоха се четири представления, като се представиха пиеситѣ: „Геновева“, „Сираче безъ зестра“, „Насилена женитба“, „Българска седѣнка“, отъ които се получи приходъ 70 лири. На едно отъ тия представления присѣтствува и битолскиятъ валия, който подари 10 лири. Всички представления отъ 1904 год. насамъ се даваха въ голѣмия салонъ на новото училище, където имаше цѣла класна стая, предназначена за подвижна сцена.

Следъ прокламирането на хуриета, прилепското училище бѣ честито да види на своята сцена артиститѣ отъ

българския Народен театър. Идването на тия мили гости бѣ цѣло праздненство за Прилепъ. Още щомъ се получи известието отъ Битоля, дадоха се бързи нареждания за тѣхното посрѣщане. Гоститѣ бѣха посрѣщнати вѣнъ отъ града отъ делегация, начело на която стоеше общината, училищното настоятелство, учителството и по-видни граждани. При срѣщата спрѣха файтонитѣ, слѣзна Пенчо П. Славейковъ, директора на театъра, и гоститѣ бѣха поздравени съ речъ отъ управителя на училищата, на която отговори П. Славейковъ. Оттамъ процесията потегли пешкомъ, предвождана отъ българската музика, която придружаваше артиститѣ. При звуковѣтѣ на българската музика, цѣлиятъ салонъ стана на кракъ. Гоститѣ бѣха разквартирувани изъ кѣщитѣ на по-заможнитѣ български семейства. На изпращане К. Сарафовъ, г-жа Будевска и др. казаха: „До животъ нѣма да забравимъ прилепското гостопримство“.

Въ Прилепъ артиститѣ дадоха три представления: „Севилския берберинъ“, „Дамата съ камелиитѣ“ и друго още едно. Часть отъ прихода се отстъпи на българскитѣ училища. На последното представление се поднесе букетъ отъ живи цвѣтя на г-жа Будевска. Въ недѣля следъ обѣдъ музиката свири въ черковно-училищния дворъ народни пѣсни, на които се виеха кръшни хора отъ стари и млади. Подире се направи една манифестация изъ по-главнитѣ улици на града, начело съ музиката. Следъ петъ дневно стозне въ града, гоститѣ потеглиха за Велесъ, тържествено изпратени отъ всички прилепчани.

*Из книгата на
Т. Трайковъ
„Град Прилепъ“*

Петър Балтев

НЪКОГА ВЪ ПРИЛЕПСКИТЪ УЧИЛИЩА

Щастливъ бѣхъ, когато, следъ завършване на педагогическото училище въ Съръ, въ отговоръ на мое заявление, получихъ съобщение, че съмъ назначенъ за учителъ въ Прилепската прогимназия. Съ радостъ пристигнахъ тамъ въ началото на учебната 1910/1911 година, представихъ се на директора г. Христо Шалдевъ, опознахъ се съ колежитѣ, нѣкои отъ които бѣха мои съученици.

Годината протече въ пълно разбирателство и другарство между колежитѣ и въ благородно съревнувание за повече успѣхъ въ училищната работа.

Учебното дѣло въ Прилепъ тогава бѣше на завидна висота: две квартални основни училища, две пълни прогимназии въ центъра, съ добре обзаведени кабинети по физика, химия и естествена история, стопанско или, както го наричахме тамъ, ржкодѣлно училище, и недѣлно училище за възрастни, съ повече отъ 40 души учителски персоналъ и надъ 2.000 ученици. И всичко това съградено и издържано само съ срѣдства, добити доброволно отъ гражданитѣ. Единственъ директорътъ въ Прилепъ бѣ назначаванъ и плащанъ отъ Екзархията. Фактътъ, че още преди сто години се изгради въ Прилепъ модерно българско училище, преди още да има българска екзархия и свободна българска държава, говори за високото национално съзнание и ученолюбие на прилепчани. Възпитаницитѣ на това училище разнесоха българската просвѣта изъ всички краища на Македония. Смѣшна става, при това положение, сръбската пропаганда, която твърдѣше, че Западна Македония е населена съ сърби и че българската екзархия ги е направила българи.

Мъжката прогимназия при моето учителствуване се помѣщаваше въ сега чествуваното училище, което за това време бѣше доста остарѣло, но освенъ него, прилепчани издигнаха въ сѣщия дворъ и друго, двуетажно, напълно модерно въ днешенъ смисълъ училище, съ голѣми свѣтли хигиенични стаи, въ което учихъ до първи класъ. Въ него се помѣщаваше девическата прогимназия.

При разпредѣление на предметитѣ въ учителския съветъ, на мене бѣ дадено преподаването на история, география и пѣние въ мъжката прогимназия и нѣколко часа по пѣние въ девическата прогимназия. Училищното настоятелство, предизвестено за това разпредѣление, подписа на учителския съветъ да не дава часове въ девическата прогимназия на учители ергени. Такъвъ бѣше тогава моралътъ на прилепчани.

Бѣхъ много доволенъ отъ дисциплината, любознателността и прилежанието на прилепскитѣ ученици. За мене бѣше голѣмо удоволствие, когато влизахъ въ класъ и виждахъ, при изпитване, какъ добре си готвѣха уроцитѣ и особено съ каква любознателностъ следѣха предаването на новия урокъ. Съсрѣдоточили погледа си въ учителя, безъ никакъвъ шумъ и закачки, жадно поглѣщаха това, което имъ се преподаваше. Следъ туй, съ малко трудъ въ къщи и урокътъ бѣше добре заученъ.

Учебници по българска история нѣмахме. Ученицитѣ трѣбваше да учатъ всичко по записки, които старателно укриваха, за да не попаднатъ въ турски рѣце.

Веднажъ, въ часъ по история въ III класъ предавахъ за постепенното разпадане на отоманската империя отъ XVIII вѣкъ насамъ. Погледнахъ случайно презъ прозореца, който бѣше откъмъ коридора и видѣхъ, че посрѣдъ стълбата стои турскиятъ училищенъ инспекторъ, турчинъ отъ България, знаещъ отлично български езикъ, и слуша какво се преподава. Разбрахъ каква опасностъ ме грози, наредихъ ученицитѣ да скриятъ бележитѣ си, кой кждето може и вдигнахъ единъ да разправя за реформацията и Лютера. Инспекторътъ постоя още известно време на стълбата, качи се горе и влѣзна въ стаята на архиерейския намѣстникъ, която бѣше въ сѣщия етажъ до стълбата. Помислихъ, че е чулъ моя разказъ и чакахъ да бѣда извиканъ при него. Часътъ свърши, ученицитѣ излѣзоха на двора, а азъ се успокоихъ, че минахъ благополучно едно тежко премеждие.

Въ последствие, наредихъ ученицитѣ отъ III класъ да идватъ въ недѣля сутринъ въ училище и до черковенъ отпускъ преподавахъ българска история и отъ отоманската история това, което не можеше да се преподава въ училище.

Не бихъ искалъ да завърша, безъ да кажа нѣщо и за музикалния животъ въ града. Много години преди моето учителствуване Прилепъ е ималъ и училищенъ, и черковенъ хоръ, а на следващата година следъ мене — и духова музика. Правѣше ми впечатление, че младежътъ отъ търговскитѣ и занаятчийски срѣди, при веселби или разходки вънъ отъ града, пѣе добре на два, три гласа и то много правилно, повече по интуиция и музикално чувство, безъ специална

подготовка. Такова нѣщо не констатирахъ въ други македонски градове дето учихъ и учителствувахъ. Черковниятъ хоръ отъ граждани, преуреденъ отъ Петъръ Спасевъ, въ мое време ученикъ отъ II класъ, преживѣ цѣлия сръбски режимъ. Той е билъ и мѣсто, гдето се е калявалъ българскиятъ духъ.

Въ заключение, моето пожелание е, както въ миналото Прилепъ е билъ единъ отъ първитѣ културни центрове на Македония, така и сега да запази това предно мѣсто въ обединеното българско отечество.

София, 4 априль 1943 година.

Йорданъ Бадевъ

ПРЕДИ 50 ГОДИНИ ДАМЕ ГРУЕВЪ УЧИТЕЛЪ ВЪ ПРИЛЕПЪ

Учителството си, Даме Груевъ е започналъ въ родното си село Смилево, дето за пръвъ пътъ влиза въ прѣкъ до-сѣгъ съ люде отъ народа, съ съселянитѣ си и захваща изда-лечъ да опитва почвата за едно народно дѣло, което да се разшири и разрастне до степенъ да обхване цѣла Македония. Въ Смилево се задоволява все пакъ съ проповѣдь, която само отдалече загатва за политическа борба. Открилъ вечерно училище, въ което давалъ обща просвѣта. Селянитѣ го слушатъ, защото го тачатъ като уменъ и честитъ „даскалъ“. Груевъ, който още отъ тогава гледа на учителството като удобно прикрытие на революционното апостолство и на училището — като огнище за обществено възпитание, би могълъ много лесно да увлече съселянитѣ си и да ги свърже въ нѣкакво тайно „дружество“, но агитацията му въ Смилево не отива до тамъ. Хвърлилъ само тукъ-тамъ семе на бунтъ и рекълъ да го остави само до по-късно. Теглило го нѣщо къмъ повече люде, къмъ по-голѣмо селище съ по-сложенъ животъ и съ по-дейни отношения къмъ турската власть. Избралъ Прилепъ и поискалъ отъ съответнитѣ училищни власти да го премѣстятъ за следната — 1892—93 година тамъ.

Прилепъ, градътъ на знаменития владика Методи Кусевъ, който неустрашимо и упорито се бори най-напредъ за пропжждане на грѣцкото духовенство отъ родния му градъ, после за достойно мѣсто на македонското представителство въ църковния съборъ въ Цариградъ и най-после за намѣсата на европейската съвѣсть въ всебългарскитѣ страдания следъ Априлското възстание, приема новия учителъ съ довѣрие и внимание. Прилепчани сж много ученолюбиви и, разбира се, за училищата си залѣгатъ още въ най-ранния периодъ отъ народностното пробуждане въ Македония. Канили сж, както е известно, познати учители педагози отъ Горно-българско — такъвъ е напр. бележитиятъ учителъ-мемоаристъ Никола Ганчевъ. Тукъ сж учителству-

вали още велешанинътъ Джинотъ, сполучливо именуванъ македонски Раковски поради рѣдко темпераментното му родолюбие, Димитъръ Миладиновъ и много други лични за времето си учители. Редомъ съ ученолюбието си прилепчани показватъ и едно кораво родолюбие, което всѣкога се свързва съ известна обществена пресмѣтливостъ. Груевъ добре е преценявалъ тая добродетель на прилепчани. Знаелъ е, отъ друга страна, готовността имъ за жертви въ името на народнитѣ въждедения и споредъ това нагодилъ проповѣдническото си дѣло въ тоя градъ, на корави българи. Поелъ редовната си учителска работа въ основното училище и въ прогимназията и едновременно съ това, чрезъ непрекъснато и близко общуване съ побуднитѣ и по-напредничавитѣ граждани, подхвърлялъ предпазливо идеята си за организирана борба противъ режима на робството, като подбиралъ измежду познайниците си люде удобни за такава тайна борба. Самъ Груевъ съобщава въ своитѣ спомени, че дори учителитѣ въ Прилепъ „били съ консервативни идеи, та не могло нищо да се стори съ тѣхъ по идеята“. Това все пакъ не му е прѣчило да подхвърля при удобни случаи семената на тая „идея“. Защото консерватизмътъ на прилепчанитѣ се размеква бърже, когато се убедятъ въ една истина. Тогава тѣ ставатъ толкова преданни и упорити привърженици на новото, колкото сж били фанатични защитници на старото. Защото въ психологията на прилепския българинъ има две неизмѣнни и яки основи — родолюбието му и ученолюбието му. И когато известенъ починъ се отнася до една отъ тия основи, тѣ го приематъ, може би, на първо време съ колебанията на мѣдрецитѣ, но приематъ ли го веднажъ, следватъ го съ упоритостта на фанатичитѣ.

Както въ всѣка българска провинция по онуй време, пкъ и сега, около всѣкой гостенинъ-пришелецъ се създава бърже особенъ интересъ: кой е, откъде е, какъвъ е и пр. Издирва се родословието му, качества и недостатъцитѣ му. Пишатъ се, разнасятъ се писма, търсятъ се сведения за житието, битието му, проследява се пътя на движението му, изучава се по тоя начинъ миналото му; разпитватъ се хазиятѣ му за навичитѣ на интимния му животъ... И се създава около личността му мълва, понѣкога истински легенди....

Разбира се, и Груевъ не е можалъ да избѣгне въ Прилепъ тая слабостъ на любознателната българска провинция. Стѣпиль, не стѣпиль въ града, той става предметъ на наблюдения и... всѣкакъвъ видъ изучавания. Трѣбва да се знае, че учителътъ по онуй време, особено пкъ класниятъ, е билъ гледанъ и таченъ като ученъ и мѣдъръ съветникъ за гражданитѣ, и ако е билъ ергентъ, като предметъ на лю-

бопитство и потайни блънове за момитѣ. Навѣрно Груевъ много бърже е изстудилъ интереса и надеждитѣ на прилепскитѣ моми, защото съ природата си и съ идеитѣ си билъ чуждъ на всѣкакви нѣжни отношения и вълнения и неподатливъ за удобствата на семейството. И младъ, и благъ, и хубавъ съ външността си, и уменъ, и честенъ и благовъзпитанъ въ обноската си и надежденъ съ науката и съ професията си — всички качества за нѣженъ приятелъ, за достоенъ годеникъ и за вѣренъ и прибранъ съпругъ. И все пакъ за жената, за любовта, за семейството Груевъ бѣше студень и непристъпенъ самотникъ. Не бѣше саможивъ по природа, какъвто бѣше напр. приятельтъ му Пере Тошевъ — това би било несъвмѣстимо съ апостолската му мисия. Наопаки, Даме Груевъ бѣше извънредно общителенъ и достъпенъ човѣкъ, но понеже отъ ранна младостъ се бѣ увлѣкълъ въ идеи и копнежи, които предполагатъ преди всичко себежертвуване, за радости отъ лично сърдечно естество и за грижи за топло и удобно мѣсто въ живота, бѣше станалъ негоденъ. Хубавитѣ слабости въ човѣшката природа не ги ненавиждаше и не ги преследваше у другитѣ. Съветваше дори да не следватъ неговия примѣръ, защото съ тънкия си критиченъ умъ разбираше, че радостта въ личния животъ не е несъвмѣстима съ обществения дългъ, наопаки, тя може да ободрява и да подбужда къмъ подвигъ. Самъ той, обаче, мислѣше за себе си, че колкото по-малко лични задължения и връзки има въ живота си, толкова е по-свободенъ да се отдаде на голѣмо обществено дѣло.

Колкото и да бѣше чуждъ на всѣка мания за голѣмство, Груевъ мълчаливо въ себе си разбираше, че назначението му е да бѣде не „единъ отъ мнозината“, а апостолъ-водачъ, за когото тъкмо тая свобода е насъщна потрѣба. И до края на живота си остана вселюбимъ и вселюбещъ самотникъ. И може би, въ историята на македонското освободително движение остана да стърчи единственъ борець, който не свърза живота си нито една нѣжна връзка и не стана предметъ нито на една женска клюка. Въ живота и въ дейността на Даме Груевъ не се заплита нито едно име на жена.

Въ замѣна на това още първитѣ стѣпки на учителството му въ Прилепъ се спъватъ отъ интриги отъ по-друго, обществено естество. Прилепчанки престанали да се интересуватъ за житието-битието му и установили, че въ София Груевъ се е бъркалъ въ социалистически сдружения и затова билъ изключенъ и отъ университета. Ясно и просто: новиятъ учителъ е социалистъ, което на тогавашния езикъ значело бунтовникъ противъ държавата, противъ Бога, противъ морала. Това подозрение му затваря вратитѣ на народното довѣрие и на много човѣшки сърдца. Едно подозрение, което

има изворитѣ си и формалното си оправдание въ обстоятелството, че бѣдещиятъ апостолъ на македонското освободително движение е попадналъ като студентъ въ София въ срѣда отъ младежи-социалисти и дори въ единъ студентски социалистически кръжокъ.

Като се знае, че въ началния периодъ отъ своето развитие въ България социализмътъ се отождествява съ борба за човѣщина, борба за подтиснати срещу всѣкакъвъ видъ подтисничество, обяснимо е, че всѣки малдежъ съ идейно-обществени разположения на природата си скланяше непременно къмъ него презъ годинитѣ на учението си и на обществената си ориентация.

Даме Груевъ, който още като ученикъ се завчита и задълбочава чрезъ българската революционна литература въ апостолството на Левски, въ идеитѣ на Каравелова и въ подвига и буйството на Ботева, и на студентска скамейка подхранва вече смѣли кроежи за борба въ Македония, не може да избѣгне притеглящата магия на социализма. Той не отдѣля нито една минута отъ времето си за голѣмитѣ въпроси на марксизма. Въпроситѣ — дали стопанскитѣ форми на живота опредѣлятъ човѣшкото съзнание, дали идеята или материята е първична, дали човѣкъ е изключителна рожба на външната действителностъ, дали личността движи историята, и пр. — тия въпроси не сѣ смущавали духа на утрешния бунтовникъ и той никога — нито въ събрания и беседи изъ партийни клубове, нито пъкъ въ тежки книги — не е търсилъ разрешението имъ.

Социализмътъ за Груева съдържалъ само една истина и ималъ само една стойностъ: че съчувствува и поддържа борбата за свобода на робитѣ. Още като студентъ долавялъ и въ Македония се е убедилъ, че би било сѣщински абсурдъ да се създаватъ по изкуственъ начинъ съсловия и че за дѣлото на освобождението въ Македония ще бѣдатъ потребни едновременно усилията на майстора и чирака, на чорбаджията и бедняка — все равноправни или еднакво безправни роби на султанската тирания. Въ самата Македония подъ влияние на Груева, или на Ботева, или на други убедени пионери на марксовото учение, борбата за политическо освобождение се явява въ оценката на отдѣлни екзалтирани революционери подъ разни социалистически етикети, безъ никога да е отлъчвало капиталъ отъ трудъ, работникъ отъ работодателъ. Подъ широкото знаме на политическото съзаклатие въ Македония се събираха и работѣха честно и преданно лица и отъ по-крайни идейни отсѣнки — комунисти, анархисти — и никога въ първитѣ десетина години отъ живота му, не се опитваха да подчиняватъ самото движение на идеитѣ си. Наопаки тѣ се нагаждаха къмъ чисто по-

литическия и националистическия характеръ на борбата. Така солунскитѣ атентатори се оформиха въ герои и мъченици за родъ и родина, така Михаилъ Герджиковъ стана най-добъръ приятель на родолюбивитѣ еснафи отъ Битоля и пр.

Такъвъ платонически характеръ сж имали социалистическия идеи на Груева презъ университетскитѣ му години. По-късно, когато закипѣ борбата, въ нейния широкъ разливъ изчезна и споменътъ на Груева за „социализма“ му отъ студентскитѣ години.

Гражданството, навѣрно и интеллигенцията въ Прилепъ по онова време — 1892 година — е виждало въ социализма преди всичко отрицание на религията, на морала, на семейството, та го е приемала като идейна или нравствена зараза, едва ли не като проказа. „Учителитѣ странѣха отъ мене, — съобщава Груевъ, като се бѣ разчуло, че съмъ изключенъ отъ висшето училище въ София и че съмъ заразенъ отъ социалистически идеи“. При такава атмосфера на подозрение и недовѣрие, разбира се, не му е било възможно да разкрива и да прокарва идеи и почини за тайна борба противъ робството. И на следната 1893 година отива въ Солунъ, дето се настанява на работа въ печатницата на Коне Самарджиевъ.

Сотиръ Наневъ

НЪКОИ ОТЪ МОИТЪ УЧИТЕЛИ ВЪ ПРИЛЕПЪ

Спомени

Българскитѣ училища въ Македония не бѣха само разсадници на просвѣта и култура, но и огнища на бунта срещу робството. Тамъ се работѣше толкова въ просвѣтно, колкото и въ революционно отношение. Всѣки учителъ бѣше заклетъ врагъ на турската империя и преданъ работникъ на революционната организация.

Ние, ученицитѣ, добре чувствувахме и виждахме това, но никога между насъ не сж бивали водени разговори относно дейността на учителитѣ ни въ революционното дѣло. Отъ нашитѣ погледи почти нищо не се изплъзваше. Всѣки отъ насъ за себе си знаеше почти безпогрѣшно, кой отъ учителитѣ въ училището ни е натоваренъ съ важна функция въ народностното движение и веднага разбирахме промѣнитѣ, които настѣпваха. Това проличаваше отъ срещитѣ, които ставаха въ двора на училището презъ време на междучасията съ разни люде отъ еснафа: търговци, калфи, селяни отъ околията — всички работници въ едно общо дѣло. То се разбира, че всѣки учителъ израстваше предъ насъ не толкова съ своята подготовка като учителъ, колкото съ положението, което заемаше въ редовитѣ на организацията. За насъ това бѣше най-сжщественото. Ние гледахме съ голѣмо страхопочитание къмъ учителитѣ ни, които заемаха ржководни мѣста въ народното дѣло. Безъ съмнение тѣ имаха и нашата обичъ. Ние бѣхме винаги готови да имъ простимъ всички възможни прегрѣшения — и мърненията и побиванията, знаейки, че тѣзи наказателни мѣрки идатъ отъ твърде авторитетни люде, разпорежданията на които се изпълняваха и отъ нашитѣ бащи. Решително влияние за авторитета на тѣзи учители предъ насъ е отразявало и положението имъ на несигурностъ за личната имъ свобода или за живота имъ. Често пжти се е случвало да биватъ арестувани отъ турскитѣ власти предъ нашитѣ очи или пжкъ да чуемъ, че сж убити въ неравна борба.

Пишейки тѣзи редове, азъ си спомнямъ съ чувство на най-голѣма почитъ за моя пръвъ учителъ Димитъръ Сли-

вяновъ, загиналъ твърде младъ въ сражение съ редовна турска войска надъ село Селце, Прилепско. Бѣхъ ученикъ въ първо отдѣление, но и сега си спомнямъ неговата блага усмивка и извънредно пѣргавата му походка.

Една сутринь, следъ първия звънецъ, всички учители влѣзоха въ стаитѣ на своитѣ отдѣления и класове. Глѣчката утихна. Само нашето отдѣление шумѣше като кошерь. Никой не подозираше ранната смъртъ на нашия учителъ. Десетина дни следъ като бѣше напусналъ бащината си стрѣха, той загина и то въ първото сражение на четата, въ която бѣ постѣпилъ. Презъ тѣзи дни отдѣлението ни се водѣше отъ директора. И въ тоя день при насъ дойде той да ни съобщи скръбната вестъ и ни разпусна. Не си спомнямъ какъ завършихме годината. Но образа на моя пръвъ учителъ и днесъ пазя въ паметъта си. Той и сега сияе срѣдъ образитѣ на хиляди борци, дали живота си за свободата на нашата татковина.

Случвало се е нашиятъ учителъ да бѣде и пръвъ рѣководителъ на революционното тѣло въ града. Тогава, възможно е, училищната програма да е бивала нарушавана, защото върволицата на работници на организацията, въ града и околията, часъ по часъ трѣбваше да доклаватъ или да се осведомяватъ за хода на работитѣ отъ главния рѣководителъ. Естествено въ такъвъ случай той не винаги е успѣвалъ на време да влѣзе въ класа и почти рѣдко е минавалъ часъ, безъ да се почука на вратата по два три пѣти и да бѣде извиканъ, за да изслуша тревожни или радостни събития и да даде своитѣ нареждания. Нашитѣ учители винаги бѣха еднакво преданни, както къмъ работата си като учители, така и къмъ народното дѣло. Такъвъ бѣше и, за щастие, живиятъ още, оцелѣлъ въ тѣзи борби, мой учителъ отъ IV отдѣление Тодоръ Адамовъ. Строгъ къмъ себе си, съ извънредно сериозно отношение къмъ всѣка работа, той бѣше успѣлъ да ни внуши доста голѣмъ страхъ. Ние решително се боехме отъ него. Азъ не помня нѣкога да си е позволилъ нѣкаква шега съ насъ. Но не си спомнямъ сѣщо, нѣкой отъ насъ да е питаелъ омраза къмъ него. Въпрѣки голѣмата строгость, той бѣше единъ отъ рѣдко обичанитѣ учители. При всѣко почукване строгиятъ и сериозенъ погледъ на Адамова се откъсваше отъ насъ и се насочваше тревожно къмъ вратата на стаята; сетне отново се отправяше къмъ насъ. И това винаги е бивало достатъчно, за да разберемъ, че той ще бѣде заетъ съ друга работа и че презъ това време трѣбва да пазимъ тишина. Нашитѣ одобрителни погледи бѣха достатъчни за него, че всичко сме разбрали и че сме готови да изпълнимъ неговитѣ желания. Случвало се е да не се връща за десетъ, за двадесетъ минути,

а понѣкога и до края на часа. Нашитѣ тихи разговори не смуцаваха работата на другитѣ отдѣления и класове. Всичко това вършехме сами, безъ уговорки между насъ, нито пъкъ ни е бивало внушавано отъ нѣкъде. Това не е могло и да бѣде, защото никои не се решавахе да заведе разговоръ съ насъ на конкретна тема за работитѣ отъ организационенъ характеръ предъ страха отъ неволно детско издайничество. Доколкото зная, такъвъ случай въ историята на организацията не е записанъ, нито съмъ чулъ нѣкога да се загатва за нѣкакво разкритие отъ турцитѣ, което да се дължи на бѣбривостта на нѣкое дете.

Все така съ чувство на голѣмо уважение си спомнямъ и за моя учителъ отъ класоветѣ Илия Кепевъ. Презъ това време и той изпълняваше важна организационна служба. И той както Тодоръ Адамовъ често, следъ почукване на вратата, оставяше класа съ строгата порѣчка: „пазете тишина“, незнаейки кой и за какво го дири, добри или тревожни известия му носи. И това се е случвало всѣки день, а понѣкога, вѣроятно когато е имало важни събития, всѣки часъ.

Въпрѣки голѣмата работа, съ която бѣше натоваренъ отъ революционната организация, Илия Кепевъ изпълняваше задълженията си като учителъ съ рѣдка добросъвестност. Както всички други, времето, което отдѣляше отъ училищнитѣ занятия за организационна работа, той го наваксваше отъ свободното си време винаги, когато имаше възможност. Предаваше ни български езикъ. Примѣритѣ по граматика, които трѣбваше да ни покаже въ връзка съ предстоящия урокъ ние често заварвахме написани отъ него на дъската презъ време на междучасието. Азъ не бѣхъ отъ най-трудолюбивитѣ ученици. Въ онова време повече ме увличаха игритѣ, прашкитѣ и боеветѣ съ турчетата по рѣката. Тичахме по пѣсъка или нагазвахме до колѣне въ водата като разпервахме носни кърпи вмѣсто мрежа и така прекарвахме часове въ риболовни унеси. Но методата, която Кепевъ е прилагалъ при обучаването ни, навѣрно е била много добра, защото, когато напуснахъ Прилепъ и постѣпихъ въ една отъ софийскитѣ гимназии, както на учителя ни по български езикъ, така и на съученицитѣ ми правѣха силно впечатление познанията ми по българска граматика. Единъ день, когато другаритѣ ми не можеха да опредѣлятъ една падежна форма, той се обърна къмъ мене. Отговорътъ и поясненията, които дадохъ, го изненадаха. Попита ме отъ коя прогимназия ида. Когато му казахъ, че съмъ завършилъ прогимназията въ Прилепъ, неговото очудване бѣше толкова голѣмо, че не се стѣрпѣ да изкаже възхищението си отъ училищата и учителитѣ въ Македония. „Виждате ли — обърна се той къмъ класа — училъ български езикъ въ тур-

ско, а нито единъ отъ васъ не може да съперничи на неговитѣ познания“.

Математика въ Прилепъ ни предаваше всеобщо уважания, уменъ и разсѣдливъ Харалампи Попевъ. Въ неговитѣ дарования на голѣмъ математикъ по-късно въ София имахъ възможность да се убеждавамъ много пѣти. Случаятъ ни бѣше събралъ да работимъ въ едно учреждение. И сега си го спомнямъ съ каква любовъ се отнасяше къмъ своя предметъ и колко усилия полагаше „да ни подгови за най-необходимото въ живота“, както той се изразяваше по обикновения маниеръ на всѣки математикъ. Бѣше много находчивъ и остроуменъ. Ако нѣкой отъ насъ не знаеше да реши задачата, той я задаваше съ друго условие, за да стане по-разбираема и това условие бѣше непременно свързано съ бащиното занятие на ученика, когото изпитваше. Но, ако ученикътъ не решеше и въ тоя случай задачата, тогава си изпашаше магазина на бащата, който биваше подложенъ подъ градушка отъ остроумията на Попева.

И той, както всички други, взимаше дейно участие въ работитѣ на революционната организация. Скроменъ като работникъ въ народното дѣло, трудолюбивъ като учителъ, той се ползуваше съ всеобщо уважение отъ граждани и ученици.

Година-две преди младотурския хуриетъ като директоръ на училищата въ Прилепъ дойде известниятъ учителъ и книжовникъ Георги Трайчевъ. Ако се не лъжа, той бѣше завършилъ естествени науки въ София. Мисля, че Трайчевъ внесе нѣщо ново въ преподаването, което до тогава бѣше по-малко известно у насъ, поне що се касае до предмета, който предаваше — ботаника. При него ние учихме този предметъ съвсемъ нагледно. Градината предъ фасадата на училището той раздѣли на около тридесетъ лехи, колкото ученици бѣхме тогава въ класа. На всѣки ученикъ опредѣли по една леха, голѣма около метъръ на два и половина, и възложи да посѣе и отгледа по едно растение отъ онѣзи, които вирѣятъ у насъ: лукъ, пиперки, краставици, домати, просо, пшеница, овесъ, рѣжъ, царевица, макъ и пр. Всѣки ученикъ бѣше длъженъ да изучи какво трѣбва да направи за посаждането и отглеждането на растението, което му бѣ опредѣлено. Скоро градината се оживи. Трайчевъ успѣ да събуди у насъ интересъ и ние работѣхме съ увлечение. Презъ всѣко междучасие и следъ училищнитѣ ни занятия ние бѣхме при нашитѣ лехи заети отъ грижи за най-добро изпълнение на възложената ни работа. Не следъ дълго лехитѣ получиха своята физиономия. Около тридесетъ различни култури заживѣха и израснаха предъ нашитѣ очи. Така ние се здобихме съ една много добра ботаническа гра-

дина за нагледно обучение. Това ни даде възможност да опознаем добре поне онѣзи растения, които бѣхме посѣли въ нашитѣ лехи. Много често въ градината идваше и Трайчевъ, разглеждаше лехитѣ, разговаряше на групи или поотдѣлно съ насъ и ни изпитваше.

Трайчевъ бѣше единъ отъ много енергичнитѣ директори, добъръ администраторъ, съ организаторски похватъ. Навѣрно неговото директорство не е минало безъ да остави следи въ училищното дѣло въ Прилепъ. Той не бѣше чуждъ и на народностното движение. И за него даваше всичко, което бѣше по силитѣ му. Страда, както много други, отъ голѣмитѣ злочинства, които се вършеха надъ българитѣ въ Македония.

Има още много учители, преданни на народното и учебното дѣло въ Прилепъ, имената на които напълно заслужаватъ да бждатъ отбелязани, щомъ като става въпросъ за учителитѣ ми въ Прилепъ. Такива сж: Бекяровъ, съ неговия оркестъръ и черковенъ хоръ, Константинъ Гацовъ, който бѣше учителъ по пѣне и ржководителъ на училищния хоръ и др. Искрено съжалявамъ, че мѣстото не позволява да скицирамъ съ по нѣколко думи и тѣхната дейность. Всички тѣ иматъ нашата почитъ и признателность като дейци за осъзнаването и културното издигане на тѣхнитѣ съграждани.

Не мога да завърша тѣзи мои спомени, обаче, безъ да кажа нѣколко думи за Димитъръ Котевъ. Ако трѣбва да посоча образа на нашия екзархийски учителъ, скромень, трудолюбивъ и беззаветно преданъ на училищното дѣло, това е той. Кротъкъ, тихъ, крайно добросъвестень, той рѣзко се отличаваше отъ останалитѣ учители както съ небрежността къмъ себе си, така и съ изисканитѣ се отношения къмъ всички. Доколкото помня, той, въ различие отъ другитѣ, не бѣше отъ най-ангажиранитѣ сътрудници въ революционното дѣло. Но никой не би му отрекълъ голѣмото родолюбие, което имаха неговитѣ колеги.

Властитѣ въ турската империя забраняваха да се предава въ нашитѣ, българскитѣ училища българска история и география по понятни причини. Но ние учехме тѣзи предмети, еднакво, както се изучаваха въ училищата на свободнитѣ земи отъ царството. Дори бихъ казалъ много повече. Не за това, че забранениятъ плодъ е по-сладъкъ, но защото копнежътъ по родното е много по-голѣмъ въ робство. Ние жадно поглѣдахме всичко, което бѣше свързано съ България и нашето минало.

Българска история ни предаваше Димитъръ Котевъ. Помагала нѣмахме, защото бѣха забранени. Можеха да бждатъ набавени само по нелегалень пѣтъ. Но Котевъ съ свойственото си трудолюбие скицираше всѣки предаденъ урокъ и

го отпечатваше на примитивно приготвения отъ него литографически апаратъ. Сетне тайничко, въ опредѣлено време ни извикваше на групи въ мазето на училището, където се извършваше отпечатването и тамъ ни предаваше листоветъ съ отлитографирания урокъ. Ние подразбирахме, пъкъ и самъ той ни поръчваше, че ще трѣбва да унищожимъ листоветъ, щомъ като научимъ урока. Всичко това изпълнявахме най-строго. Едва ли имаше нѣкои отъ насъ да не погълне веднага цѣлото имъ съдържание и следъ това да ги унищожи.

Съ Димитъръ Котевъ не бѣхме се виждали отъ времето на Европейската война. Скоро въ единъ отъ ресторантитъ на Скопие имахъ възможность да го видя следъ толкова годишна раздѣла. Той бѣше така милъ и толкова радостенъ отъ тази среща, че противъ обичая си, остана съ насъ до късно. Бѣхме нѣколцина запалени любители на красотитъ на македонската земя. Всички заедно разпитвахме Котева за миналото и настоящето. Той бѣше неизказано много доволенъ отъ тази среща и разправяше съ увлѣчение.

Следъ като дойдоха сърбитъ, говорѣше Котевъ, азъ престанахъ да учителствувамъ. Не бѣше по силитъ ми да приема предложението да стана сръбски учителъ и да уча децата на сръбски езикъ. Потърсихъ и намѣрихъ друго занятие за прехрана. Но сега съмъ наново учителъ и благодаря на providението, че е така щедро къмъ мене. Дадохъ ми да ржководя второ отдѣление. Можете ли да си представите моето душевно състояние, когато наново прекрачихъ прага на училището! Това е единъ день отъ най-щастливитъ въ моя животъ. Влѣзохъ въ отдѣлението цѣлъ треперящъ отъ вълнение. Следъ толкова години азъ съмъ наново български учителъ! Отначало запитахъ ученицитъ си, познаватъ ли ме. Понеже отдавна живѣя въ Скопие, допускахъ, че нѣкои отъ тѣхъ ще да сж ме виждали по улицитъ на града. Както и предполагахъ, едни ме познаваха, а други — не. Сетне ги запитахъ, не си ли задаватъ въпроса, отъ кжде зная да говоря така добре български езикъ. По лицата имъ се изписа очудване. Ще ви отговоря — казахъ имъ. До 1912 година азъ бѣхъ, деца, учителъ въ моя роденъ градъ Прилепъ. Следъ като сръбитъ завоюваха нашата земя, българскитъ училища бѣха затворени. Сега следъ толкова годишно робство ние наново се събираме, за да се учимъ на нашия майчинъ езикъ. Но преди да почнемъ нашитъ занятия, нека да видимъ доколко сръбитъ сж били прави, когато ни казваха, че сме били сърби и какъвъ е нашиятъ, скопскиятъ езикъ: сръбски или български. Следъ това написахъ едно изречение на сръбски езикъ. Сжщото написахъ на скопско наречие, а следъ това и на книжовенъ български езикъ. Раз-

гледахме тия изречения и подирихме разликитѣ. Между сръбския и българския текстъ намѣрихме грамадна разлика. Между сръбския текстъ и този на скопското наречие установихме сѣщо голѣмо различие. Но когато запитахъ сами да ми кажатъ каква разлика намиратъ между скопското наречие и книжно българския текстъ, всички едногласно извикаха — никаква, еднакво е. Е, кажете ми тогава, какви сме ние, щомъ като нашиятъ езикъ е еднакъвъ съ книжно българския? Впечатлението бѣше поразително. Като че ли на тѣзи деца се откри новъ свѣтъ. Тѣ всички извикаха: „Ние сме българи!“ Така започнахъ моята първа лекция, завърши Котевъ.

Сѣщиятъ Котевъ, какъвто го помня отъ нѣкога. Каква прекрасна първа лекция въ българско училище за новоосвободенитѣ скопянчета! Кой отъ нашитѣ голѣми педагози не би завидѣлъ на нея, на нейната простота и убедителность за крехкитѣ и неподготвени за сложни теории детски души.

Котевъ и хиляди труженици като него — поклонъ предъ вашето дѣло!

Д-ръ Светозаръ Тошевъ
Асистентъ въ Университета

ОТЕЧЕСТВО

Завръщамъ се отъ Македония съ повишено българско съзнание. Най-съкровената ми мечта се сбъдна. Видѣхъ земята на моитѣ дѣди. Видѣхъ легендарната хайдушка земя.

Колко сладки спомени отъ детинството се събуждатъ въ съзнанието ми за новъ животъ!

Ето, азъ пакъ виждамъ малкия дворъ предъ къщата ни въ Асеновградъ, където се бѣхме настанили, следъ бѣгството отъ родния край. Ето и младата акация току-що вжълтила доскоро зелени листа.

Ранна есенъ е! Топълъ вечерникъ полъхва откъмъ прѣсно заснѣженитѣ Родопски върхове. Завръщахъ се отъ училище. Заварихъ мама подъ акацията, да шиє ризки за мене и за по-възрастния ми братъ. Неволно се загледахъ въ очитѣ ѝ. Тѣзи хубави черни очи! Тогава тѣ отразяваха нѣкаква особена тѣга. Безъ да чакамъ нарочно подсѣщане, азъ започнахъ да сподѣлямъ съ нея впечатленията си отъ прекарания учебенъ день. Бѣхме учили за „Отечество“. Разказахъ урока си. Когато привършихъ, мама повдигна бавно очи, загледа се нѣкъде далече и съ тихъ, едва доловимъ гласъ, започна:

— Дете мое, днесъ сте имали най-хубавия урокъ. Знай, че на югъ отъ тѣзи родопски вериги е твоя роденъ градъ Ксанти. Въ миналото е билъ столица на Момчилъ-войвода. Ти се роди, когато живѣхме тамъ, като бѣжанци отъ роденъ край, прокудени отъ сръбскитѣ звѣрства. После, като издвижи погледа си на западъ, додаде:

— А тамъ е моя. Въ него е владѣлъ Крали-Марко. Надъ града още стърчатъ крепоститѣ му. Тѣ сж наши родни братя. Земята, върху която играешъ, земята на твоя роденъ градъ и земята на моя, това е „отечеството“ ти. Обичай го вѣчно!

Оттогава минаха месеци, години. Много превратности видѣ страната ни. Много спомени минаха дълбоко въ под-

съзнанието ми. Нѣкои отъ тѣхъ се загубиха завинаги. Нѣкои останаха вѣчно да живѣятъ...

Пакъ е есенна надвечерь! Седя съ майка ми подъ вѣковния чинаръ въ татковия дворъ до църквата въ родния имъ градъ. Стариятъ божи храмъ и четиритѣ голи стени на изгорѣлото българско училище „Св. св. Кирилъ и Методий“ приковаватъ погледа ми. Това училище го запалили сърбитѣ, за да заличатъ и последната българска следа въ този героиченъ български градъ Прилепъ. „Бугарското“ училище лумва въ пламъцитѣ на стихийенъ пожаръ, нѣколко години преди деньтъ на освобождението. То е последната жертва на сръбския шовинизъмъ и заслѣнение.

Откъмъ Бабуна полѣхва хладенъ вечерникъ и спокойно подгонва окапали жълти листа изъ широкия училищенъ дворъ. Неволно пакъ поглеждатъ очитѣ на мама. Въ тѣхъ сега блести победа, тържество.

— Синко, ето училището, кждето майка ти, преди 30 години е преподавала на твоитѣ по-възрастни братя урока „Отечество“. Сега то е само останки, нѣми свидетели на минало тегло...

Усмивка на задоволство заиграва по старческото ѝ лице.

Доживѣхъ да видя отново родната земя. Доживѣхъ да видя отечеството ни обединено! Изъ хубавитѣ ѝ черни очи се търкулватъ две едри кристални сълзи; сълзи на задоволство.

Надъ главитѣ ни се разнася мелодиченъ камбаненъ звънъ, и кани богомолцитѣ на вечерна молитва.

— Звънятъ камбанитѣ на свободата!

БЪЛГАРСКИТѢ УЧИЛИЩА ВЪ ПРИЛЕПЪ ПРЕЗЪ ГОДИНИТѢ 1866 ДО 1873

Една тогавашна дописка на проф. С. С. Бобчевъ.

„Усѣщамъ се радостенъ и веселъ като захващамъ да ти пиша нинѣшното си писмо. Имамъ поне въ началото да ти съобща новини за положението на общественитѣ ни работи въ Прилепъ, които сж отъ най-насърдчателнитѣ.

Както най-уредена и премѣнена мома на сѣдѣнки по насъ, издига гордо чело помежду всички около стоящи, тѣй и Прилепъ въ Македония може праведно да се хвали за добритѣ си наредби. Общината, до колкото можяхъ да позная, се намира въ рѣцетѣ на достойни и практични мъже. А това като е тѣй, то се знае, другитѣ работи не могатъ да не бждатъ на своя редъ.

Училището, не можемъ го скри, ни очуди съ отличнитѣ си успѣхи — оставямъ настрана съвѣстнитѣ и благодарителни отговори на ученицитѣ отъ главното училище, за да

ти привлѣка вниманието върху удивителнитѣ успѣхи на малкитѣ деца отъ основното училище, гдето е въведена звучната система.

Действително, ние едвамъ се задържахме отъ да зразимъ очудването си предъ гледката, която ни се представяваше. Седемь-десетъ годишни дечица запитвани, ясно, чисто и най-разбрано отговаряха на всички въпроси, които имъ задавахме. Да ти е мило и драго като слушашъ тѣзи македонски синове какъ сладкозвучно се изразяватъ по мѣстното наречие.

Радостенъ излѣзохъ, друже, изъ оградитѣ на мъжкото училище, но тази ми радость трѣбваше да се удвои съ поштѣпането ми на девическото училище. Не знамъ какъ, но мене ми се струваше, че нашия народъ печели едно сигурно съкровище въ лицето на тѣзи ученички, които като постѣпаятъ за бѣдящи въ неговото общество, ще бждатъ членове добре възпитани, майки развити и детовъзпитателки избрани. Девическитѣ отлични отговори въ Прилепъ ме въведоха въ едно множество мисли, отъ които азъ си направихъ утешителното заключение, че придобиването на подобни членове въ красното ни общество става най-здравия и вѣренъ залогъ за благодейственото положение на нашия народъ, за неговото по-сгодно бждеще“.

(Изъ пѣтнитѣ впечатления в. „Право“ бр. 16 отъ 7 септември 1873 година).

„Не можемъ да се стѣрпямъ да не речамъ малко нѣщо и за това що велитъ, че прилепчанитѣ биле прости, невежи и немарливи къмъ учението... Прилепчани сетъ самата причина що ние (т. е. въ Битоля) си отворихме колко годе очитѣ, се опознахме оти сме Бугари, издействувахме да си имаме едно общонародно Бугарско училище и най-последно си кладохме“ въ църквата Св. Недѣля единъ попъ да ни служитъ на майчиния ни языкъ.

Прилепъ е днеска центаръ на нашинските страни за добре уреденото си училище. Наистина, преди 6—7 години не бѣше уредено и се предаваха въ него Часослови и Псалтири. Но днеска иманъ 4—500 ученици сите отъ по-новата наредба... Прилепчани биле немарливи къмъ учението, а въ 5—6 години разстояние не само що чудесно споредъ времето уредила мъжко училище, но постановиха и едно дѣвическо, за което на пролѣтъ ке му праватъ и особно здание“.

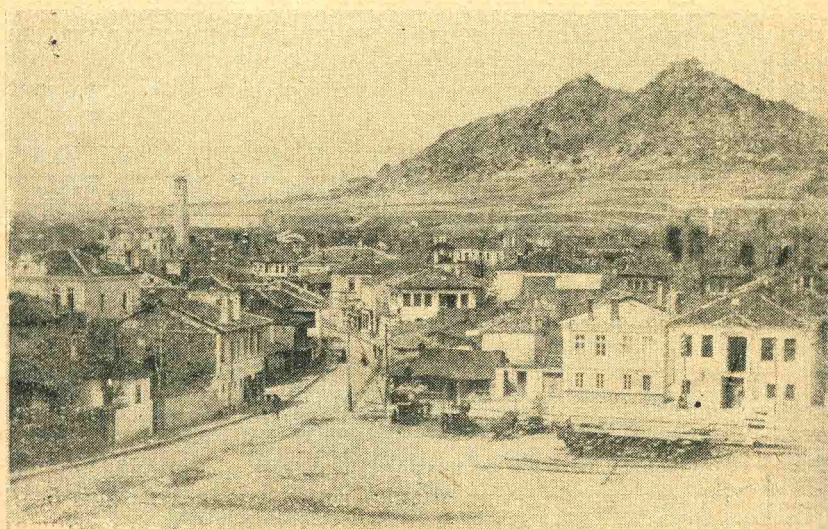
(Изъ една дописка отъ Битоля, печатана въ в. „Македония“ год. I. бр. 14 презъ 1867 година).

Ив. Крайничанецъ

ЕДНА РАЗХОДКА ДО ПРИЛЕПЪ

въ края на миналия вѣкъ

Въ 1889 година азъ завършихъ Солунската българска гимназия и се завърнахъ въ родния си градъ Велесъ, слабъ и съ разстроено здраве. Презъ пролѣтѣта на следната 1890 година решихъ да се разходя до гр. Прилепъ, за да промѣня въздуха и се видя съ роднинитѣ си тамъ. До Градско пътувахъ съ влака, а оттамъ, заедно съ други пътници,

Прилепъ съ „Маркови кули“

наехме каруца и тръгнахме за Прилепъ. Отначало пътятъ бѣ равенъ, и времето хубаво, та пътуването ни бѣше приятно. Но къмъ село Ракле, той ставаше все по-нагоренъ, конетѣ вече едва пристѣпваха, докато най-после спрѣха. Ние слѣзохме и затикахме каруцата по стрѣмния пътъ. Въ това време, откъмъ Прилепъ се зададе една дружина отъ около

десетина турци, облѣчени въ албанска носия, въоръжени съ пушки и кобури на пояса, а предъ тѣхъ вървѣше единъ високъ турчинъ, съ сърменъ чепкенъ, съ потури и фесъ на главата, въоръженъ като останалитѣ. Тѣ минаха край насъ безъ да продуматъ, а пѣтниците се спогледаха безмълвно, съ рѣще въ джобоветѣ, стиснали паритѣ си. Това бѣше дружината на Расимъ бегъ, спахия и голѣмъ насилникъ, отъ когото треперѣха всички села на околията. Ние продължихме и благодарѣхме въ душата си, че останахме живи и неграбени.

Въ Прилепъ стигнахме едва вечерята. Азъ отидохъ у моя тетинъ Арсо Мързинецъ и гостуването ми започна.

Баща ми, който често е посещавалъ града по време на прочутитѣ му панаири, ми е разказвалъ много за Прилепъ, но сега азъ го виждахъ съ очитѣ си за първи пѣтъ. Хареса ми най-напредъ мѣстоположението му. Разположенъ върху равно поле, прорѣзанъ отъ две малки рѣкички, притоци на Черна, той можеше да бѣде единъ отъ най-здравословнитѣ градове, ако и да е 650 м. надъ морското равнище. Азъ обикнахъ Прилепъ така, че когато, следъ атентата въ Отманската банка въ Солунъ, турската власть поиска да ме интернира, азъ го избрахъ за свое постоянно мѣстожителство.

Бѣше вече началото на юлий — краятъ на учебната година въ всички училища на Македония. Азъ се интересувахъ много отъ тѣзи просвѣтни огнища на българщината и единствени поприща за народна служба на македонската интелигенция. Тогава турската власть не позволяваше на българитѣ да заематъ никакви чиновнически мѣста, нито да бѣдатъ войници. Още съ първитѣ си наблюдения, азъ схванахъ, че прилепчани сѣ трудолюбиви и пестеливи и, че тукъ е развито много добре занаятчийството, организирано въ 50—60 здрави и силни еснафа. Кѣшитѣ на града бѣха солидни, улицитѣ прави и калдърмисани, но много нечисти, поради голѣмото нехайство на турската власть. Домоветѣ, обаче, бѣха спретнати и чисти, съ винаги добре изметени дворчета и градинки, снабдени съ чѣшми или бунари, тѣй че, имаше изобилна вода.

Още отъ Солунската гимназия азъ познавахъ нѣколцина прилепчани — мои съученици, като Пере Тошевъ, Рампо Грашевъ, Георги Трайчевъ, Димитъръ Мирчевъ и др., съ които искахъ да се видя. Перета Тошевъ намѣрихъ въ дюкяна му — заедно съ брата си, той се занимаваше съ сарафлъкъ. Рампо Грашевъ пѣкъ ме разведе изъ града, ходихме въ училищата, запозна ме и съ нѣкои отъ учителитѣ на училище „Св. св. Кирилъ и Методий“. Последното, съградено въ 1843 година отъ самитѣ граждани, представляваше една грамадна двуетажна сграда. Първиятъ му етажъ, който

бѣше на 5—6 стѣпала отъ земята, се състоеше отъ единъ голѣмъ салонъ, отъ дветѣ страни на който имаше по три стаи, за шестѣ отдѣления на първоначалното училище. Въ втория етажъ се помѣщаваше трикласното училище, тамъ бѣше още учителската стая, стаята за училищното настоятелство и читалището. Отъ едната страна на училището бѣше българската черква „Св. Благовещение“, а отъ другата — една сграда, която носѣше названието: „Началото на мъдростъта е страхъ Господенъ“ и служеше сѣщо за училище. Спомнямъ си, че тогава въ училището „Св. св. Кирилъ и Методий“ работѣха Илия х. Тошевъ, Н. Смичковъ, Илия Ивановъ и Никола Радославовъ, съ които се запознахъ. Въ всички първоначални и въ класното училище, имаше 17 учители и 12 учителки, съ около 1500 ученика.

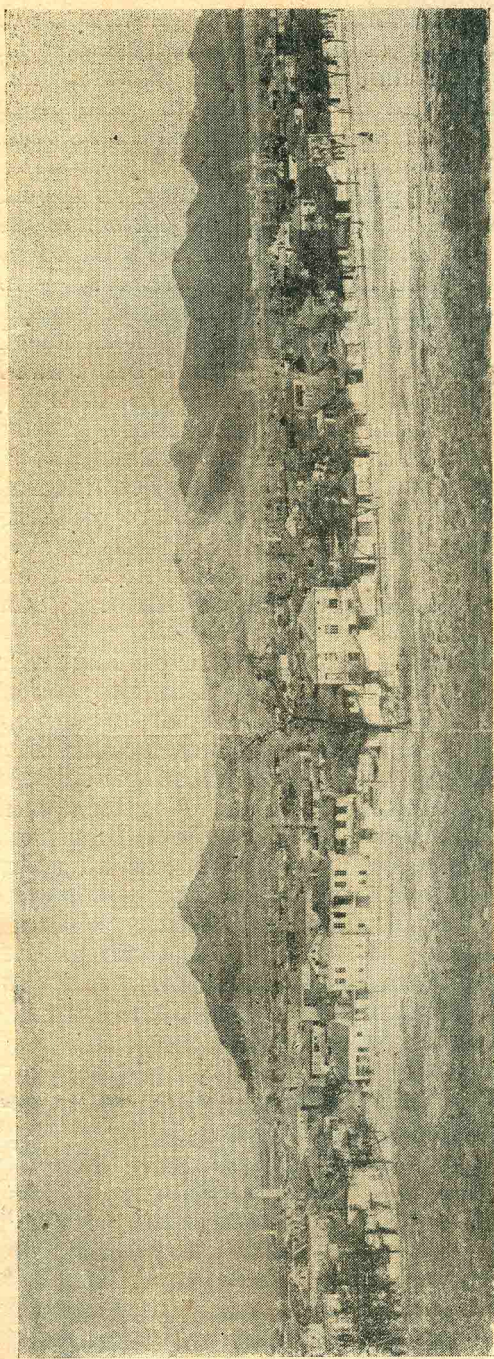
Прилепскитѣ български училища бѣха автономни, т. е. управляваха се отъ едно училищно настоятелство, избрано отъ Прилепската черковно-училищна община. Въ града имаше 36 еснафски сдружения, отъ които се излъчваше управата на общината.

Училищното настоятелство назначаваше, надзираваше и уволняваше учителитѣ; гласуваше училищния бюджетъ, който възлизаше по онова време на 1000 турски лири и даваше отчетъ за своята дейность само на черковно-училищната община. Въ настоятелството влизаха видни граждани, като: Гьорче Пановъ, Сотиръ х. Илиевъ, Даме Небреклиевъ, Илия Самарджиевъ, Ицко х. Поповъ и др. Ако понѣкога Екзархията се стремѣше да подчини прилепскитѣ училища подъ свое прѣко рѣководство, общината винаги бранѣше тѣхната автономность, дори съ рискъ Екзархията да откаже плащането директора на училищата.

Училищата се управляваха по програмата на училищния отдѣлъ при Българската екзархия.

Училищното настоятелство се водѣше по особенъ правилникъ, изработенъ отъ Черковно-училищната община, а така сѣщо и отъ традициитѣ наслоени презъ полувѣковното съществуване на училището.

Учителитѣ въ това време бѣха длѣжни не само да водятъ старателно обучението въ училище, но и да се държатъ прилично вѣнъ отъ него, да не посещаватъ кафенетата, да не ядатъ блажно презъ поститѣ, да отиватъ всѣка недѣля въ черква, да работятъ въ читалището и да държатъ сказки предъ гражданството. Въ свободното си време, учителитѣ отиваха вѣнъ отъ града, въ мѣстността „Чаира“ — едно високо и тихо мѣсто, покрито съ зелена трева, което наричаха „Литературна полянка“. Тамъ тѣ размѣняха мисли презъ топлитѣ лѣтни дни и спорѣха по разни въпроси. И

Изгледъ гр. Прилепъ съ „Маркови кули“

азъ отивахъ често тамъ, заедно съ Димитъръ Мирчевъ, другаръ отъ Велесъ, за да слушамъ разискванията на учителитѣ.

Това ограничение въ частния животъ на учителитѣ имъ позволяваше да се отдадатъ на обществено полезна дейность. Тѣ уреждаха по нѣколко пѣти въ годината, представления въ училищния салонъ, събираха помощи за беднитѣ ученици и за уредбата на кабинетитѣ при класното училище, грижеха се за напредъка на читалище „Надежда“ и т. н. „Ние се вдъхновяваме отъ идеитѣ на великия Дистървегъ, — ми казваше единъ отъ учителитѣ, — ние сме възпитатели не само на ученицитѣ, но и на възрастнитѣ, съ думи и дѣла, тъй че да напредваме всички наедно.“

Този стремежъ къмъ напредъкъ бѣше най-характерното явление на времето, той бѣше обхваналъ и учители, и граждани, и не се спираше предъ нищо. Нѣколко години следъ откриването на трикласното училище, въ 1880 година, въ Прилепъ се откри вече и IV класъ, съ надежда, че съ помощта на Екзархията, скоро класното училище ще бѣде пълна гимназия. Прилепчани се опитаха да откриятъ и семинария, но тя не можа да издържи кознитѣ на гръцкитѣ фанариоти и следъ едногодишенъ животъ бѣше закрыта отъ турската власть.

Значението на училището „Св. св. Кирилъ и Методий“ е неограничено. То бѣше не само разсадникъ на широка грамотность, но и мощенъ общокултуренъ и националенъ факторъ. То даде десетки учители и свещеници за селата. То спомогна да се развие народностното съзнание и да се утвърди българския духъ. То възпита онѣзи прилепчани, които въ 1868 година забраниха въ самата църква и въ присъствието на гръцкия владика, да се чете по гръцки езикъ и така освободиха града отъ гръцкото духовно робство две години преди основаването на Екзархията. Но пакъ то даде прилепскитѣ борци за политическа свобода. Влиянието на училището се носѣше далечъ отъ Прилепъ, въ много градове и села на Македония. Прилепското училище бѣше единъ високъ примѣръ за тѣхъ.

Затова и азъ, когато завършихъ гостуването си и се завръщахъ въ радния си градъ, отнасяхъ съ себе си, най-хубави спомени за културния животъ на Прилепъ.

Йорд. Чкатровъ

СКЪПИ НАРОДНИ ПАМЕТНИЦИ

Презъ всичкото време на моята отдалечность отъ Прилепъ, най-живата връзка съ родния ми градъ бѣха спомени-тѣ, за нашата черква и училище.

Блестяще е участието на Прилепъ въ народнитѣ борби за самоупазване и всѣки неговъ синъ съ гордостъ може да черпи вдѣхновение отъ общата история на нашия градъ. И въ черковнитѣ борби срещу грѣцкото духовно робство, и въ революционнитѣ борби за политическо освобождение, Прилепъ е вървѣлъ винаги наравно съ най-буднитѣ български градове, представлявайки истинска крепость срещу чуждитѣ посегателства.

Но извънъ това прекрасно минало на родния ни градъ, което служи за назидателенъ примѣръ на всѣкиго отъ насъ, за менъ бѣ голѣма наслада да се спирамъ въ чужбина на спомени-тѣ за нашата черква и училище, недалечъ отъ които се намираше и бащината ми къща. Не само защото черквата и училището бѣха центъръ на религиозния, културенъ и националенъ животъ на българското население въ Прилепъ, а защото съ тѣхъ бѣ свързано и цѣлото мое детинство.

Въ далечна Америка, когато работата ме отправи къмъ пенсилвенския градъ Стилтонъ, помня какво трепетно вълнение изпитахъ при мисълта, че отивамъ срѣдъ свои съграждани и въ тамошната черква „Св. Благовещение“. Презъ черковната служба въ Стилтонъ, азъ непрекъснато стояхъ захласнатъ въ спомени-тѣ за далечната черква „Св. Благовещение“, построена съ народенъ трудъ за години преди създаването на българската Екзархия; за китнитѣ до нея училища (старото и новото), носещи името на славянобългарскитѣ просвѣтители Св. св. Кирилъ и Методий, въ които бѣха завършилъ първитѣ учебни години на моето детинство, за хиледитѣ наши съграждани, изнемогващи отъ злочестата участъ на Македония подъ сръбско-грѣцкото робство.

Следъ двадесетъ и петъ годишна раздѣла съ скѣпата родна земя, видѣхъ отново Прилепъ, развалинитѣ на старото училище и печално стѣрчещитѣ стени на новото училище. Врагътъ е пожелалъ съ огънь да унищожи свещенната сграда, кждето хиляди български деца черпѣха любовъ къмъ просвѣта и отечество. Сѣнкитѣ на Райко Жинзифовъ, Дим. Миладиновъ, Джинотъ, Даме Груевъ, Пере Тошевъ и други великани на културното и революционно дѣло, сж смущавали натрапения чужденецъ и той е пожелалъ чрезъ унищожение да премахне свещеннитѣ имъ образи отъ погледа на младитѣ прилепски поколѣния. Колко суетни останаха, наистина неговитѣ престѣпни усилия...

Днесъ чествуваме стогодишнината отъ откриването на първото модерно училище въ Прилепъ съ чувство на истинска гордостъ. Съ благоговение ние отправяме погледъ къмъ нашитѣ родолюбиви дѣди, които въ тъмнитѣ времена на робството построиха едно отъ първитѣ модерни училища въ Македония. Тѣхното дѣло заслужава дълбокъ почитъ и признателностъ. Водими отъ примѣра имъ, прилепчани сигурно ще съумѣятъ да възстановятъ построеното преди сто години училище, както и по-новото, подпалено отъ сръбската власть, за да останатъ тѣ и за бѣдашитѣ поколѣния като центъръ на най-красивитѣ прояви на прилепския български духъ и блестящъ паметникъ на любовъ къмъ наука и отечество.

Петър Продановъ

Прилепски училищенъ инспекторъ

УЧИЛИЩНОТО ДѢЛО ВЪ СЕЛАТА НА ПРИЛЕПСКО ПРЕЗЪ ТУРСКОТО РОБСТВО

Презъ всичкото време на робството тукъ единствениятъ слабо мѣждукащи огнища на една относителна просвѣта сѣ били манастиритѣ, не малко въ този край. Тѣ сѣ опазили славянобългарската грамотность презъ многото вѣкове на робството, макаръ тѣхната наука да е била специална и да сѣ имали влияние върху малкъкъ брой лица, които ставали монаси или свещеници. Въ сѣществуването на манастирскитѣ училища ние не се съмняваме, тѣхната програма е известна, макаръ да липсватъ за сега други подробности, отъ които си бихме направили известни изводи за тѣхното значение. Въ нито единъ отъ тѣхъ не е забравено славянобългарското писмо, каквото наредъ съ грѣцкото се вижда по стѣнитѣ на манастири край Зързе, на Трескавецъ, „Св. Архангелъ“ край Варошъ, кждето е и първиятъ запазенъ старобългарски надписъ отъ Самуилово време, въ манастира „Св. Богородица“ до с. Манастиръ или „Св. Илия“ — надписъ отъ него. Обградени отъ села и въ тѣсна връзка съ тѣхното население, тѣзи манастири не сѣ били безъ просвѣтно влияние, дори ако то се отнася само до отдѣлни лица. Вѣрно е, че тѣ сѣ давали една грамотность, практическата стойность на която е била слаба, но тѣхното значение е, че сѣ опазили традицията на славянобългарското писмо до новото време.

Въ началото на XIX вѣкъ, а може би и по-рано, просвѣтата и въ Прилепско започва да напуска тѣснитѣ граници на манастиритѣ и бавно да навлиза въ живота, чрезъ така нареченитѣ килийни училища, откривани отъ частни лица, възпитаници на манастиритѣ. Обикновено се говори само за килийнитѣ училища въ града, като се забравя, че такива е имало и въ селата. Наистина тази е най-непроучената областъ на тукашната училищна действителность, но се знае

съ положителностъ, че килийно училище е имало дори въ най-отдалечения край на околията — с. Витолица, още въ 1829 година, въ което е билъ учителъ калугерътъ Люнгюръ, родомъ отъ с. Кокре, светогорски възпитаникъ. Килийно училище е имало дори и въ с. Трояци, презъ първата половина на XIX вѣкъ, където е участвувалъ Петре Троячанецъ, баща на заслужилия прилепски гражданинъ дѣдо Спиро Петровъ. Би могло да се узнаятъ повече подробности и за килийнитѣ училища въ селата Орѣховецъ, Ленища, Клепачъ, Тополчане и други. Най-голямъ роля сж играли, обаче, старитѣ килийни училища на с. Варошъ, „Варошкитѣ академии“, както иронично ги нарича Никола Ганчевъ. Тѣ сж подготвили и първитѣ учители на новото българско училище въ гр. Прилепъ отъ 1843 година.

Килийнитѣ училища по селата, нѣматъ никаква връзка съ града, не сж плодъ на неговото влияние, тѣ сж едно продължение на манастирскитѣ училища, единъ далеченъ отзвукъ на нѣкога богатата и упадаща вече славянобългарска, черковношколска просвѣта.

Настѣпващитѣ нови условия на живота обаче, налагатъ обновяването на училищното дѣло и въ селата на Прилепско. Старитѣ килийни училища започватъ да се замѣнятъ съ новобългарски. Училищното възраждане на селата започва презъ втората половина на XIX вѣкъ, на мѣста съ по-голямъ, а на други съ по-малкъ ентузиазъмъ и продължава до трагичната за българскитѣ училища по тѣзи мѣста 1912 година.

Трѣбва да се признае, че селската училищна обнова става подъ прѣкото влияние на града, на създаденото въ него черковно-училищно освободително движение. Прилепъ къмъ освобождението на България (1878 г.) е билъ вече голѣмо просвѣтно срѣдище, съ свой духовенъ животъ, съ своя интелигенция. Отъ тукъ просвѣтата започнала да навлиза широко въ селата. За съжаление единственитѣ източници, отъ които може да черпимъ сведения за първитѣ стѣпки на тѣзи нови училища, това сж споменитѣ на мнозината все още живи стари тѣхни учители и старитѣ хора — нѣкогашнитѣ имъ ученици. Всички училищни архиви и писмени паметници за живота на училищата сж унищожени. И споменитѣ, обаче, сж единъ богатъ живъ материалъ, които трѣбва да се използува, за да се възстанови образътъ на българското училище въ прилепския край. Отъ тѣхъ ние можемъ да научимъ за всѣко село поотдѣлно: има ли своя предистория новото училище, т. е. имало ли е нѣкога килийно, черковно или друго училище въ селото; кога е открито новото училище; по чий починъ; кой е първиятъ му учителъ, другитѣ учители; каква е била тѣхната подготовка; програма,

методи и духъ на обучението: възпитание, дисциплина и мѣрки за това; учебници, др. учебни помогала и училищна покъщнина; учителски заплати и издрѣжка на училището; училищно настоятелство; извънучилищна дейность на учителитѣ и др. Сведенията за отдѣлнитѣ села ще ни дадатъ възможность да попълнимъ общата картина на околията. Сега тази картина е нахвърлена само въ най-общи очертавания.

Училищното движение въ Прилепско започнало като дѣло на самия народъ, на мѣста преди освобождението на България и дори преди учредяването на Екзархията. Последната не го е създала, а подпомогнала неговото развитие, разширила го и подобрила. Една обща представа за училищното дѣло въ Прилепско можемъ да имаме отъ следното непълно сведение въ което е показана, приблизително, годината, когато е открито училището и годината, когато училището е прекратено: Бешища 1858—1912 г., Бѣло-поле 1907—1912, Бѣловодица 1894—1912, Бърникъ ?—1912, Бонче ?—1912, Бучинъ ?—1912, Веселчани ?—1909, Върбѣни ?—1912, Вранче 1894—1912, Маргаре и Дълговецъ 1897—?, Долнени 1894—1912, Дрѣновци 1897—1908, Дрѣнъ ?—1910, Заполжани 1897—1912, Клепачъ 1881—1912, Кръстецъ 1906—1912, Костинци 1902—1909, Каленъ ?—1912, Кокре ?—1912, Зързе 1898—?, Лепища ?—1912, Мажучища ?—1912, Малко Койнари 1880—1912, Небрегово, Никодинъ, Орѣховецъ 1907—1912, Плетваръ, Подмолъ 1894—?, Полчища 1885—1912, Присадъ ?—1905, Ракле 1907—1912, Ранешъ ?—1910, Селце 1873—1912, Стровия ?—1909, Путурусъ, Сѣнокосъ 1908—1917, Топлица ?—1910, Трояци ?—1910, Царевикъ ?—1909, Чапища 1878—?, Щавица яци ?—1910, Царевикъ ?—1909, Чапища 1878—?, Щавица ?—1912, Пещани 1909, Алинци 1909, Живоо 1909, Варошъ ?—1912.

Споредъ една статистика на тогавашния екзархийски училищенъ инспекторъ Георги Трайчевъ презъ 1908—1909 учебна година въ Прилепско имало 46 села съ училища, 32 учители и 18 учителки, съ 750 момчета и 386 момичета или всичко 1136 ученика.

Оня, който е ходилъ до Вепърчани, Гудяково, Дрѣнъ, Живоо, Бешища, Бърникъ и много др., който е видѣлъ тѣхната откъснатость и надникналъ въ бедния имъ и крайно примитивенъ животъ, може да се диви, че и въ тѣхнитѣ населения е имало нѣкакво желание за просвѣта, че и тамъ сж можели да сжществуватъ преди толкова години училища, като се има въпредвидъ, че училищата сж били откривани по волята на народа и посещенияето не е било задължително. Впрочемъ, ако нищо отъ тогава досега не се е измѣнило по

тѣзи села, и животътъ си е останалъ все така удивително простъ, то и учеността е останало все така силно. Доказателства за това сж много конкретни факти, чрезъ които населението показва готовностъ на много усилия и жертви да си открие или задържи откритото училище.

Новитѣ селски училища сж започнали учебно-възпитателното си дѣло при много тежки, отчайващи за нашето днешно мѣрило условия. Въ никое село не е имало нарочна сграда, нѣщо повече, частнитѣ жилища, които се наемали за целта не били и приспособявани. И досега може да видите извъ околията тѣзи крайно нехигиенични, безъ въздухъ и свѣтлина стаички, килии свити край черквитѣ, частни постройки, често и яхъри. Тѣ сж живо свидетелство за голѣмото себеотрицание на тогавашния учителъ. Къмъ края на XIX вѣкъ, обаче и въ селата на Прилепско започватъ да се издигатъ нарочни училищни сгради. Турцитѣ вече забелязватъ възраждането на българската народностъ и започватъ да я подтискатъ. Тѣ спиратъ не въ едно село започнатитѣ строежи. Тогава селянитѣ прибѣгватъ до една хитростъ: обявяватъ сградата за частна и после настаняватъ училището въ нея. Така сж изградени училищата въ Дрѣновци, Кръстець, Ракле и други села.

Една отъ характернитѣ особености на новитѣ селски училища е обстоятелството, че учителътъ е вече лице, съ високо образование, често педагогическо, лице, избрало учителството за своя професия. Подготовката на селскитѣ учители въ Прилепско е била най-пѣстра. Най-често тѣ сж прилепчани, завършили прилепското трикласно училище, сръщатъ се такива само съ първоначално образование, но има не малко и съ пълно сръдно образование, завършили Битолската и Солунската гимназия, Скопското педагогическо училище, свещеническото училище въ Воденъ, та дори въ Загребъ, какъвто билъ учителя въ с. Селце — Каранджуловъ.

Новитѣ учители се отдавали съ младенчески идеализъмъ на своитѣ задължения. Ние сме синове на друго време и мѣчно може да разберемъ готовността и себеотрицанието, съ което тѣ отивали да работятъ всрѣдъ народа на най-отдалеченитѣ села. Въпросътъ за заплатата у тѣхъ стоялъ на второ мѣсто. Народътъ трѣбва да бѣде възроденъ и подготвенъ да извоюва свободата си! — това било основното вдъхновение, което имъ давало сили да понесатъ всички трудности и лишения. Трѣбва да се спомене, че учителката и тукъ още тогава е вземала широко участие въ тази борба за народна просвѣта. Лѣтописнитѣ книги и на най-отдалеченитѣ села пазятъ имената на много учителки — млади момичета, героини, които приемали тежкия кръстъ на прилепското село безъ ропотъ. Тѣзи учители били и първитѣ но-

сители на националната идея между народа, всички — по-малко или повече дейци на освободителното движение, а нѣкои — челници и водачи, напр. Ацеви и Каранджуловъ.

Прави впечатление, че единъ голѣмъ брой отъ учителитѣ въ селата на Прилепско сѣ рожба на сѣщитѣ села: Георги Ил. Богоевъ и Димко Стефановъ отъ Малко Койнари, Тодоръ Хр. Соколски отъ Заполжани, Петъръ и Тале Колеви отъ Клепачъ, В. Никодимовъ отъ Никодимъ, Йорданъ П. Филиповъ отъ Костинци, Бино Антоновъ отъ Витолица, Недѣлко Ивановъ отъ Ранешъ и др. и др. Значи, прилепскитѣ села, които ни се виждатъ сега толкова изостанали, сѣ можели още тогава да излѣчватъ своитѣ културни водачи.

За издрѣжката на училищата се грижели самитѣ села, нѣкои отъ които плащали и заплатата на учителя, въ пари или въ натура; напр. учителитѣ въ Клепачъ получавали по 12 товари жито годишно и по 1 чифтъ обуца, задето пѣбели въ черкова. Въ Ракле учителѣтъ билъ плащанъ отъ революционната организация, а обучението се водѣло безъ разрешението на турската власт. Учителѣтъ всѣка вечерь мѣнѣлъ квартирата си, за да остане скритъ. Сѣщото правѣлъ и учителѣтъ въ Сѣнокосъ. Имаме основания да вѣрваме, че учителитѣ сѣ били добре приети отъ селянитѣ, които много често се грижели и за тѣхната прехрана.

Най-непроученъ остава вътрешниятъ животъ на училищата: програма, обучение, възпитание, дисциплина. Кѣмъ края на XIX вѣкъ обучението ставало по програмата на Екзархията. Опитъ да се внесе повече образователно съдържание въ учебната практика, да се уеднакви работата и съгласуватъ усилията на учителитѣ отъ Прилепско, обаче, билъ направенъ и по-рано, като на единъ учителски съборъ въ Прилепъ била изработена програма за околията. Намъ може да се види сега чудно, че още презъ 70-тѣ години на миналия вѣкъ тукъ се правили усилия за подобрене подготовката и опрѣсняване познанията на селскитѣ учители, чрезъ курсове и конференции. Въ началото на нашия вѣкъ Екзархията вече назначила и инспекторъ за Прилепска околия. Ние имаме сведения, че особени старания за учебното дѣло въ Прилепско положилъ екзархийскитъ инспекторъ Георги Трайчевъ — прилепчанецъ, възпитаникъ на училище „Св. Кирилъ и Методий“, а по-късно и неговъ директоръ. Въобще, около 1900 година училищата по застѣпенитѣ въ тѣхъ предмети и свѣтскитъ имъ практично, приложенъ характеръ се доближаватъ до сегашнитѣ, наши училища. Тежестъта падала върху българския езикъ, но били изучавани още смѣтане, история, география, естествознание — добре застѣпено било пѣнието, а нѣкъде и гимнастиката. Каран-

джуловъ въ с. Селце се стараелъ да повдигне борческия духъ на ученицитѣ си чрезъ редица упражненія по гимнастика. Като се взематъ подъ съображение всички условия, при които се развивало учебното дѣло въ селата на Прилепско тогава, ще бжде лесно обяснимо, че учебната практика тукъ не е имала една задоволителна висота. Образователната работа била насочена все още въ ширина, а не въ дълбочина.

Въпрѣки всичко, обаче, значението на тази първа епоха отъ живота на училищата въ Прилепско е неограничено. Тѣ събуждатъ маситѣ отъ вѣковната дрѣмка, даватъ правилна насока, първоначаленъ тласъкъ и народностенъ характеръ въ културното развитие на българското население. И следъ нѣколко десетилѣтия на ново робство, това население не измѣни на заветитѣ вдълбани въ душата му тогава. Ученицитѣ на тѣзи училища, днесъ съ побѣлѣли коси, пѣятъ пѣснитѣ и декламираатъ стиховетѣ учени преди половинъ вѣкъ. Онова, което онѣзи училища — пионери спечелиха, се указва спечелено завинаги. Въ Северна България, кждето поробителтъ е отдавна забравенъ, не можете да намѣрите учебници дори отпреди 10 години. Тукъ всѣка читанка е била пазена като талисманъ на свободата, която, когато и да било, трѣбвало да дойде. Почти всички живи възпитаници на първитѣ новобългарски училища тукъ сж съ запазена грамотность. Мнозина днесъ сж писари въ общинитѣ, кметски намѣстници, свещеници и дори учители.

Трагичниятъ край на тази възрожденска епоха настѣпва въ 1912 година. Ударътъ върху българското училище е и ударъ срещу естествения процесъ на културното развитие. И въ прилепскитѣ села животътъ се вкаменилъ и започналъ да опада. Свободата сега е начало на ново възраждане, или по-право, прекъснатиятъ процесъ на възраждането трѣбва да бжде подновенъ и продълженъ. Нека приемемъ, че това е задача на най-новото българско училище и учителство, съ съзнанието, че нашитѣ предходници въ миналото изпълниха достойно своя дългъ.

СЕ СКАРАЛЕ ГЪРЦИ-БУГАРИ

Пѣсенъ отъ времето на борбата за духовна семинария въ гр. Прилепъ

Moderato

се ска ра ле гърци бу га ри гърци ми сетъ гърци ми сетъ за вис ни ци
за вис ни ци за вис ни ци о дав ни ци.

Се скарале гърци, бугари:
Гърци ми сетъ одавници
Одавници и зависници;
Завидоя на бугаритѣ,
Що отвория семенария.
Напредъ оди Гика-юдата,
И по него Наумъ Дамоски,
И по него Гицо Маджароски.
Отидоя на каймакамо,
За да кажатъ, оти бугаритѣ
Отвория семенария.
— „Ай бре, кузумъ, ке затвориме
Тая нивна семенария,
На бугаринъ не му даваме,
Не му даваме глава да крени!“
— „Не е, ага, семенария,
Току куйка се за кумити,
Да распуратъ цѣлото царство!“
— „Ай со здравѣе, бре чорбаджиларъ,
Вие гайле да не берите,
Бугаритѣ нѣма да иматъ семенария,
Нѣма да иматъ — раатъ си бидете!“

Зависалъ
Р. Цариницановъ

К. Църнушановъ

НАЧАЛОТО НА ТРАГЕДИЯТА НА БЪЛГАРСКИТЪ УЧИТЕЛИ ВЪ ПРИЛЕПЪ

(Убийството на учителя Анастасъ Лютвиевъ)

Когато през ноемврий 1912 година отъ Прилепъ се изтеглиха последнитъ турски войски, и възрадванитъ прилепчани излезнаха да посрещатъ „освободителитъ си“, никой отъ тѣхъ не подозираше, че ще срещне сръбски, а не български войници! Една всеобща измама господствуваше въ Македония че българскитъ войски идватъ!

Тежкото разочарование при вида на сръбскитъ шайкачи бѣше само предвестие за една трагедия, която не се забави да дойде.

„Кжде сж българитъ?“ — питаха загрижено прилепчани.

„Еее!... Бугари су далеко, у Тракии, овде смо ми!“ — отговаряха злобно сръбитъ на смутенитъ запитвачи.

Последна надежда оставаше: българитъ непременно, ще дойдатъ, такъвъ е договорътъ!...

Притворили портитъ на кжщитъ си, женитъ си шепотеха: „Това сж като чужди хора, не ми е весело да ги гледамъ! Ще видятъ тѣ, когато дойдатъ нашитъ!...“

Но нашитъ не дойдоха! Защо, защо не идватъ? Народътъ като лудъ тичаше да купи български вестникъ и да узнае истината по положението... Той бѣ въ делириумъ при всѣкой новъ брой на в. „Право“ или „Борба“. Гледайки това, сръбитъ не закъснѣха да поематъ бича.

Сърдцата на всички бѣха свити въ тежка мжка. Училищата оставаха затворени, учителитъ стоеха като зачудени и се споглеждаха. Започнаха тежки спорове върху на-

родностната принадлежност на македонскитѣ славяни.

„Вие сте сърби! — отсичаха сърбитѣ — Българската пропаганда Ви е направила българии!“

Учителитѣ имъ се присмиваха, доказваха имъ, че сж въ заблуда...

Смутенитѣ сърби като полудѣли почнаха да правятъ провѣрки надъ всѣкой ученикъ, надъ всѣко детенце, питайки го: „Шта си ти?“

— „Българинъ!“ — отговаряха малкитѣ деца.

„Не си българинъ, ти си малъкъ сърбинъ!“ — убеждаваха ги попове, офицери... Децата се поусмиваха, спомняйки си едно свое цинично съчинение, което декламираха шомъ зърнѣха нѣколкото сърбомански ученици въ турско време. Нѣкое даже ще се престраши и съвсемъ открито и отдалечъ ще викне: „Що е сърбинъ, се е юнакъ! Отъ поле иде...“, или „Збирайте се, деца, да кършиме върби, да бъркаме сърби!“

Уви, нищо не помагаше!

Прелюдията на трагедията на българското училище бѣше вече налице.

Единъ месецъ следъ стѣпването на сръбски кракъ въ Прилепъ, започна и първото действие отъ тая трагедия. Въ защита на българското име, първо прилепското училище даде кървава данъ. Това бѣ на 5 декемврий 1912 година:

На него день, срещу Никулдень, сръбската власть поканва около 40—45 видни граждани на банкетъ по случай рождения день на сръбския престолонаследникъ. Между поканенитѣ е и учителтъ Анастасъ Лютвиевъ. Сжщевременно сж събрани на банкета и около 50 души сърби. Тържеството става въ кафенето на Бомболовци, съдържател на което бѣше прилепчанецтъ Чичовъ.¹⁾ Подиръ вечерята, следъ като се е пило вино и бира, започватъ тостове отъ страна на сърбитѣ въ честь на сръбския князь, сръбския кралски домъ и победоносната сръбска войска. За българитѣ-съюзници нито дума. Тогава става Анастасъ Лютвиевъ и държи тостъ „За негово Величество Фердинандъ — Царь на българитѣ, инициаторъ за освобождението на Македония и борець за нея при съдействието на сръбския кралъ Петра“ и пр. Мълнии започватъ да излизатъ отъ очитѣ на сръбскитѣ офицери. Речта свършва, гражданитѣ ржкоплѣската, Лютвиевъ сѣда на мѣстото си. Следъ десетина минути сърбитѣ ставатъ и, подъ звучитѣ на музиката, започватъ хоро. Единъ пѣтъ направятъ кржгъ около маситѣ въ салона, вто-

¹⁾ Това кафене днесъ не сжществува. На негово мѣсто сега е кжщата на Лязо х. Ристески, на жгъла срещу днешната смѣсна гимназия, при моста.

рия пѣтъ извиватъ хорото покрай Лютвиевъ, спиратъ при него, накарватъ го да се хване при тѣхъ и продължаватъ играта. Отъ дветѣ страни на Лютвиевъ подскочатъ двама офицери, здраво стискайки рѣцетѣ му. Хорото обикаля единъ-два пѣти въ салона, и следъ това хороводителтъ, играейки, го източва навънъ, въ тъмната нощъ. Никой нищо не подозира. Следъ известно време хорото се връща безъ нѣколцина играчи сърби; нѣма го и Лютвиевъ. Тѣй като никой другъ гражданинъ не се е билъ хваналъ да играе, никой не е могълъ да подозре веднага, какво се е случило.

А ето какво е станало! Следъ излизането въ тъмния дворъ, въ дълбоката нощъ, една частъ отъ хорото заедно съ Лютвиевъ се откъсва. Двамата здравеняци офицери хващатъ подъ мишца изненадания учителъ, трети съ кърпа му запушва устата, и така го отвличатъ къмъ сръбското училище („сърпската чколия“), което бѣ недалечъ отъ кафенето. Тамъ го удушватъ и го изгарятъ въ фурната на училището . . .

Не минава много време, между присѣтстващитѣ граждани започва плахъ шепотъ: „Нѣма го Лютвиевъ!“ . . .

Ненадейно единъ отъ сръбскитѣ офицери се приближава до одного отъ виднитѣ граждани и му казва: „Йели газдо, хочешъ ли да идешъ кучи?“.

Гражданинътъ се стресва.

„Окю!“ — отговоря той уплашено, отгатналъ, че го пѣдятъ. Поглежда съгражданина си Шабана и го пита, дали и той не иска да си върви. Шабанъ бива сѣщо запитанъ отъ сърбина и получава утвърдителенъ отговоръ. Тогава офицеринътъ извиква единъ жандаринъ и му поръчва да придружи двамата старци до дома, като изрично му подчертава, че, докато не види да си влезнатъ и двамата въ къщитѣ си, да не се връща. Така и станало. Жандаринътъ е вървѣлъ съ тѣхъ, докато пѣтнитѣ врата на къщитѣ имъ не се заключили отвѣтре. По сѣщия начинъ сѣ спроводени всички, за да не дрѣзне никой веднага да отиде и предупреди близкитѣ на Лютвиевъ. Това е било около полунощъ.

Още рано сутринта тревога настава въ цѣлия градъ. Избезумѣлата майка на Лютвиевъ напраздно тича и дири сина си . . . Не следъ много време се узнава чрезъ сръбския агентъ Никола Хаджийовка, какъ е извършено унищожението на сѣщия учителъ. Трагедията бѣ започнала вече . . .

По-късно учителитѣ станаха свидетели на разорението на училищната покѣщнина, унищожаването на всички пособия и помагала съ български надписи и изгарянето на българскитѣ книги. Най-после започна и войната между бившитѣ съюзници, а съ нея и насилието надъ цѣлото учителство, съ цель да се съгласи то да стане сръбско. Послед-

ва отказъ, а заедно съ това на 11 юлий 1913 год. настана арестуване и изгонване на най-добритѣ учителски сили, конфискуване на юнашката музика, разтурване и разграбване на читалищната библиотека...

Ученицитѣ гледаха съ болка какъ се руши всичко хубаво, което тѣ имаха въ училището. Изчезваха най-любимитѣ имъ книги, сѣкашъ чума вилнѣеше навредъ... И въ детинската си мѣжа, немощни друго да сторятъ, тѣ почнаха тайно да изнасятъ отъ училището библиотеката на читалището и да я криятъ по домоветѣ си или вкъщи, където има скривалища. Тѣй се спаси огромна часть отъ българската книга, за да дочака следъ две години възстановяването на читалището при победоносното настѣпване на българскитѣ войски презъ 1915 година.

Но, докато дойде това, чернитѣ дни за учебното дѣло продължиха. Настана насилствено прибиране на ученицитѣ въ сръбско училище, глобявания на родителитѣ за всѣко непращане на децата въ него... Сръбската книга сѣщо започна своя походъ... Отъ ученицитѣ биваха прибирани всички български документи — кръщални и училищни свидетелства; имената се смѣняваха, получавайки и неизбѣжното „ичъ“ на края; учители на неразбираемъ езикъ, подѣха своя мораленъ гнетъ...

Тѣй започна трагедията на българското учебно дѣло въ Прилепъ презъ 1913 година.

УЧЕБНОТО ДЪЛО ПРЕЗЪ ЕВРОПЕЙСКАТА ВОЙНА

Отъ 1913 до 1915 година сърбитѣ нѣмаха време да помислятъ какво да сторятъ съ българската младежъ, която, вмѣсто да се учи на сръбски, почна да вади отъ скривалищата български книги и да ги чете усърдно, предавайки ги отъ р.ка на р.жа. Пѣснитѣ „Съюзници-разбойници“, „Скоро, скоро Бай Ганю ще ги бий“ и др. внушаваха на духовете великото изчакване... Насока на настроението се даваше отъ групата гимназисти и интеллигентни младежи Йорданъ Чкатровъ, Димитъръ Талевъ, Петъръ Спасевъ, Никола Жешковъ, Кирилъ Кузмановъ, Георги Тромпевъ, Грашевъ, Кьофкаревъ, Бутлевъ, покойниятъ Мицанъ, Кръстевъ и много други.

Прилепъ бѣ въ напрежение. Четническата дейность срещу сърбитѣ се засили, дезертиранията отъ войската станаха масови, планинитѣ се изпълниха съ въоръжени или невъоръжени млади българи, които чакаха настѣпването на българскитѣ войски.

И то дойде. На 3 ноемврий 1915 година камбанитѣ забиха радостно. Прилепъ изпадна въ делириумъ. Групата гимназисти, повлѣкла съ себе си и по-малкитѣ ученици, създаде веднага хоръ, който съ пѣсни посрещна вънъ отъ града първитѣ разезди на българската войска.

Какво чувствуваше тогава душата и на най-простия прилепчанецъ, най-ясно ще проличи отъ съчинението на стария и скромнъ прилепски лѣтописецъ и стихотворецъ дѣдо Димкаръ (Диме Гьорчевъ Яневъ), който написва на свой македонобългарски говоръ следната „лирична поема“, пълна съ простодушие и прилепска ирония:

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА ПРИЛЕПЪ ОТЪ СРЪБСКО РОБСТВО ПРЕЗЪ 1915 ГОДИНА

Хиляда деветстотини и
петнадесета година

Донесе свѣтлина да се видимъ
со нашата роднина!

Три годъни и единадесетъ дни

Подъ сърбитѣ бѣвме подвласни.

На ноемврия грети
Богъ намъ ни посети!
Радуй се, Прилепе граде,
Богъ свобода ти даде!
О! . . . радостъ превелика
Отъ сърдцето ми изблика!
Неможамъ да търпа,
Сърдцето ми пърпа!
Развесели ми се сърце,
Засмѣя ми се лице!
Веселъ се усѣщамъ,
Братята да посрѣщамъ!
Айде и вие другари,
Да посрещаме наштъ българи.
Како радосно пѣятъ
И отъ сърце се смѣятъ!
Сички Бога воспѣватъ.
Богъ помощъ ни изпрати,
Нѣма сърбино да се врати!
Българи и македонци
И нашитѣ браќа тракийци.
Се удостойвте за вѣнци.
Дайте слава на Бога!
Той во сичко ни помага.
Богъ на помощъ ни дойде,
Сърбино вече си пойде!
Отъ радостъ си поплакавъ,
Отъ сърце си поскакавъ!
Чувъ гласове на „ура!“
Како нѣкоя бура.
Нѣма сърбинъ да сърба,
Видовме му вечъ гърба —
Нито сърбомани
Наши душмани . . .
И желанието му за Драчъ
Обърна му се на плачъ.
Копаха на другога гробъ,
Станаха му нему робъ!
Богъ намъ помощъ ни прати,
На сърбитѣ за злото му врати
Нема го вече сърбо,
Видовме му гърбо.
За нивъ друго не остава,
Освенъ нека се удава! . . .
Сега „киша пада“,
А Сърбия пропада!
Кралъ Петъръ —

Полна му глава вѣтъръ,
А наследнико Александъръ
Не е достоенъ ни за джандаръ!
А Никола Пашичъ
Нека земе единъ кашикъ,
Вода има — нека сърка,
Умо да не му се побърка!
А за Степа Степановича
Нема що да се прича.
А Павле Шурманъ —
Главата му е думанъ.
Да живѣе нашии царь Фединандъ
Наши най-скапоцени диямандъ!
И Ти, княже Борисе,
Радуи се и весели се!
И твоята държава
Ке се покрие со слава!
Царица Елеонора —
Плодовита гора!
Каква отъ Бога награда,
На душата наслада!
До вчера заробенъ,
А днесъ — свободенъ!
До вчера стреснатъ,
А днесъ воскреснатъ!
Давамъ Тебе, Боже, слава! —
Вечъ ке одамъ со исправена глаза!
Исправихъ си веге гърба —
Освободихъ се отъ сърба.
Нѣма отъ него трага,
Отиде си поврага!
Елате вие, другари,
Мои браќа българи,
Да се ватимъ рака за рака!
Потрѣбно е за насъ така:
Во едно да се сплотимъ,
Ако и да се поиспотимъ!
Излеговъ да вида, що е на улица —
Видовъ народъ вѣрвулица.
Разгледавъ на сички страни,
Народъ на купчина собрани;
Сички за това приказватъ,
Со засмѣни лица се радватъ!
Доиде едно момиче и ми кажа:
Дошла българска мъртва стража
Кай Стомнарровци на 'анъ
Имало народъ околу нивъ собранъ!

Да не е сърбска измама, што готвеше!
Азъ да не се посрама
Това било истина
За наша слава и добрина!
Сърбската сила изчезна,
Отиде си во бездна!
Нъма кой да праша „ща си?“
Силата му се изгаси.
Търгна народо со голъма еща
На своитъ братя на среща.
Отидовъ и азъ на къшли,
Видовъ войници надошли.
Хвала Тебе, Боже,
Ти намъ ни поможе!
Избавилъ ни си отъ сърбска власть,
Ще Ти пъемъ со голъмъ гласъ:
„Слава Тебе, алилуя,
Ти Македония помилуй я!“
Видовъ сега,
Че сърбино бѣга!
Маркови-Кули
Станаха му нули.
Надеждата за „Бакарно гумно“
Не му излѣзе умно!
Сами сега нека се судатъ,
Че станаха като юда!
Союзници разбойници,
Издайници, пакосници!
Затова Богъ я накажа —
България главата ѝ смажа!
За мене друго не остава,
Освѣтъ Бога да слава!
— Что воздамъ Господеви,
Отъ всѣ юже воздаде ми!

Започна оная радостъ, за която си спомнятъ всички войници отъ IX Плѣвенска дивизия.

Войната бушуваше непрекъснато, но при първа възможностъ учебното дѣло се възстанови.

Буйни, радостни възклицания отекнаха отново въ учебнитѣ стаи.

Закипъ животъ въ тѣхъ, макаръ и при крайни лишения откъмъ пособия и помагала. Учителскитѣ сили бѣха също скромни. Само часть отъ по-раншитѣ учители дойде да земе старото си мѣсто — за радостъ своя и на всички българи. Останалата часть бѣ на фронта, въ защита на родната земя до пълното ѝ освобождение.

Недостигът отъ учители даде възможностъ да се откриятъ само първоначални училища, като презъ 1916 година се създаде само единъ тримесеченъ курсъ, въ който се довърши оная учебна материя, която бѣ почната презъ 1912 година — въ навечерието на Балканската война.

Ръководителъ на всички училища стана стариятъ учителъ Илия Кепевъ, а главниятъ учителъ на Св. Кирилъ и Методий бѣ покойниятъ Илия Антоновъ — добъръ ораторъ и ръководителъ на импровизирания граждански хоръ.

Привлечени бѣха нови интеллигентни сили за учители — макаръ и съ недостатъчно образование. Между тѣхъ бѣха и Поликсения Ачкова, Раева, а отъ старитѣ учители се носѣше бодрата фигура на Илия Костовъ, който после стана и главенъ учителъ.

Въпрѣки тежкото време въ всѣко отношение, прилепчани направиха пакъ усилие и съградиха нова училищна сграда на „Ридо“, кръстена на името на поета-революционеръ „Христо Ботевъ“. Това дѣло бѣ осъществяване на една замисълъ на българската община още отъ турско време, когато започна подготовката за строежъ на ново грамадно училище на подареното отъ дѣдо Методий Кусевъ мѣсто. По-възрастнитѣ прилепчани си спомнятъ, какъ се вършеше тая подготовка. Презъ 1911 година бѣха изсѣчени голѣмъ брой стари дебели и високи тополи отъ ония стройни редици, които се намираха въ черковно-училищния дворъ, особено покрай оградитѣ на градинката посветена на паметта на Св. Кирилъ и Методий. Отъ тѣхъ се приготвиха хубави дъски, а въ градината на Кусеви се трупаше закупената и подарена варъ. Вѣрни на старата си замисълъ, осъществена при строежа на новата сграда на училището „Св. Кирилъ и Методий“, прилепчани бѣха приготвили и за новопроектираното училище тухли съ вдълбнати букви БНУ — (Българско народно училище). Цѣлиятъ тоя материалъ, доколкото оцѣлѣ презъ сръбското владичество (пазенъ отчасти и при Бачевци), биде употрѣбенъ за строежа на училището „Христо Ботевъ“, чийто основенъ камъкъ се постави при масово стечение на гражданството. Стариятъ войвода и учителъ Петъръ Ацевъ тогава произнесе прочувствена речъ предъ хубавия ликъ на Ботевъ изправенъ съ гола сабя предъ капитана на парахода „Радецки“.

Още едно народно тържество стана по това време. Това бѣ хилядогодишнината отъ смъртта на Св. Климентъ Охридски. Училището взе най-голѣмо участие при стечение на огроменъ брой народъ.

Интелигентната младежъ заедно съ учителитѣ подготви и родолюбива пиеса изъ недавнашното време на изгонването на сърбитѣ отъ Македония, взета отъ сп. „Отечество“.

Читалището бѣ възстановено благодарение на запазенитѣ книги и доброволнитѣ пожертвования на гражданството.

Само едно дѣло по днешна преценка не бѣ добро: разрушаването на старото училище. Едно недоглеждане допусна разрушението му, за да се използува материалътъ за новото.

Тѣй почна и се опита отново да се разгъне българското учебно дѣло въ Прилепъ презъ Европейската война.

Огнѣтъ на боя, обаче, почна да се приближава къмъ града. Столицитѣ ранени български войници трѣбваше да намѣрятъ помощъ подъ покрива на училищната сграда. Училищнитѣ напуснаха учебнитѣ стаи и се прибраха по частни сгради или въ полугодното нѣкогашно турско училище. Сградата на „Св. Кирилъ и Методий“ стана болница.

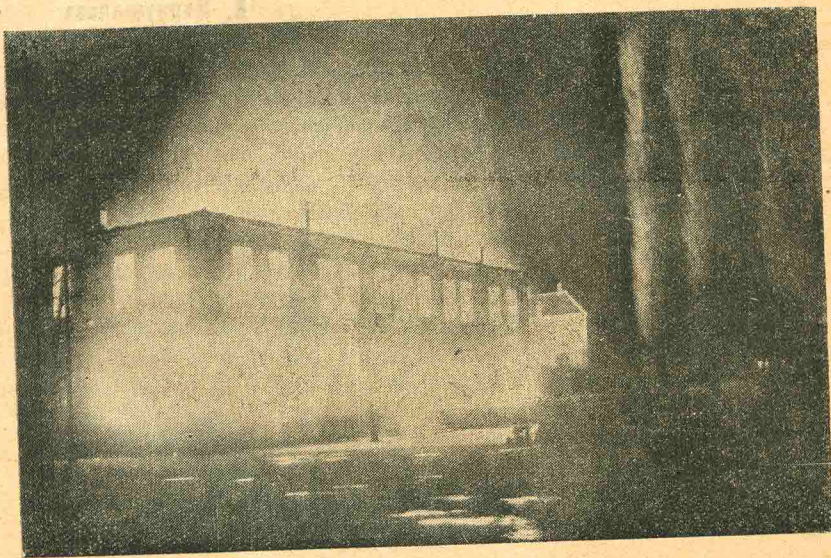
Учителитѣ почнаха да поучаватъ ученицитѣ и въ частнитѣ си домове, въпрѣки че новото училище „Христо Ботевъ“ прибра доста деца. Просвѣтниятъ напѣнъ на малкитѣ българчета дирѣше всѣкакъвъ начинъ да се задоволи. Но уви! Катастрофата отъ 1918 година вече дойде. Тѣжни дни настанаха тогава . . .

К. Църнушановъ

К. Църнушановъ

ИЗГАРЯНЕТО НА НОВОТО УЧИЛИЩЕ „СВ. СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ“

Както е известно, презъ 1893 година въ Прилепъ е започналъ строежътъ на нова училищна сграда на другия край на черковно-училищния дворъ. Нарастналия брой на ученицитъ не могълъ да се побере въ старата сграда. Поради това творческиятъ и пожертвувателенъ духъ на прилепчани създава ново великолепно училище, въ което презъ 1894 година започватъ редовни занятия.

Въ връзка съ строежа му, народносттано вдъхновение на прилепскитъ българи е било до такава степенъ мощно, щото едва ли е могло да бжде изразено по другъ, по-гениаленъ начинъ отъ тоя — да се изгради цѣлата сграда отъ тухли, съ дълбоко отпечатани букви Б. Н. (Българско народно училище).

Високо надъ главниятъ му входъ пъкъ е взидана плоча, съ надписъ „Българско народно училище Св. Кирилъ и Методий 1894 годъ.“.

Минаха бури надъ Прилепъ. Старитѣ насилници турцитѣ си отидоха, безъ да посѣгнатъ върху тази българска светилия. Но дойдоха сърбитѣ и веднага нечастивата имъ ржка посѣгна на него, като замаза написа съ варъ. Наскоро нова буря помете и тѣхъ, и стариятъ надписъ отново откри съдържанието си. Обаче сѣдено било сѣдбата пакъ да донесе насилието. Следъ 1918 година по вторъ пжтъ надписътъ бѣ замазанъ отъ сръбска ржка. Занизаха се дълги години на мъка. Но сѣкашъ нѣкакво знамение за нови по-добри дни, за личенитѣ български букви почнаха отново да излизатъ подъ влиянието на атмосфернитѣ промѣни, и всѣкой можеше пакъ да прочете „Българско народно училище“.

Роякътъ отъ деца, който постоянно гъмжеше около сградата, по най-лесенъ начинъ се убеждаваше, чия е била тя преди тѣ да се родятъ. И ставаха чудни нѣща. Ще дойде нѣкой новъ сърбинъ, ще спрѣ предъ училището и ще пита: „Ово ли е школа „Краля Петра“.

— Не! Отиди къмъ ржката и питай: кай е сръбската чколия, ке ти кажатъ!

Самиятъ сърбинъ веднага разбира, че всички училища въ Прилепъ, освенъ малката кжщурка на нѣкогашното сърбоманско училище, не сж били сръбски, най-малко пъкъ онова на „Св. Кирилъ и Методий“

Затова една нощъ, на 2 мартъ 1939 година, въ 11 часа, пламъци обхващатъ цѣлата сграда. Злодейска ржка го запалва, за да може пламъкътъ да унищожи онова, което съ всѣка своя тухла говори, че е българско.

Коя бѣ тая ржка? Лесно е да се отгатне. Това бѣ сръбската „Църна ржка“ въ Прилепъ, представена въ училището чрезъ своя агентъ-главния учител Никола Ачковичъ.

Два дена преди пожара, въ училището се е чувствувалъ димъ. Напраздно прислужниците съобщаватъ, че куминитѣ ненадейно и непонятно сж подпалени. Ачковичъ имъ нарежда да си гледатъ работата. Димътъ се засилва. Слугитѣ искатъ вече да викатъ пожарната, но Ачковичъ — заклетъ българомразецъ — отново ги предупреждава, че това не е тѣхна работа. Невъзможно било отъ дима да се работи. Настава нощъ. Ачковичъ и единъ общински стражаръ влизатъ въ училището по тъмно, после пакъ излизатъ. Рѣдкитѣ граждани-минувачи къмъ 10 и половина часа не забелязватъ нищо особно. Въ училището всичко е тъмно . . . Но въ 11 часа сжщитѣ минувачи го виждатъ въ пламъци. Цѣлото дървено двойно стълбище гори отъ горе до долу . . . Очевидно вечерни нечестиви посетители сж използвали помощта на

бързо запалителни вещества. Двата предидущи дни на съмнително димящитѣ комини сѣ достатъчни да се създаде измама, че училището е изгорѣло поради запалването имъ.

Тѣй изгорѣ новото училище.

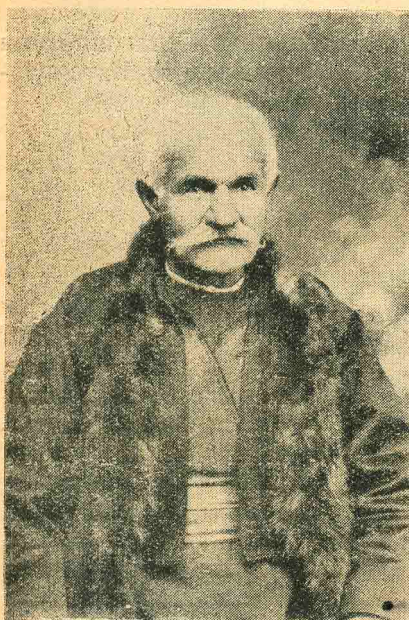
Но пламъцитѣ унищожиха само дървенитѣ части. Здравото зиданитѣ стени продължиха да стоятъ заедно съ стария надписъ, като живѣ укорѣ срещу престѣпника.

Тѣ преживѣха пропастьта на подпалвачитѣ си и днесъ чакатъ своята обнова, за да продължатъ да служатъ на културнитѣ нужди на Прилепѣ.

И тукъ имаме знамение: опрѣно на старитѣ основи, новото дѣло ще расте и крепне за вѣчни времена.

ИЗЪ ЛЪТОПИСИТЪ БЕЛЕЖКИ НА ПРИЛЕПСКИЯ САМОУКЪ, СТИХОТВОРЕЦЪ И ЛЪТОПИСЕЦЪ ДИМЕ ГЪОРЧЕВЪ ЯНОВЪ— ДИМКАРЪ

Во царуването на султанъ Абдула Хамида втори, во 1897 година, 23 декемврийа, 50—60 души отъ богатитѣ и ес-навите отидоха отъ утро во Битола на пречекъ на първиотъ Български мтрополитъ пелагонийски Григория, прежде Ох-

ридски. Заедно со битолските българи беха излегле на дворъ отъ Битоля на пречекъ, а утре на 24 декемвриа, отъ кога беха ошле повторъ да се види и да му речтѣ збогумъ, си дойдоа, а на 25 декемвриа се прочете охружното писмо отъ Екзархи-ята въ църква на ангона.

1898, 15 ануария

Отъ рано клепалото биеше. Народо разбра за идеѣто на владиката. Чаршията не се отвори, — 5—16 дукани власигъркомани беха отвориле. Кога видоа, оти нема никой отъ българите отворенъ, и тие затвориа. Пакъ Богъ беше го подарилъ денотъ, 15. яну. беше како отъ майските дни. Сиа градъ, машко и женцко, мало и големо, излеговме со колгисници и коньи и пеши на пречекъ, и мнозина отидоха до То-

полчани пеши, а отъ Алинцка Тумба до Прилѣпъ беше полно народъ. Околу 10 часътъ се яви на Алинцка Тумба, со мнозина що беха пошле по напредъ. И отъ Битола имаше прилепчани и битолчани многу. Опщината беше решила да не застанува по пато владиката, за да не се стори доцна, но не можеше да не застани, зошто народо го заватия по пато,

и отъ еснавите му се даваха (китки) букети. Кога завлеговме въ цървени брегомъ, учителите и учителките со ученицитѣ и влашкитѣ учители со учениците пееха песни, и сички славеха царя султанъ Абдулъ Хамида. И на владиката со цвекиня му го наполниха ландоно. Кога дойдовме до Вукаровци, се промени у Вукаровци со црковните дрехи. Напредъ со црковните байраци, влеговме въ църква. Се наполни црква-та, третищата, дворотъ. Ако имаше некой боленъ да не можи да стани, ако и да желаше да дойди, но не можейки, не дойде. Въ црква директоро Калейчевъ кажа едно слово, како на 1762-ро лѣто се расипа Охридската Българска патриаршия; денеска видуваме Български митрополитъ, т. е. 136 години бевме бесъ Български пастиръ, видовме по языка да се пее отъ Бълг. митрополитъ. Така и митрополито кажа едно слово, како беше останалъ столо владиковъ 28 години бесъ владика, и сега не остава друго за насъ, освенъ да даиме слава на Бога и да молиме Бога за долгоденствието на нашия Царь Султанъ Абдулъ Хамида, който непрестано се грижи за Българскио народъ, 1899, 27 маия.

Д. Г. — Я.

На 1906, 4 ноемвриа, умре, Митрополито Пелагонийския Григориа, а погребението стана на 10 ноемвриа въ Катедралната чърква Рожде. Пр. Богородици въ Битоля.

Прилепского железнодорожно училище

Коста Църнушановъ

КЪМЪ НОВЪ ВЪЗХОДЪ

Бавно отминаха надъ Прилепъ цѣли 23 кошмарни години. Въ него нарастваше ново поколѣние, което се роди въ новото робство и мина презъ сръбскитѣ училища. Благотворното въздействие на българското училище отдавна липсваше. Гоненията пропѣдиха многото здрави интеллигентни сили. Постепенно изчезваха сръдствата на народностното самозапазване. Остана само народностниятъ инстинктъ, който укрепваше българската душа и въ най-малкитѣ. Ония, които бѣха нѣкога буйни ученици, сега бѣха или въ емиграция, или пъкъ поеха пътя на съзаклятието срещу враговетѣ. Тѣ станаха членове на тайната младежка революционна организация или на старата В. М. Р. О. Всичко трѣбваше да става конспиративно: и празнуванетое на именнитѣ дни¹⁾, и пѣнето на пѣснитѣ, и четенето на българската книга. Тя се мѣркаше тайно въ полуизгнилъ видъ поради криенето и въ влажни мѣста; по-новата пъкъ бѣше пренасяна по влаковетѣ чакъ отъ чужбина и създаваше страшни рискове за оногова, който я носи и чете. Но съпротивата срещу чуждата отрова не преставаше. Напраздно сърбитѣ създадоха тукъ две нови институции — педагогическо училище и гимназията. Първото скоро се закри, а гимназията можа да съществува само като частна, съ сръдствата на общината. Всѣкой ще се зачуди: защо така? Защото отровата на сръбското училище бѣ преодолѣна отъ млада Македония. Както нѣкога грѣцкитѣ възпитаници — българи по произходъ — псдириха народността си и започнаха първи борбата срещу гърцитѣ, така и прилепската младежъ все по-вече взе да върви по народностния си пътъ и да готви нови удари. Сърбитѣ разбраха, че образованието дава събудени духове, които почватъ да дирятъ смѣтка за отнетитѣ народни права. Поради това закриха гимназията, а когато тя стана частна, учителитѣ взеха не-

¹⁾ Сърбитѣ нѣматъ имени дни и празнуванетое на такива се преследваше като проявление на българщината.

Коста Църнушановъ

КЪМЪ НОВЪ ВЪЗХОДЪ

Бавно отминаха надъ Прилепъ цѣли 23 кошмарни години. Въ него нарастваше ново поколѣние, което се роди въ новото робство и мина презъ сръбскитѣ училища. Благотворното въздействие на българското училище отдавна липсваше. Гоненията пропѣдиха много здрави интеллигентни сили. Постепенно изчезваха сръдствата на народностното самозапазване. Остана само народностниятъ инстинктъ, който укрепваше българската душа и въ най-малкитѣ. Ония, които бѣха нѣкога буйни ученици, сега бѣха или въ емиграция, или пъкъ поеха пътя на съзаклятието срещу враговетѣ. Тѣ станаха членове на тайната младежка революционна организация или на старата В. М. Р. О. Всичко трѣбваше да става конспиративно: и празнуването на именнитѣ дни¹⁾, и пѣнето на пѣснитѣ, и четенето на българската книга. Тя се мѣркаше тайно въ полуизгнилъ видъ поради криенето и въ влажни мѣста; по-новата пъкъ бѣше пренасяна по влаковетѣ чакъ отъ чужбина и създаваше страшни рискове за оногова, който я носи и чете. Но съпротивата срещу чуждата отрова не преставаше. Напраздно сърбитѣ създадоха тукъ две нови институции — педагогическо училище и гимназията. Първото скоро се закри, а гимназията можа да съществува само като частна, съ сръдствата на общината. Всѣкой ще се зачуди: защо така? Защото отровата на сръбското училище бѣ преодолѣна отъ млада Македония. Както нѣкога грѣцкитѣ възпитаници — българи по произходъ — псдириха народността си и започнаха първи борбата срещу гърцитѣ, така и прилепската младежъ все по-вече взе да върви по народностния си пътъ и да готви нови удари. Сърбитѣ разбраха, че образованието дава събудени духове, които почватъ да дирятъ смѣтка за отнетитѣ народни права. Поради това закриха гимназията, а когато тя стана частна, учителитѣ взеха не-

¹⁾ Сърбитѣ нѣматъ имени дни и празнуването на такива се преследваше като проявление на българщината.

прекъснато да кжсат на матура ученицитѣ — главно за незнание на сръбския езикъ. Напраздно съ години на мнозина младежи се прѣчеше да получатъ дипломъ. Напраздно тѣ бѣснѣха, като чуваха ученицитѣ, какъ въ междучасията пѣятъ български пѣсни. Единъ жилавъ български духъ напѣваше въ младитѣ гърди.

И въ надвечерието на новата война единъ отъ най-малкитѣ ученици удари морална плѣсница на своитѣ морални угнетители. Това бѣ малкиятъ Иванчо Петровъ, който — противно на заповѣдта на своята учителка да напише въ тетрадката си: „Я самъ сърбинъ“ — написва: „Азъ съмъ българинъ“ и заяви, че българитѣ кога да е ще дойдатъ въ Прилепъ...

Давидъ излѣзна по-силенъ отъ Голиата.

Потиснатиятъ Прилепъ заедно съ всички поробени български мѣста дочака Великия день. Само три дена бѣха достатъчни, за да изчезнатъ всички кошмари отъ робството и да се празнува Ново Възкресение.

По прилепскитѣ улици отново отекна здравата стѣпка на българския войникъ, а възхитениятъ народъ потъна въ опиянението на невиджано щастие.

А когато възторгътъ отмина, за да отстѣпли мѣсто на всѣкидневното строителство, една нова армия — армията на българската просвѣта и култура — настѣпи и залѣ всички освободени земи. Това бѣ българското учителство.

Годината 1941 е началото на новия възходъ на просвѣтното дѣло и за Прилепъ и Прилепско. Щастието съпѣтствуваще и нѣкои синове на Прилепъ да бждатъ между първитѣ възобновители и ржководители на просвѣтното дѣло на своя роденъ градъ. Млади и стари дейци — останали подъ робство или забгнали — пакъ се срещнаха край свещената сграда на училището „Св. Кирилъ и Методий“....

И почва новъ животъ. Отвориха се вратитѣ на училищата, презъ тѣхъ нахлу едно ново възраждано поколѣние... Малкото предварителни упражнения съ учителитѣ войници и командированитѣ ржководители на курсове показаха на малкитѣ българчета, колко е близъкъ родниятъ книжовенъ езикъ и колко леко се учи на него. Ето защо и успѣхътъ още веднага бѣ изненадващъ.

Шесттѣ училищни сгради се оказаха съвсемъ малки при голѣмия напливъ на ученици. Отдѣленията започнаха да се редуватъ въ предобѣдни и следобѣдни занятия. Учителитѣ — въпрѣки предвижданията — трѣбваше на два пѣти да се увеличатъ по брой, защото едно ново явление за Прилепъ бѣ налице: безплатното задължително образование до 14 годишна възраст, даващо възможностъ на всички подрастващи да завършатъ прогимназия. А веднажъ завършили

нея, пжтъть къмъ гимназията става откритъ. Колко радостъ събуди само това обстоятелство.

Още презъ първата учебна 1941/42 година донесе на Прилепъ 6 първоначални училища, една прогимназия, една смѣсена гимназия, стопанско училище и дневенъ детски домъ. Броятъ на учителитѣ само въ основнитѣ училища достигна до 58. Заедно съ оня въ гимназията и другитѣ училища той възлѣзе на 79 учители при общо 2776 ученици.

Въ околията броятъ на училищата достигна до 66 съ 160 учители (включително и градскитѣ) и около 6400 ученици.

Едно тежко наследство трѣбваше да се преодолява. Преди всичко се чувствувахе недостигъ отъ покжщнина — чинове, маси, черни дъски и пр. Наистина пълна липса на български пособия и помагала — учебници, карти, украса съ народностни картини. Плодъ на сръбската разюзданостъ, дисциплината поставяше много задачи. Несъответствието на сръбския съ българския учебенъ материалъ наложи преустройство и на програмата. . . . Но, ако всичко това не бѣ още въ редъ, все пакъ най-важното бѣше дадено: природното дарование на прилепскитѣ ученици. Вродената имъ интелигентностъ и музикалностъ създаваше отъ тѣхъ единъ прекрасенъ надежденъ материалъ за работа. Това дарование преодолѣ всички трудности и представи въ най-добъръ видъ прилепската учаща се младежъ.

Държавата пжкъ отъ своя страна за кжсо време достави съ стотици чинове, черни дъски, маси и пр., като ги предостави за работа на мѣстнитѣ дърводѣлци и плати съ стотици хиляди левове. Съ помощта на държавата и общината украсата на училищата съ хубави ликове на народностни герои и исторически картини основно промѣни външния изгледъ на училищата. Голѣмиятъ брой книги пжкъ изпълни библиотечнитѣ шкафове, като изтика сръбската книга и я изпрати въ топилнитѣ на фабриkitѣ за хартия.

Още въ първитѣ месеци читалище „Надежда“ поднови прекжснатия отъ сръбското насилие животъ. При него започва да работи и народенъ университетъ, който много пжти събра на сказки огроменъ брой любознателни граждани. Днесъ въ библиотеката на читалището се намиратъ 2127 тома книги, отъ които 1180 вече подвързани.

Въ града многократно заседаваха на редовни педагогически конференции стотици учители отъ цѣлата околия, разрешавайки много проблеми въ връзка съ организирането на учебното дѣло. Съ това се продължи дѣлото на нѣкогашнитѣ учителски събори, първиятъ отъ които за Македония бѣ станалъ именно въ Прилепъ презъ 1871 година при участието и на Григоръ Пърличевъ.

Тържественитѣ моменти изъ живота на училищата се занизаха въ една радостна верига, и тѣхниятъ брой вече е невъзможно да се проследи . .

Днесъ Прилепъ има 7 първоначални училища, три прогимназии — отъ които едната е подъ рѣководството на директора на гимназията — съ общо 49 първоначални и 17 прогимназиални учители (отъ които двама директори) — всички подъ рѣководството на единъ околийски училищенъ инспекторъ.

Броятъ на ученицитѣ въ първоначалнитѣ училища възлиза на 1886, въ прогимназиитѣ — на 734, или всичко въ основнитѣ училища — 2620.

Смѣсената гимназия брой 14 учители и 337 ученици. Броятъ на последнитѣ, обаче, всѣка година все повече расте съ прииждането на нови сили отъ прогимназиитѣ.

Стопанското училище има две учителки и около 30 ученички.

Тази година се организира и женско земеделско училище съ интернатъ, настанено въ великолепната сграда на тютюневия институтъ при образцова обстановка. Засега то има 26 ученички и трима учители, отъ които единъ лекторъ. Но това училище постепенно ще се развива и ще изиграе голѣма роля.

Детскиятъ дневенъ домъ не побира вече увеличения брой дечица. Сега въ него има мѣсто само за 50. Но общината вече подготвя откриването на две детски градини.

Следователно, въ Прилепъ днесъ има общо въ всички 11 училища 86 учителски сили, при 3.063 ученици.

Ако се вземе броятъ на училищата, ученицитѣ и учителитѣ въ цѣлата околия, тогава имаме горе-долу следната картина:

Броятъ на училищата възлиза на 82 въ 60 селища, съ 222 учители и крѣгло 7000 ученици.

Заслужава да се изтъкне състоянието на училищнитѣ библиотеки. Най-богата отъ всички е, естествено, гимназиалната. Тя се раздѣля на: учителска — съ 1158 тома, общоученическа — съ 1341 тома и сборъ отъ класнитѣ библиотеки — съ общо 4361 тома. Или общо въ гимназиалната библиотека имаме 6860 тома. Произходътъ на тѣзи книги е главно отъ подарѣци отъ всички родолюбиви срѣди и особено отъ държавата и Върховния читалищенъ съюзъ, Македонския наученъ институтъ и пр.

Безплатнитѣ ученически трапезарии сѣ ново явление въ Прилепско (и изобщо въ Македония). Само въ града се хранятъ 220 ученици. Въ всички почти села сѣществва такава трапезария, открита съ срѣдствата на държавата (обществено подпомагане) и отчасти на общината, при добро-

волни пожертвования въ натура отъ страна на селянитѣ. Само оня, който знае какъ изглеждаха лицата на беднитѣ деца преди и следъ храненето въ тѣзи трапезарии, може да разбере, колко благодатъ идва отъ родната държава.

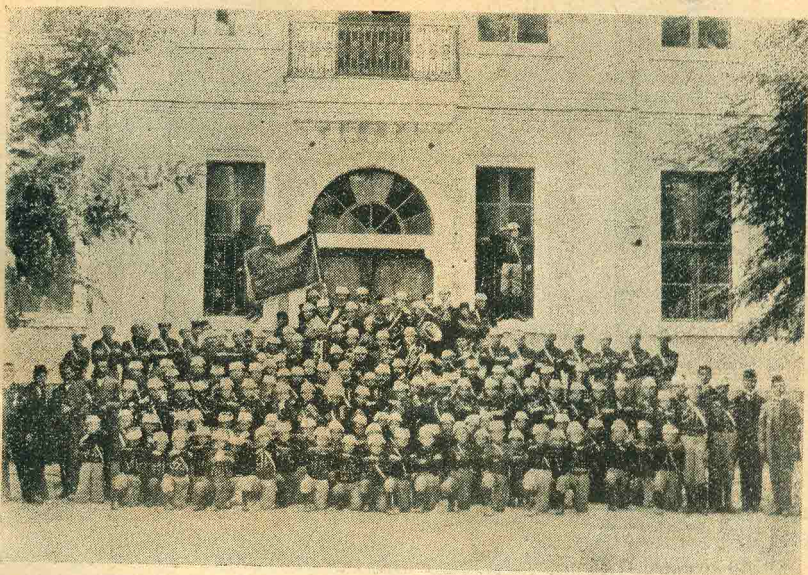
Най-мжченъ е въпросътъ съ училищнитѣ сгради. Освенъ сградата на гимназията, на новоименуваното училище „Св. Кирилъ и Методий“ и донѣкъде на „Св. Климентъ“, всички останали училищни сгради сж въ печално състояние. Сърбитѣ знаеха само да палятъ и рушатъ, но не и да строятъ. Ето защо предъ прилепчани днесъ стои голѣма задача. Тѣ трѣбва да иматъ нови училищни сгради за нарастващия брой на ученицитѣ. Вече сж избрани мѣста за строежъ на две модерни сгради, за които проектитѣ сж готови и кредититѣ сж отпуснати за смѣтка на общината. Само липсата на дървенъ материалъ прѣчи временно за осществяването на това голѣмо дѣло.

Хранейки дълбоко чувство къмъ паметницитѣ отъ героичното си минало, прилепчани искатъ да запазятъ на всѣка цена и изгорѣлото училище, като използватъ здравитѣ му стени и вътрешно го преустроятъ за читалищенъ салонъ библиотека и музей. Идеята ще се осществи скоро. Прилепското братство е подарило 250 хиляди лева. Въодушевенъ отъ това дѣло, Господинъ Министърътъ на народното просвѣщение, проф. Б. Йоцовъ е далъ още 250 хиляди. По тоя начинъ общото въодушевление на народъ и държава строи ценноститѣ на настоящето и бъдещето.

Настѣпва и новата учебна 1943/44 година и носи хубави перспективи и голѣми грижи. Хубави перспективи — защото училищата набѣватъ ежегодно, учителскитѣ сили въ увеличенъ брой ще заработятъ надъ възхода на просвѣтното дѣло на града, а дружествениятъ животъ на учащитѣ се съ бързи крачки върви по пътя на службата за родината... Грижитѣ пѣкъ почватъ да тежатъ при мисълта: какъ ще се побере цѣлата тая възсторжена учаща се младежъ при тази оскѣдица отъ училищни сгради?

Но нека! Ние живѣемъ въ възрожденско време. Истинското строителство тепърва идва. Ще липсва още много нѣщо, но най-главното е тукъ — свободата и въодушевлението. Нека никога тѣзи две неизмѣрими ценности не изчезнатъ отъ Прилепъ и изобщо отъ българската земя.

И нека подрастващото поколѣние заживѣе съ вдъхновението отъ тѣхъ, водено отъ онова чувство на безкрайно родолюбие, което нашитѣ бащи, дѣди и прадѣди ни завещаха, вървайки, че ние ще бъдемъ чрезъ него щастливи да постигнемъ това, което за тѣхъ бѣше мечта, мечтата за своя държава, прибрала подъ спасителното си крило всички българи.

„Златовръхски юнакъ“—гр. Прилепъ 1911 год., подъ ржководство на учителя-главатаръ Илия Антоновъ

Учителската колегия при Девическото трикласно у-ще въ гр. Прилепъ 1905 6 година

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

стр.

1. <i>Вмѣсто предговоръ</i>	5
2. „Българско училище Св. Св. Кирилъ и Методий — Прилепъ“ 1843 г. / Запазеніята печатъ на юбилей- ното училище	5
3. Проф. С. С. Бобчевъ — Изъ „Пътни впечатления 1873 г.“	5
4. Хр. Шалдевъ — Градъ Прилепъ за своитъ училища	9
5. К. Църнушановъ — Килийнитъ училища и учители въ гр. Прилепъ	30
6. Димитъръ Талевъ — Гласъ народенъ—откъслекъ	42
7. Георги Трайчевъ ^{К. Църнушановъ} — Видни възрожденци учители въ гр. Прилепъ	47
8. Никола Ганчевъ — Прилепското училище 1866—1878 — Изъ споменитъ на Никола Ганчевъ.	60
9. Химнъ на черковнитъ борби	68
10. Никола Ганчевъ — Първиятъ празникъ „Св. Св. Кирилъ и Методий“ въ Прилепъ 1867 г.	69
11. „И следъ тисѣща годинъ“—Най-старата училищна пѣсенъ за Св. Св. Кирилъ и Методия, пѣта въ Македония.	72
12. Прилепското читалище „Надежда“ / Изъ в. „При- лепъ“ преди 100 години	73
13. К. Църнушановъ — Спиро Моисомирчевъ за училищ- ното дѣло въ градъ Прилепъ	77
14. Изъ споменитъ на Георги Трайчевъ	88
15. П. Продановъ — Разговоръ съ бившия директоръ на столѣтното училище Д-ръ Йорданъ Бомболовъ	99
16. Йорданъ Тренковъ — Впечатления и спомени.	104
17. Църковно-училищния пѣвчески хоръ въ гр. Прилепъ	110
18. Благотворителността на прилепчани	111
19. Йорданъ Кусевъ — Спомени	113
20. Харалампъ Ив. Попевъ — Спомени и бележки за при- лепскитъ училища	117

21. Кочо Ивановъ — Прилепското училище огнище на революционното движение.	127
22. Тодоръ п. Адамовъ — Прилепскиятъ учителъ като носителъ на българскитъ национални идеали.	130
23. Пьсенъ за Никола Каранджуловъ	140
24. Свещ. Йорданъ Ангеловъ — Вестникъ „Шило“	141
25. Тодоръ п. Адамовъ — Покойници учители-революционери въ Прилепъ.	145
26. Театърътъ въ Прилепското училище	150
27. Петъръ Балтевъ — Нькога въ Прилепскитъ училища	152
28. Йорданъ Бадевъ — Преди 50 години. Даме Груевъ учителъ въ Прилепъ.	155
29. Сотиръ Ноневъ — Нькои отъ моитъ учители въ Прилепъ / Спомени.	160
30. Светозаръ Тошевъ — Отечество.	167
31. Ив. Крайничанецъ — Една разходка до Прилепъ въ края на миналия вѣкъ	170
32. Йорданъ Чкатровъ — Скъпи народни паметници	175
32. Петъръ Продановъ — Училищното дѣло въ селата на Прилепско презъ турското робство,	177
33. „Се скарали гърци-бугари“ / Пьсенъ отъ времето на борбата за духовна семинария въ гр. Пилепъ	183
34. К. Църнушановъ — Началото на трагедията на българскитъ учители въ Прилепъ / убийството на учителя Анастасъ Лютвиевъ	184
35. К. Църнушановъ — Учебното дѣло презъ Европейската война.	188
36. К. Църнушановъ — Изгарянето на новото училище „Св. Св. Кирилъ и Методий“	194
37. Изъ льтописнитъ бележки на Прилепския самоукъ, стихотворецъ и льтописецъ Диме Гьорчевъ Яневъ — Димкаръ.	197
38. К. Църнушановъ — Къмъ новъ възходъ	200

ТОЗИ СБОРНИКЪ ИЗЛЪЗЕ ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА
НА КОСТА ЦЪРНУШАНОВЪ—БИТОЛСКИ ОБ-
ЛАСТЕНЪ УЧИЛИЩЕНЪ ИНСПЕКТОРЪ И ПЕ-
ТЪРЪ ПРОДАНОВЪ—ПРИЛЕПСКИ ОКОЛ. УЧИ-
ЛИЩЕНЪ ИНСПЕКТОРЪ, ПО СЛУЧАЙ СТОГО-
ДИШНИНАТА НА ПЪРВОТО ВЪ ГР. ПРИЛЕПЪ
НОВОБЪЛГАРСКО ОБЩЕСТВЕНО УЧИЛИЩЕ
„СВ. СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ“. КОРИЦАТА Е РА-
БОТИЛЪ ХУДОЖНИКЪ МЕТОДИЙ БЪЛОГУШЕВЪ
СБОРНИКЪТЪ Е ОТПЕЧАТАНЪ ВЪ ПЕЧАТНИЦА
„БЪЛГАРСКО ДЪЛО“ -- ГР. СКОПИЕ, ВЪ 2000 ЕК-
ЗЕМПЛЯРА И РАЗПРОСТРАНЕНЪ НА 24 МАЙ 1943
Г., ДЕНЯ НА ТЪРЖЕСТВЕНО ОТПРАЗДНУВА-
НАТА ВЪ ГР. ПРИЛЕПЪ СТОГОДИШНИНА.

18711 Д. 2 2/13 2010
Отметъ Жяне,

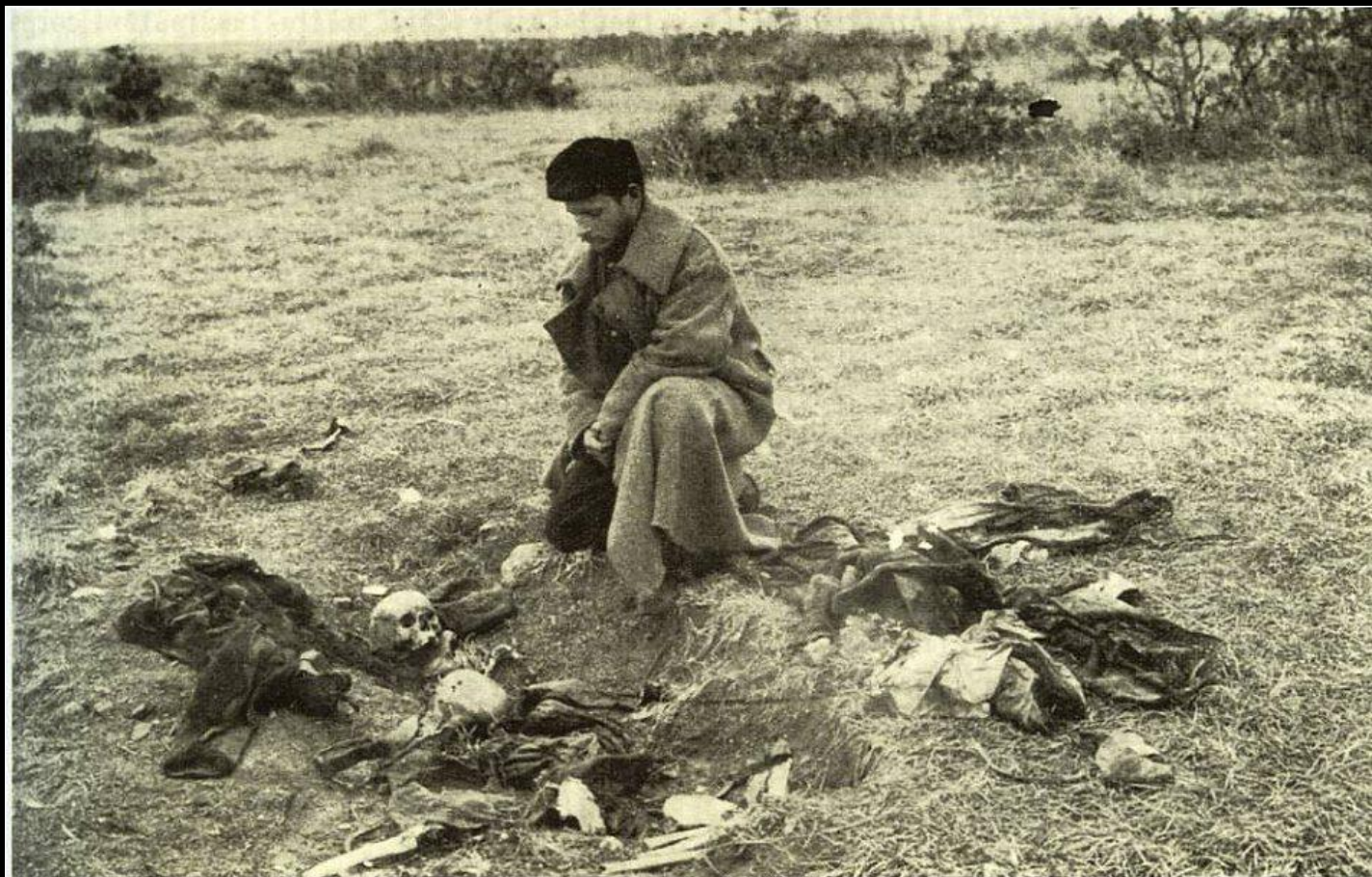
ЦЕНА 80 ЛЕВА

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres